

ONDERWIJS & SOCIALE DALING

**PROF.DR. SIETSKÉ WASLANDER
DR. RIE BOSMAN
DR. MAURICE CRUL**

Waslander, S., Bosman, R., Crul, M.
Onderwijs en sociale daling
Groningen, Vakgroep Sociologie, 2005
ISBN:
NUR:

NWO - projectnummer: 575 35 005

VOORWOORD

Dit onderzoek gaat over sociale mobiliteit, en het verloop van het onderzoek weerspiegelt in hoge mate onze eigen mobiliteit. In de afgelopen tien jaar ontwikkelden zich onze eigen levenspaden en loopbanen via soms kronkelige wandelpaden – met academische en andere promoties, een Grotius beurs, relatie- en gezinsontwikkeling, en nieuwe functies waaronder een benoeming tot hoogleraar. Deze ontwikkelingen brachten soms aanzienlijke onderbrekingen met zich mee, en vooral de afronding van het onderzoek heeft meer tijd gevraagd dan bedoeld en voorzien. Maar aan het eind de balans opmakend constateren we dat onze fascinatie voor het onderwerp neerwaartse mobiliteit niets aan intensiteit heeft ingeboet, en dat we het het onderzoek hebben kunnen uitvoeren zoals beoogd.

Fascinatie en motivatie van de onderzoekers alleen zijn niet voldoende om een onderzoek uit te voeren en tot een goed einde te brengen. Er zijn middelen nodig – tijd en geld – er moeten data verzameld worden en er moet veel werk verzet worden. Dank komt in de eerste plaats toe aan de financier van het onderzoek PROO, die steeds opnieuw begrip en coulance opbracht voor vertragende factoren en vertrouwen bleef houden in de goede afloop. Een woord van dank past ook hoogleraar (en daarmee oorspronkelijk hoofdaanvrager) Jules Peschar, die met name in de eerste fase van het onderzoek op kenmerkende wijze meedacht, met zowel onconventionele als pragmatische suggesties. In de laatste fase van het onderzoek deed student-assistent Maartje van der Weide nog aanvullende analyses, en zij verrichtte belangrijke hand- en spandiensten bij de afronding van het onderzoek.

Voor het gebruik van de data van Familie Enquête 1998 danken we onze collega-onderzoekers van de Radboud Universiteit in Nijmegen: Nan Dirk de Graaf, Paul de Graaf, Gerbert Kraaykamp en Wout Ultee. Dank zijn we ook verschuldigd aan de heer Van den Broek en later mevrouw J. van Keulen, die in de Groninger Archieven de oorspronkelijke GALO-dossiers voor ons openstelden. De heren Smit en Wassink van de Dienst Informatie en Advies van de Gemeente Groningen hielpen ons met behulp van de gemeentelijke basisadministratie om de in 1970/71 in Groningen woonachtige respondenten op te sporen.

De belangrijkste dank komt toe aan de respondenten zelf, die ons in uitgebreide en vaak langdurige gesprekken deelgenoot maakten van hun ervaringen in onderwijs- en beroepsloopbaan – en alle levensgebeurtenissen die daarop van invloed waren. Niet voor het eerst merkten wij dat deze intensieve vorm van dataverzameling ook voor respondenten heel bevredigend kan zijn. Het gesprek over de levensloop geeft ook de respondent zelf de mogelijkheid tot een terugblik, reconstructie, en reflectie. We hopen dat we deze levensloopbanen recht doen in het voorliggende rapport, en dat het rijke interviewmateriaal ook de lezer zal fascineren en inspireren.

Groningen, 1 december 2005

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING

DEEL I AANLEIDING EN OPZET

2 WAT WE (NIET) WETEN

- 2.1 Sociale daling: een vergeten onderwerp
- 2.2 Sociale daling binnen de levensloop
- 2.3 Sociale daling tussen generaties
- 2.4 Angst voor sociale daling

3 OPZET VAN HET ONDERZOEK

- 3.1 Familie-enquête
- 3.2 Galo-data
- 3.3 Follow-up interviews
- 3.4 Korte typering interviewgroep

DEEL II SOCIALE DALING OP MACRO-NIVEAU

4 SOCIALE DALING IN NEDERLAND

- 4.1 Eerder onderzoek
- 4.2 Het bepalen van sociale posities
- 4.3 Het vóórkomen van sociale daling
- 4.4 Plafonddalers, vroege dalers en uitglidders
- 4.5 Gezinnen van herkomst, gezinsdaling en gezinsvorming
- 4.6 Het relatieve belang van diploma's
- 4.7 Conclusie

DEEL III SOCIALE DALING OP MICRO-NIVEAU

5 DE LAGERE SCHOOL

- 5.1 Groningse lagere scholen in 1970
- 5.2 Eigen capaciteiten
- 5.3 De eerste kink in de kabel

- 6 VAN SCHOOLADVIES TOT SCHOOLKEUZE
 - 6.1 Schooladviezen in Groningen
 - 6.2 Respondenten krijgen hun advies
 - 6.3 Ouders komen in actie
 - 6.4 Kiezen voor zekerheid of hoog inzetten?
 - 6.5 De uiteindelijke schoolkeuze

- 7 DE MIDDELBARE SCHOOL
 - 7.1 Culturele hulpbronnen
 - 7.2 Financiële hulpbronnen
 - 7.3 Het belang van het diploma
 - 7.4 Welke strategie heeft succes?

- 8 VERDER LEREN
 - 8.1 Verder leren: wat versus of
 - 8.2 Hulpbronnen
 - 8.3 Het hoogste diploma
 - 8.4 Opnieuw: welke strategie heeft succes?
 - 8.5 Van stapelaar tot duikelaar
 - 8.6 Strategie of opvoedingsstijl?

- 9 AAN HET WERK
 - 9.1 Sociale hulpbronnen
 - 9.2 Financiële hulpbronnen
 - 9.3 Opnieuw: het belang van het diploma
 - 9.4 Wie trouwt met wie?
 - 9.5 Wie zorgt voor de kinderen?

- 10 GEDAALD OF NIET GEDAALD?
 - 10.1 Opleidingsniveau
 - 10.2 Sociale positie
 - 10.3 Wie daalt en wie niet?
 - 10.4 Percepties van sociale posities

DEEL IV ONDERWIJS EN SOCIALE DALING

11 ONDERWIJS EN SOCIALE DALING

LITERATUUR

1

INLEIDING

Net na de Tweede Wereldoorlog werd voor het eerst aan het grote publiek uitgelegd wat sociale mobiliteit is:

'the opportunity to move rapidly upward through the levels of society' (in Lasch 1995 51-52).

Nog steeds lijkt sociale mobiliteit nagenoeg synoniem te zijn met sociale stijging. Ons denken over sociale mobiliteit en sociale ongelijkheid wordt in hoge mate bepaald door het zogeheten meritocratische ideaal. Een meritocratie is een samenleving waarin functies en sociale posities worden verdeeld op basis van eigen verdiensten – merit – van mensen. We denken dan vooral aan individuele talenten, inzet en motivatie. Andere kenmerken zoals sociale of etnische achtergrond en sexe zouden bij de verdeling van sociale posities geen rol mogen spelen. Het meritocratische ideaal wordt nog steeds breed gedragen in de Nederlandse samenleving (Meijnen 2005). Dit ideaalbeeld zien we terug in de aard van het onderzoek naar sociale stratificatie en sociale mobiliteit. Bijna automatisch gaan onze gedachten dan uit naar kinderen die ondanks hun talenten niet op een sociale positie terecht komen waar andere kinderen met evenveel of zelfs minder talenten wel terecht komen. Sociale stijging en de hindernissen die dat in de weg staan zijn al jarenlang thema van onderzoek. Wat opmerkelijk genoeg veel minder aandacht krijgt is de andere kant van sociale mobiliteit. Immers, als een samenleving een echte meritocratie is zou dat ook betekenen dat minder getalenteerde kinderen uit de hogere sociale klassen op 'lagere' sociale posities terecht komen dan hun ouders. We spreken dan over *sociale daling*. Over dit verschijnsel merkte Richardson in 1977 op *'Little is known about the nature and determinants of downward mobility.'* Bijna dertig jaar later is aan die situatie nog maar weinig veranderd. Nog steeds weten we weinig over gevallen waarin kinderen dalen ten opzichte van hun ouders. Zo hebben we om te beginnen maar beperkt zicht op hoe vaak sociale daling voorkomt in Nederland. Of het inderdaad zo is dat minder getalenteerde kinderen uit hogere sociale milieus op lagere posities uitkomen dan hun ouders, is een vraag waar we geen duidelijk antwoord op kunnen geven. We weten bijvoorbeeld ook niet of – en zo ja hoe – ouders van minder getalenteerde kinderen er in slagen om hun kinderen desondanks op een 'hoge' sociale positie te krijgen. En we weten al helemaal niet hoe mensen die sociaal gedaald zijn ten opzichte van hun ouders dat zelf ervaren.

Het onderzoek waarvan we in dit rapport verslag doen probeert deze lacune in onze kennis te helpen opvullen. In een eerder artikel (Waslander & Bosman 1997) hebben we beargumenteerd waarom het thema sociale daling aan belang zou winnen. Tien jaar later lijkt dat inderdaad het geval te zijn en is het vóórkomen en het voorkómen van sociale daling onderwerp van onderzoek en theorievorming. Het thema heeft vooral grote relevantie in relatie tot het onderwijs. Indachtig het meritocratische ideaal, wordt het onderwijs vooral gezien als middel om individuele talenten van kinderen tot ontwikkeling te brengen om op die manier sociale stijging voor de getalenteerden mogelijk te maken. Vanuit het gezichtspunt van sociale daling krijgt onderwijs een andere betekenis. Zoals we in de volgende hoofdstukken nog herhaaldelijk zullen zien, is de angst voor sociale daling vaak al voldoende om een heel arsenaal aan strategieën in stelling te brengen om het naderende onheil af te wenden. Omdat onderwijs niet alleen een – onderscheidend – cultuurgoed is, maar bovendien een belangrijke rol speelt in het mobiliteitsproces, is onderwijs het strijdtoneel bij uitstek (Bourdieu 1989; Ehrenreich 1989; Mickelson & Ray 1994; De Regt & Weenink 2003; Weenink 2005).

Al met al vertoont onze kennis over sociale ongelijkheid, sociale mobiliteit en de bijdrage van het onderwijs daaraan een manco als het gaat om neerwaartse mobiliteit. We weten niet alleen niet wat de precieze omvang van sociale daling is, we weten ook niet of het risico op sociale daling samenhangt met individuele kenmerken (bijvoorbeeld sekse) of gezinsfactoren. We weten evenmin wat de individuele en maatschappelijke gevolgen zijn en we weten zo mogelijk nog minder over de gevolgen voor ongelijke onderwijskansen. Een bredere kijk op de rol van het onderwijs voor sociale mobiliteit roept dan ook nieuwe vragen op voor zowel onderzoek als beleid. Zoals onderwijskansen en daarmee kansen op sociale stijging milieu-specifiek bepaald zijn, zo is evenzeer denkbaar dat bepaalde groepen ouders beter in staat zijn dan andere om die hulpbronnen in en rond het onderwijs te mobiliseren, die sociale daling kunnen voorkomen. Ook vanuit het beleid is immers de gedachte dat het onderwijs bij uitstek een middel is om sociale ongelijkheid te verminderen. Door het wegnemen van belemmeringen werd en wordt gepoogd de deelname aan het onderwijs te bevorderen. Onderwijs is hét middel om individuele capaciteiten te ontplooiën en de daarbij behorende kansen op maatschappelijk succes te benutten. Hoe hoger het diploma, hoe hoger de plaats op de maatschappelijke ladder, hoe groter de sociale mobiliteit, zo is de redenering. Het onderwijsbeleid heeft in dit opzicht succes gehad: steeds meer mensen uit steeds meer milieus volgen een steeds hogere opleiding (Koppen 1991). Door specifiek de aandacht te richten op sociale daling en de rol van het onderwijs daar bij, zou aan het licht kunnen komen hoe bepaalde groepen het onderwijs strategisch inzetten en hoe de institutionele vormgeving van het onderwijs daar al dan niet de mogelijkheden voor biedt. Voor het beleid is de vraag aan de orde hoe de institutionele context zo ingericht kan worden dat vormen van strategisch gedrag waartoe deze uitnodigt, in overeenstemming zijn met het realiseren van beleidsdoelen. Inzicht in strategisch gedrag om sociale daling te voorkomen, kan daarom worden benut bij het vormgeven van de institutionele context van onderwijs.

Sociale mobiliteit tussen ouders en hun kinderen wordt algemeen voorgesteld als een proces met vier basis-componenten: (1) IQ en (2) sociaal-economische status (SES) worden ingezet om (3) onderwijskwalificaties te behalen die vervolgens nodig zijn voor het verwerven van een (4) sociale positie. In onderzoek wordt SES doorgaans

onderscheiden in diverse hulpbronnen, te weten financiële, culturele en sociale hulpbronnen (o.a. Dronkers & De Graaf 1995).

Figuur 1 De vier basis-componenten van sociale mobiliteit

Deze vier basiscomponenten kunnen ook gezien worden als potentiële aanleidingen voor sociale daling. Het gaat dan achtereenvolgens om (1) het te kort schieten van talenten van kinderen, (2) het onvoldoende of inadequaats inzetten van ouderlijke hulpbronnen, (3) het uitblijven van verzilvering van talenten en hulpbronnen in het onderwijs, en (4) het uitblijven van opbrengsten van het gevolgde onderwijs in de vorm van het niet verwerven van een bijbehorende sociale positie. Het onderzoek naar sociale daling zal zich dan richten op de compenserende werking van deze componenten. Bijvoorbeeld: door te onderzoeken of leerlingen met een laag IQ en een hoge SES – potentiële dalers – ook feitelijk sociaal dalen, wordt duidelijk of en hoe hulpbronnen kunnen compenseren voor eigen competenties. Door de effectiviteit te onderzoeken van compenserende strategieën binnen en buiten het onderwijs krijgen we inzicht in het belang van onderwijs ten opzichte van andere mobiliteitskanalen. Door minder succesvolle overgangen tussen (hoger) onderwijs en (niet verworven) sociale posities te onderzoeken, krijgen we meer inzicht in condities voor het realiseren van onderwijsopbrengsten op de arbeidsmarkt.

De probleemstelling van het onderzoek luidt:

Welke rol speelt onderwijs bij sociale daling?

Om deze vraag te beantwoorden, hebben we drie onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Wat is de aard en omvang van sociale daling in Nederland?
2. Welke hulpbronnen worden *binnen* het onderwijs ingezet ter voorkoming van sociale daling, hoe gebeurt dit en hoe effectief is dat?
3. Welke hulpbronnen worden *buiten* het onderwijs ingezet ter voorkoming van sociale daling, hoe gebeurt dit en hoe effectief is dat?

De eerste onderzoeksvraag schetst de context. Zowel het uitblijven als het optreden van sociale daling is relevant. Waar het uitblijven van sociale daling indicaties geeft over de effectiviteit van compenserende strategieën, kan het optreden van sociale daling wijzen op minder effectieve strategieën of situaties waarin het inzetten van compenserende strategieën weinig soelaas biedt. De tweede onderzoeksvraag is de hoofdvraag van het project. Hier benaderen we vanuit een ongebruikelijke invalshoek hoe het onderwijs mogelijk een rol speelt als mobiliteitskanaal. Niet als kanaal om te stijgen, maar om te dalen of die daling juist te verhinderen. We gaan na

hoe diverse hulpbronnen binnen het onderwijs worden ingezet om sociale daling te voorkómen en kijken naar de effectiviteit van deze inzet. De derde onderzoeksvraag richt zich tot slot op het relatieve belang van onderwijs ten opzichte van andere mobiliteitskanalen. Hier moet bijvoorbeeld blijken of minder getalenteerde kinderen uit hogere sociale milieus minder zijn aangewezen op het onderwijs om een positie te verwerven die vergelijkbaar is met die van hun ouders.

Het empirische deel van het onderzoek bestaat uit twee delen, namelijk secundaire analyses en het reconstrueren van loopbanen. Om de aard en omvang van sociale daling te beschrijven voeren we *secundaire analyses* uit op de Familie-enquête. Het gaat hier om een nationaal representatieve steekproef van 21- tot 65-jarigen. De data omvatten informatie omtrent de onderwijs- en beroepsloopbanen van respondenten zelf en hun ouders, materiële en culturele hulpbronnen van zowel respondenten zelf als hun ouders, objectieve en subjectieve indicatoren voor de eigen welvaartssituatie en die van ouders, leefstijl enzovoorts. Door zowel de reikwijdte van de vragen als de omvang van de onderzoeksgroep zijn deze data geschikt om de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden. Data van de Familie-enquête kunnen ook eerste indicaties geven omtrent de manier waarop hulpbronnen binnen het onderwijs worden ingezet om sociale daling te voorkómen, de tweede onderzoeksvraag. Aan de hand van exploratieve analyses kunnen we de onderwijsloopbanen van sociale dalers vergelijken met die van cohortgenoten die niet zijn gedaald. Hoewel de informatie over onderwijsloopbanen gedetailleerd is, zijn deze vergelijkingen niet zonder problemen. Zo blijft onduidelijk in hoeverre verschillen in onderwijsloopbanen het gevolg zijn van verschillen in – niet gemeten – intelligentie. Bovendien blijft onduidelijk of overeenkomstige onderwijsloopbanen wel eenzelfde interpretatie rechtvaardigen. Bijvoorbeeld, waar een lange leerweg voor potentiële stijgers een middel is om deze stijging mogelijk te maken, kan een lange leerweg voor potentiële dalers juist een mechanisme zijn om deze daling te voorkomen. Zonder gegevens over intelligentie is het interpreteren van zowel verschillen als overeenkomsten in onderwijsloopbanen dan ook problematisch. Voor het tweede deelonderzoek is daarom een betrouwbare meting van intelligentie van belang. De secundaire analyses op de gegevens van de Familie-enquête hebben een belangrijke rol gespeeld bij de opzet van het tweede deelonderzoek.

De strategieën die we in dit onderzoek op het spoor willen komen zijn waarschijnlijk subtiel en geraffineerd. Dit vraagt om een kwalitatieve benadering. Idealiter zou onderzoek naar onderwijs en sociale daling een groep potentiële dalers identificeren en deze mensen in detail volgen tijdens hun onderwijs- en beroepsloopbaan. Zo zouden we na kunnen gaan of daling ook feitelijk optreedt of hoe dit wordt voorkomen. Voor een onderzoek op een nagenoeg onontgonnen onderzoeksterrein is een dergelijke prospectieve aanpak erg ambitieus, kostbaar en omgeven met veel risico's. Daarom hebben we in dit onderzoek gekozen voor een andere benadering. In plaats van loopbanen prospectief te observeren, kunnen we ze ook *achteraf reconstrueren*. We hebben dan wel betrouwbare informatie nodig voor drie componenten uit het basismodel, namelijk IQ, SES en de eigen sociale positie. IQ en SES moeten vroeg in de onderwijsloopbaan zijn verzameld, de eigen sociale positie juist laat in de loopbaan om zinvol te kunnen spreken over sociale daling. Voor dit doel hebben we een follow-up onderzoek gedaan met behulp van de GALO-data. De GALO-data bevatten gegevens over zowel IQ als SES van 1304 Groningse scholieren die in 1970/1971 in de laatste klas van het primair onderwijs zaten. Deze mensen waren op het moment van onderzoek ongeveer veertig jaar oud, zodat we zinvol

over verworven sociale posities kunnen spreken. Op basis van deze GALO-data hebben we een zorgvuldige selectie van respondenten gemaakt, deze opgespoord en interviews gehouden met dertig mensen. De combinatie van de gegevens zoals die werden verzameld in 1970/1971 met die uit de interviews, geven een schat aan informatie over het wel en niet optreden van sociale daling en factoren die daarbij een rol hebben gespeeld. Zo bleek het mogelijk onderwijs- en beroepsloopbanen te reconstrueren, na te gaan welke financiële, culturele en sociale hulpbronnen zijn ingezet binnen en buiten het onderwijs, en indicaties te verkrijgen over de effectiviteit van de ingezette hulpbronnen en gevolgde (compenserende) strategieën.

In dit rapport doen we verslag van het onderzoek naar onderwijs en sociale daling. Het rapport bestaat uit vier delen. In het eerste deel besteden we aandacht aan de aanleiding voor het onderzoek en de opzet daarvan. Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de beschikbare literatuur over sociale daling. Er is nog erg weinig onderzoek gedaan naar sociale daling tussen generaties. Om niettemin op het spoor te komen van mogelijke oorzaken en gevolgen van sociale daling, verbreden we onze blik daarom met beschikbaar onderzoek naar sociale daling binnen de levensloop. Een verantwoording van de opzet, de gebruikte gegevens en de analyses is te vinden in Hoofdstuk 3. Deel II van dit rapport doet verslag van het eerste deelonderzoek, de secundaire analyses op de Familie-enquête. Nadat we op die manier inzicht hebben gekregen in het verschijnsel sociale daling op macro-niveau, kunnen we in Deel III de aandacht verleggen naar het micro-niveau. In dat derde deel doen we verslag van het tweede deelonderzoek, het reconstrueren van onderwijs- en beroepsloopbanen van een groep zorgvuldig geselecteerde respondenten uit de GALO-data. In de opeenvolgende hoofdstukken volgen we als het ware de loopbanen van de respondenten. Het verhaal begint bij de lagere school (Hoofdstuk 5) om daarna wat langer stil te staan bij de belangrijke overgang van de lagere naar de middelbare school (Hoofdstuk 6). We volgen de respondenten naar de middelbare school (Hoofdstuk 7) en eventuele vervolgopleidingen (Hoofdstuk 8). Of de onderwijsloopbaan nu kort of lang is, op enig moment maken respondenten de transitie van onderwijs naar werk (Hoofdstuk 9). Aan het slot van Deel III kijken we waar de respondenten op het moment van interview terecht zijn gekomen. De cruciale vraag is hier: wie is gedaald en wie is niet gedaald? In het vierde en laatste deel van dit rapport trekken we een aantal conclusies en proberen we de onderzoeksvragen van een voorlopig antwoord te voorzien.

DEEL I

AANLEIDING EN OPZET

2

WAT WE (NIET) WETEN

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de (spaarzame) literatuur rond het thema sociale daling. We beginnen met een uiterst korte samenvatting van veertig jaar onderzoek naar sociale stratificatie en mobiliteit. Deze achtergrond is nodig om te begrijpen waarom het fenomeen sociale daling lange tijd onderbelicht is gebleven. Vervolgens besteden we aandacht aan onderzoek naar het vóórkomen van sociale daling, de verschillende vormen van sociale daling en mogelijke gevolgen van sociale daling. In dit onderzoek zijn we geïnteresseerd in sociale daling *tussen* generaties. Niettemin starten we met een bespreking van het onderzoek naar sociale daling binnen de eigen levensloop (2.2). Dit ter verbreding van ons begrip van mogelijke oorzaken en gevolgen van sociale daling. In 2.3 komt dan het onderzoek naar ons eigenlijke onderwerp aan bod: sociale daling tussen generaties. Zowel theorie als onderzoek wijst sterk in de richting van het onderwijs als ‘strijdperk’ om daling te voorkomen. Aan de hand van Bourdieu’s noties omtrent compenserende strategieën komen we tot slot tot een typering van mogelijke strategieën. In het kwalitatieve deel van het onderzoek fungeren deze denkbare strategieën als analysekader (deel II).

2.1 SOCIALE DALING: EEN ‘VERGETEN’ ONDERWERP

Het ongelijkheidsvraagstuk vormt één van de hoofdvragen in de sociologie. Ultee, Arts en Flap (1992) vatten deze vraag samen als: ‘Wie krijgt wat en waarom?’ Rond deze vraag is een uitgebreide internationale onderzoekstraditie ontstaan: het stratificatie-onderzoek. Ook in Nederland kennen we een diepgewortelde traditie van stratificatie-onderzoek met het bekende Talentenproject van Van Heek uit 1968 als belangrijke peiler.

Aan het begin van de jaren negentig maakten Ganzeboom, Treiman en Ultee (1991) de balans op van veertig jaar internationaal vergelijkend onderzoek naar sociale stratificatie en mobiliteit. Zij constateren dat grote voortgang is geboekt op het gebied van dataverzameling en internationaal gestandaardiseerde meetmethoden. Op het gebied van data-analyse en modellering zijn de verworvenheden minder eenduidig. Verder stellen de auteurs dat er gedurende veertig jaar stratificatie-onderzoek weinig theoretische vooruitgang is geboekt. Sterker nog, de

probleemstellingen voor onderzoek lijken zich in die periode te hebben versmald. Waar onderzoekers in de jaren vijftig en zestig nog expliciet aandacht vroegen voor de invloed van institutionele factoren op sociale mobiliteit, lijken dergelijke vragen in de loop van de jaren tachtig volledig uit zicht te zijn verdwenen. Een andere vraag die van de onderzoeksagenda is verdwenen, is die naar mogelijke gevolgen van sociale mobiliteit. In de jaren zestig werd enig onderzoek gedaan naar gevolgen van sociale mobiliteit op stemgedrag en vruchtbaarheid. De vraag naar de invloed op stemgedrag is daarna verhuisd naar de politicologie, om vervolgens in de sociologie noch in de politicologie aandacht te krijgen. Ook andere vragen over mogelijke gevolgen van sociale mobiliteit verdwijnen in de jaren zeventig van de onderzoeksagenda, om in de jaren tachtig volledig te worden genegeerd.

Op basis van veertig jaar stratificatie-onderzoek kunnen volgens Ganzeboom cum suis vier inhoudelijke conclusies worden getrokken. Ten eerste is duidelijk geworden dat bij de *beroepsmobiliteit* tussen vaders en zonen, de sociaal-economische status van de ouders de belangrijkste factor is die van invloed is op de beroepspositie van de zoon. Deze grote invloed van de sociaal-economische status van de ouders geldt wereldwijd. Ten tweede is er in alle onderzochte landen sprake van een zekere 'erfelijkheid' van beroepen, ten dele veroorzaakt door de directe overdracht van vader op zoon van eigendommen zoals bijvoorbeeld in het geval van boerderijen en bedrijven. Een derde conclusie luidt dat sociale mobiliteit varieert naar tijd en plaats. Onduidelijk is echter welke factoren van invloed zijn op die variatie. Tot slot blijkt het behaalde onderwijsniveau een sterkere determinant voor de gerealiseerde beroepsstatus dan het sociale milieu van herkomst. Dat heeft er onder meer toe geleid dat het onderwijs een belangrijk mechanisme is voor de overdracht van sociale positie van de ene generatie naar de andere.

Recentelijk maakten Breen en Jonsson (2005) de balans op van het onderzoek naar sociale mobiliteit na 1990. Vijftien jaar na de constatering van Ganzeboom cum suis, komen ook deze auteurs tot de conclusie dat het onderzoek weinig voortgang heeft geboekt in het verklaren van variatie in sociale mobiliteit tussen landen. Wel nemen Breen en Jonsson een verschuiving in probleemstelling waar. Waar aanvankelijk de nadruk lag op het beschrijven van sociale mobiliteit op macro-niveau, lijkt de aandacht te verschuiven naar het willen begrijpen van onderliggende processen door middel van studies op micro-niveau. Als inhoudelijke conclusie voegen zij aan het rijtje van Ganzeboom cum suis toe dat inmiddels duidelijk is geworden dat de invloed van ouderlijk sociaal milieu het grootst is bij onderwijstransities vroeg in de loopbaan en dat die invloed afneemt naarmate kinderen ouder worden.

In aanvulling op de constatering zoals die in beide overzichtsstudies worden benoemd, signaleren wij een opvallend 'gat' in het stratificatie-onderzoek. In lijn met de traditie van beschrijvende analyses op macro-niveau, heeft het onderzoek zich toegespitst op de mate van mobiliteit in een samenleving, los van de *richting* van die mobiliteit. Grootschalig en veelvuldig empirisch onderzoek heeft geleerd dat onderwijs het stijngingskanaal bij uitstek is geworden, nadat andere stijngingskanalen in betekenis en omvang zijn afgenomen of verdwenen. Daar waar de richting van de sociale mobiliteit wel onderwerp van onderzoek is, gaat de aandacht bijna automatisch uit naar onderwijs en sociale stijnging.

Voor deze grote aandacht voor sociale stijging via het onderwijs, is een aantal oorzaken te noemen. Om te beginnen heeft het ongelijkheidsprobleem de agenda van de onderwijssociologie de afgelopen decennia sterk beheerst (Peschar & Wesselingh 1995, p. 137). Onderwijssociologische theorievorming, onderzoek en beleid zijn traditioneel sterk gericht op de ongelijkheidsproblematiek en op het opsporen, verklaren en bestrijden van factoren die maatschappelijke ongelijkheid in stand houden en versterken. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg het argument van sociale rechtvaardigheid bovendien de wind van een aantrekkende economie in de zeilen. Volgens de meritocratische consensus was onderwijs het middel om individuele capaciteiten te ontplooiën en de daarbij behorende kansen op maatschappelijk succes te benutten. Hoe hoger het diploma, hoe hoger de plaats op de maatschappelijke ladder, hoe groter de sociale mobiliteit, zo was de redenering. De politiek heeft het onderwijs dan ook in sterke mate ingezet als middel om sociale ongelijkheid te verminderen. Door het wegnemen van belemmeringen werd gepoogd de deelname aan het onderwijs te bevorderen. Het onderwijsbeleid heeft in dit opzicht succes gehad: steeds meer mensen uit steeds meer milieus volgden een steeds hogere opleiding (Koppen 1991). Door de sterke economische groei in de tweede helft van deze eeuw en een opwaardering van de functiestructuur kon het onderwijs haar belofte als stijgingskanaal waarmaken; er was 'room at the top' en deze stijgingsmogelijkheden werden door grote groepen leerlingen benut (Dronkers 1992).

Het onderzoek laat zien dat onderwijs weliswaar stijgingskanaal bij uitstek is, maar dat kinderen uit verschillende sociale milieus daar in verschillende mate van profiteren. Tegen die achtergrond is het niet verwonderlijk dat het 'ongelijkheidsonderzoek' zich volop richtte op de belemmeringen voor stijging via het onderwijs (zie ook Kalmijn 1998). De oorzaken werden achtereenvolgens gezocht in het ontbreken van de benodigde financiële, culturele en/of sociale hulpbronnen (zie bijvoorbeeld De Graaf 1987; Van der Velden 1991; Dronkers & De Graaf 1995). Ook in het onderzoek naar ongelijke onderwijskansen zien we de door Breen en Jonsson opgemerkte verschuiving van onderzoek op macro- naar micro-niveau. Zo wijst recent onderzoek naar determinanten van achterblijvende onderwijskansen in de richting van opvoedingsstijlen van ouders (Van der Wal 2004), hechtingsstijlen van kinderen (Dijkstra, Hofstra, Van Oudenhoven, Peschar & Van der Wal 2004) en interactiepatronen tussen ouders en kinderen (Meijnen, te verschijnen).

Al met al kunnen we vaststellen dat intergenerationele sociale daling, dat wil zeggen een positieverslechtering in vergelijking met het milieu van herkomst, bij uitstek een 'vergeten onderwerp' is in de sociologie. Ook in de onderwijssociologie is er tot op heden weinig aandacht voor de rol van het onderwijs bij het optreden – of juist het voorkómen – van sociale daling, een enkele uitzondering daargelaten (Dronkers 1994).

In de volgende paragrafen besteden we kort aandacht aan het schaarse onderzoek naar sociale daling. Zoals gezegd is er weinig bekend over sociale daling tussen verschillende generaties. Meer is bekend omtrent positieverslechtering gedurende de eigen levensloop, intra-generationale daling. We bespreken kort een aantal onderzoeken rond dit thema om na te gaan of het ons kan wijzen op factoren die ook bij inter-generationale daling een rol zouden kunnen spelen.

2.2 SOCIALE DALING BINNEN DE LEVENSLOOP

Voor zover sociale daling al een onderzoeksthema is, gaat het in hoofdzaak om mensen die in hun volwassen leven een grote verandering meemaken waardoor hun sociale positie wordt aangetast. In het onderzoek figureren vooral de volgende vier ingrijpende life-events, afzonderlijk danwel in combinatie met elkaar. Ten eerste is het verliezen van betaald werk vanzelfsprekend een belangrijke reden voor positieverslechtering (Newman 1989). Een tweede reden is echtscheiding, waarbij vooral voor vrouwen een risico op aanzienlijke daling van inkomen en maatschappelijke status bestaat (Newman 1986). Een derde oorzaak voor positieverslechtering gedurende de eigen levensloop is het optreden van (ernstige) ziekte (bijvoorbeeld Cardano, Costa & Demaria 2004). Tot slot is er enig onderzoek gedaan naar verslechtering van sociale positie als gevolg van emigratie, in het bijzonder in het geval van vluchtelingen (Schuerkens 2005). Het onderzoek suggereert dat met name het gelijktijdig of kort na elkaar optreden van meerdere life-events kan leiden tot aanzienlijke positieverslechtering (zie ook Bird & Shinyekwa 2003). Nederlands onderzoek naar daklozen wijst in dezelfde richting; het is vooral de combinatie van ingrijpende levensgebeurtenissen waardoor mensen dak- en thuisloos worden (Van Doorn 2002).

Studies naar de effecten van sociale daling binnen de eigen levensloopbaan weerspiegelen de impliciete aanname dat sociale stijging de normale gang van zaken is, en daling geldt als afwijking van deze norm. Vanuit sociologisch perspectief worden individuele gevolgen vooral omschreven met behulp van drie concepten.

Ten eerste spreekt men van *statusinconsistentie* (Lanski 1954) als verschillende indicatoren voor sociale positie – opleidingsniveau, beroepsstatus, inkomensniveau – niet op de gebruikelijke manier met elkaar samenhangen. Het gaat dan bijvoorbeeld om mensen die ondanks een hoog opleidingsniveau, een lage beroepsstatus en laag inkomensniveau verwerven (Starr & Straits 1984). Brown, Cretser en Lasswell (1998) onderzochten in een internationaal vergelijkend onderzoek mogelijke effecten van dergelijke statusinconsistenties op zaken als tevredenheid, houdingen en politieke oriëntaties. Met uitzondering van consistente effecten op tevredenheid met het eigen inkomen, bleek van systematische effecten van statusinconsistenties geen sprake.

Ten tweede wijst *relatieve deprivatie* (Stouffer 1949) op een discrepantie tussen de eigen positie en die van een referentiegroep. Wegener (1991) probeert in een Duits onderzoek naar mobiliteitspatronen van mensen en gevoelens van rechtvaardigheid omtrent het verworven inkomen na te gaan welk van beide verklaringen het meeste hout snijdt. De conclusies van zijn analyse luidt dat relatieve deprivatie weliswaar een rol speelt, maar dat de grootste onvrede bestaat bij mensen die 'voor niets' hebben geïnvesteerd in een opleiding.

Ten derde is er het aan Veblen ontleende concept van de *leefstijlincongruentie*. In het geval van sociale daling heeft leefstijl-incongruentie de betekenis van 'keeping up appearances': het gedrag dat van huis-uit eigen is kan in het eigen bestaan niet langer door de feitelijke situatie worden gedragen. Alle drie deze concepten verwijzen naar het ontstaan van inconsistenties in de (zelf)definiëring van sociale positie. Het zijn met name deze inconsistenties die gevolgen hebben op individueel niveau, waar ze

zich manifesteren als boosheid, spanningen, psycho-sociale klachten, conflicterende verwachtingen en ambiguïteit in sociale interacties (Dressler 1988). In het geval van echtscheiding blijven de reacties en gevolgen niet beperkt tot volwassenen, maar zijn ze ook sterk van invloed op kinderen (Newman 1986). Middenklasse vrouwen lijken na echtscheiding een 'keuze' te moeten maken tussen twee kwaden. In het ene geval opteren ze te blijven wonen in hun eigen huis, zodat kinderen in dezelfde vertrouwde buurt blijven, naar dezelfde school blijven gaan en dezelfde vrienden houden. Als gevolg van inkomensachteruitgang resteren weinig financiële middelen voor andere dingen, waardoor kinderen zich 'arm' voelen ten opzichte van hun peers (Bosman en Louwes 1989). Dit geeft de kinderen een sterk gevoel van sociale achteruitgang. In het andere geval opteren vrouwen te verhuizen naar een voor hen betaalbare woning, in een arbeidersbuurt. Voor kinderen is dit een ingrijpende verandering, mede door het verlies van school- en buurtvrienden. Veel kinderen blijken zich vervolgens niet thuis te voelen in hun nieuwe peergroep.

Inconsistenties en incongruenties treden vooral op als sommige kenmerken stabiel zijn terwijl andere kenmerken juist snel kunnen veranderen. Juist hierdoor zijn inzichten over de gevolgen van daling tijdens de eigen levensloop (*intragenerationeel*) niet zonder meer te vertalen naar gevolgen in het geval van daling ten opzichte van ouders (*intergenerationeel*). Onderwijs en leefstijl veranderen niet snel. Iemands onderwijsniveau vermindert niet, diploma's verouderen hooguit of worden relatief minder waard. Geïnternaliseerd gedrag is eveneens weinig veranderlijk, zoals bekend uit de psychologie en psychiatrie. Het hebben van werk en iemands beroep is daarentegen wel veranderlijk, en daarmee dus ook de status en het inkomen die daarbij horen. In het geval van *intragenerationele* daling ligt de nadruk op deze abrupte wijziging als aanleiding voor kwalijke gevolgen. In het geval van *intergenerationele* daling voltrekken deze wijzigingen zich wellicht minder plotseling, maar blijven de investeringen in onderwijs en het geïnternaliseerde gedrag even onveranderlijk. De hierboven beschreven reacties op plotselinge en ingrijpende gebeurtenissen zullen in geval van intergenerationele daling eerder het gevolg zijn van aanhoudende spanningen.

Tegelijkertijd biedt het optreden van incongruenties ook ruimte om de eigen sociale positie te construeren. In dit verband is het onderzoek van Bullock en Limbert (2003) interessant. Deze auteurs deden onderzoek naar de wijze waarop een groep van 69 Amerikaanse vrouwen in de bijstand hun eigen klasse-identiteit construeren. In de ogen van deze vrouwen wordt iemands klasse vooral bepaald door 'objectieve' criteria als onderwijs- en inkomensniveau. Vrouwen die deelnemen aan cursussen hopen op die manier aan de gewenste criteria te voldoen om daarmee een middenklasse positie te bereiken. Minder 'harde' criteria als waardenoriëntaties spelen voor deze groep vrouwen nauwelijks een rol bij de beoordeling van hun eigen en andermans sociale positie. Bullock en Limbert roepen daarmee een vraag op die voor dit onderzoek relevant is, namelijk of mensen die neerwaarts mobiel zijn hun sociale positie wellicht juist construeren in termen van waardenoriëntaties – die zij wel bezitten - en minder in termen van de 'harde' criteria - waar zij niet aan voldoen. Dit verschijnsel doet denken aan wat De Graaf en Ganzeboom (1990) eerder de *statusmaximalisatie-hypothese* hebben genoemd. De gedachte is dat mensen zich oriënteren op de hoogste status waarnaar men kan verwijzen, dus in het geval van sociale stijging de eigen verworven status en in het geval van sociale daling de status van het thuismilieu.

Het onderzoek van Newman illustreert dat de betekenis die mensen toekennen aan sociale daling, en daarmee ook hun reacties daarop, context-afhankelijk zijn. In het indringend beschreven 'Falling from Grace' (Newman 1989) blijkt bijvoorbeeld dat werkloos geworden managers hun sociale daling, geheel in lijn met het 'meritocratisch individualisme', vooral als individueel falen ervaren. Deze dalers kampten dan ook vooral individueel met de persoonlijke spanningen. De gevolgen van echtscheiding voor vrouwen bleken in hoge mate verweven met generatieverschillen (zie ook Newman 1986). Oudere vrouwen zijn meer gericht op het vinden van een nieuwe partner, terwijl jonge vrouwen zoeken naar mogelijkheden om economisch onafhankelijk te zijn. Nog grotere context-effecten treden op als sprake is van collectieve daling, bijvoorbeeld als gevolg van massa-ontslag. Voor deze dalers kon het gevoel tot een groep te behoren de emotionele gevolgen enigszins verlichten. Anderzijds geeft daling op groepsniveau ook aanleiding voor gevolgen op groepsniveau, samen te vatten onder de term marginalisering, dat wil zeggen economische, sociale en culturele uitsluiting.

Het onderzoek naar sociale daling binnen de levensloop laat ook zien dat kansen op positieverslechtering niet random verdeeld zijn. Ook in de Nederlandse situatie tekent zich een aantal groepen af die in verhoogde mate met sociale daling te maken hebben: werklozen, gescheiden vrouwen en migranten. Hoewel deze groepen onderling sterk verschillen naar achtergronden en statusdeterminanten, geldt voor elke groep het risico op een 'vrije val' in sociale status, en de daarmee het risico op sociaal-economische marginalisering (Engbersen 1990; Te Grotenhuis 1993; Bosman 1993).

2.3 SOCIALE DALING TUSSEN GENERATIES

In de jaren vijftig en zestig beschouwden stratificatie-onderzoekers de mate van neerwaartse mobiliteit over het algemeen als betere graadmeter voor openheid van een samenleving dan de mate van opwaartse mobiliteit. Of in de woorden van Miller

“ ... a society which is dropping sons born in advantaged strata out of these strata has more openness than one which brings up talented manual sons but safeguards the privileges of the already advantaged.” (Miller 1960: 65)

Onderzoekers die nadrukkelijk de richting van de mobiliteit onderscheiden, komen tot de tamelijk eensluidende conclusie dat opwaartse mobiliteit aanmerkelijk meer voorkomt dan neerwaartse mobiliteit (o.a. Goldthorpe 1980; Blanden, Goodman, Gregg & Machin 2002; Ultee & Luijckx 2003). Uit Brits onderzoek in de jaren zeventig blijkt verder dat de groep sociale dalers zeer heterogeen is samengesteld (Goldthorpe 1980). De dalers die de grootste sociale afstand afleggen blijken dat meestal al in een vroeg stadium van hun loopbaan te doen. Dit zou kunnen wijzen op het ontbreken van de benodigde intellectuele capaciteiten voor een lange loopbaan door het onderwijs. Kinderen uit een hoog sociaal milieu die er in slagen een baan op het middenniveau te verwerven, promoveren later in hun loopbaan vaak naar een baan op het hoge niveau.

Richardson (1977) toetst drie mogelijke verklaringen voor sociale daling. De eerste verklaring ziet dalers als '*social casualties*'. In dat geval is sociale daling het resultaat van gebeurtenissen in iemands persoonlijke leven, zoals lichamelijke gebreken, psychische problemen, verslaving of echtscheiding. De verklaring wordt hier dus gezocht in factoren op individueel niveau. De tweede verklaring verwijst naar '*meritocratische*' redenen. Sociale daling is dan het gevolg van tekortschietende intellectuele vaardigheden, resulterend in een opleiding die geen toegang biedt tot de sociale positie zoals ingenomen door ouders. De derde verklaring die Richardson uitwerkt is de zogeheten *status consolidatie* hypothese. Dit betekent dat voor een goed begrip van sociale mobiliteit de sociale posities van meerdere opeenvolgende generaties bekeken zouden moeten worden. Een deel van de gesignaleerde opwaartse mobiliteit kan dan feitelijk een vorm van status restoratie blijken te zijn van ouders die zelf zijn gedaald ten opzichte van hun sociale milieu van herkomst. Evenzo zou, wat Richardson noemt 'korte afstands daling' wellicht vooral gezien moeten worden als het niet consolideren van een statuspositie van een kind, verworven door een sociaal stijgende ouder. Het sociaal gestegen gezin zou binnen de middenklasse een marginale positie innemen en de normen en opvoedingspatronen van de middenklasse ontberen. Het consolideren van de sociale positie van de vader door de zoon is vervolgens minder waarschijnlijk. Het empirische onderzoek van Richardson ondersteunt de statusconsolidatie hypothese. Het overigens kleinschalige kwalitatieve onderzoek suggereert verder dat de opwaarts mobiele vaders hun eigen ambiguïteit en ontevredenheid over hun sociale positie doorgeven aan hun zonen, die vervolgens – met goedkeuring van de vaders – kiezen voor een onderwijs- en beroepsloopbaan die hen niet naar de middenklasse zal leiden.

In de loop van de jaren tachtig werd een vierde verklaring voor sociale daling ontwikkeld. Deze verklaring wijst op het belang van *structurele* veranderingen in de aard van de werkgelegenheid. Zo wijst Goldthorpe (1980) er op dat met name kinderen van kleine middenstanders kwetsbaar zijn voor sociale daling. Door de opkomst van middelgrote bedrijven is het overnemen van de zaak een mobiliteitskanaal dat afgesloten dreigt te worden. Een andere variant van deze structurele verklaring voor het optreden van sociale daling vinden we in met name Angelsaksische literatuur. Auteurs als Ehrenreich (1989), Newman (1993) en Strobel (1993) beargumenteren waarom de klassenstructuur polariseert, zodat de middenklasse in omvang afneemt. De middenklasse is als geen andere klasse gebonden aan de overheid. Als bron van werkgelegenheid, maar ook omdat juist de middenklasse gebruik maakt van publieke diensten en meer profijt heeft van de overheid dan lagere sociale klassen (zie ook Van Goor & Ellemers 2005). Reaganomics in Amerika en Thatcherisme in Engeland veranderden de gedaante van de overheid en de publieke sector, en raakten daardoor vooral de middenklasse. Ouders doen er volgens deze auteurs alles aan om hun eigen sociale positie door te geven aan hun kinderen, maar hebben nauwelijks kans van slagen. Voor zover wij weten is er geen empirisch onderzoek waarin deze vierde, structurele, verklaring wordt getoetst.

De wetenschappelijke literatuur is nog spaarzamer als het gaat om mogelijke *gevolgen* van sociale daling tussen generaties. Gevolgen zijn denkbaar op zowel individueel als maatschappelijk niveau. Wat betreft individuele gevolgen, constateert Goldthorpe (1980) om te beginnen dat sociale dalers hun positie rechtvaardigen door te benadrukken dat er sprake is van eigen keuze. Bijvoorbeeld door te wijzen op

materiële welvaart ten gunste van verdere investeringen in onderwijs, door het tijdelijke karakter van werkloosheid of een gering inkomen te benadrukken, of er op te wijzen dat men de voorkeur geeft aan veel vrije tijd. Dalers weigeren volgens Goldthorpe zichzelf als 'failures' te zien.

Brody, James en Mc Rae (1987) onderzochten de invloed van vader-zoon mobiliteit op emotioneel welbevinden van de zoon. Zonen die sociaal waren gestegen bleken lager te scoren op emotioneel welbevinden dan mannen afkomstig uit vergelijkbare sociale milieus. Zonen die een lagere sociale positie hebben verworven dan hun vaders, blijken zich juist beter te voelen dan zonen in een vergelijkbare positie die niet zijn gedaald. De auteurs suggereren dat het sociaal milieu van herkomst als 'buffer' zou kunnen fungeren. Ook Ross (1995) wijst er op dat met name sociale stijgers kampen met ambivalentie die voor een gevoel van onbehagen kunnen zorgen. Verder stelt zij dat sociale stijgers er meestal rond hun veertigste achter komen dat er een plafond zit aan hun mobiliteit, voortkomend uit het ontbreken van de benodigde houdingen. Sociale dalers zouden in tegenstelling tot sociale stijgers niet zélf contact verbreken met de familie, maar juist een groter risico lopen te worden uitgestoten door de eigen familie. Volgens Ross is voor sociale dalers cruciaal hoe de familie het achterblijven in sociale positie benoemt. Als er sprake is van ziekte, ongeluk of pech, zouden de effecten van sociale daling op psychisch welbevinden minimaal zijn. Als de sociale daling niettemin wordt toegeschreven aan individuele factoren als gebrek aan inzet, zou schaamte en beschuldiging een grote wissel kunnen trekken op familierelaties.

Mogelijke effecten van sociale mobiliteit op de aard van familierelaties komen ook aan de orde in een onderzoek naar sociale netwerken van ouderen (Broese van Groenou & Van Tilburg 2003). De sociale netwerken van ouderen verschillen naar de eigen sociale positie. Mensen die in hun volwassen leven een lage sociale positie hadden hebben op latere leeftijd netwerken die relatief klein zijn. In die relatief kleine netwerken spelen familierelaties een grote en niet-familierelaties juist een kleine rol. Mensen die in hun volwassen leven een hoge sociale positie innamen hebben als oudere juist grotere netwerken waarin niet-familierelaties belangrijk zijn. Mensen die ten opzichte van hun relatief hoge sociale milieu van herkomst zijn gedaald, blijken op latere leeftijd netwerken te hebben die het meest lijken op de netwerken van mensen in lage sociale posities. Deze sociale dalers ontberen dus de steun van niet-familierelaties, kenmerkend voor netwerken in de hogere sociale milieus. Voor de door Ross (1995) benoemde uitstoting van sociale dalers door hun familie, vinden we in het onderzoek van Broese van Groenou en Van Tilburg (2003) dus weinig aanwijzingen.

Naast mogelijke gevolgen voor individuen, kan sociale daling ook op maatschappelijk niveau effecten hebben. Het onderzoek naar mogelijke maatschappelijke gevolgen van sociale daling heeft zich met name gericht op de vraag of het op grote schaal voorkomen van sociale daling een voedingsbodemp zou kunnen creëren voor het ontstaan van radicalisme. De relatie tussen mobiliteitskansen en politieke stabiliteit wordt door verschillende onderzoekers naar voren gebracht. Zo zou omvangrijke sociale stijging in verband staan met politieke stabiliteit, terwijl een grote kans op sociale daling politieke onrust en radicalisme met zich mee zouden brengen (Bearman & Deane 1992; Blau & Duncan 1967; O'Kane 1975).

Gevolgen van sociale daling blijven niet beperkt tot effecten van feitelijk opgetreden sociale daling. Vele auteurs delen de mening dat de grootste gevolgen veroorzaakt worden door de angst voor sociale daling en de grote inzet van ouders om juist dat te voorkomen (O’Kane 1975; Ehrenreich 1989; Newman 1989; Ball 1993; Dronkers 1994; Mickelson & Ray 1994; De Regt & Weenink 2000; Weenink 2005).

2.4 ANGST VOOR SOCIALE DALING

Schuyt spreekt van ‘sociale hoogtevrees’ wanneer hij het heeft over de tekortschietende socialisatie van sociale stijgers voor de posities die ze feitelijk innemen (Schuyt 1992). De metafoor schiet zichzelf enigszins voorbij, omdat personen met hoogtevrees het beklimmen van hoge plaatsen juist zullen proberen te vermijden. In dat opzicht is het omgekeerde, angst voor sociale daling, meer accuraat. Het is deze angst – soms zelfs betiteld als ‘status paniek’ – die aanleiding geeft tot anticiperende strategieën om te vermijden dat daling zich daadwerkelijk zal voordoen.

De angst voor sociale daling zal bovendien sterker zijn naarmate de vangnetten van het sociale zekerheidsstelsel grotere mazen vertonen of integraal worden weggehaald. Ehrenreich beschrijft in ‘Fear of Falling’ (1989) tot welk gedrag van de middenklasse deze vrees leidt in het Amerika ten tijde van een ontbindende welvaartsstaat. De middenklasse ontleent haar sociale positie vooral aan haar hoge ‘professional’ opleiding. Behalve kennis en opleidings-‘credentials’ heeft deze middenklasse geen andere kapitaalbron door te geven aan haar nageslacht. Dat betekent dat

“...unlike the truly wealthy, who are able to stake their children to an affluent life and also tack on a profession, the middle class can do very little for its children other than to try and ensure that they have the cultural capital and the motivation to achieve for themselves.” (Newman 1993: 91)

Dit maakt de kapitaalbronnen van de middenklasse kwetsbaar

“Its only ‘capital’ is knowledge and skill, or at least the credentials imputing skill and knowledge. And unlike real capital, these cannot be hoarded against hard times, preserved beyond the lifetime of an individual ... The ‘capital’ belonging to the middle class ... must be renewed in each individual.” (Ehrenreich 1989: 15).

Middenklasse ouders hebben derhalve een groot belang bij onderwijs. Ook de inzet van strategieën om sociale daling te voorkomen zal zich volgens deze auteurs concentreren rond het onderwijs. Of zoals Newman het zegt:

“The main arena of competition was the school system, the institutional custodian of the culture of upward mobility.” (Newman 1993: 74)

In een fraaie analyse laten Mickelson en Ray (1994) zien hoezeer de angst voor sociale daling van invloed is op het al dan niet slagen van onderwijshervormingen. Angst voor sociale daling droeg in belangrijke mate bij aan een afkalvend draagvlak bij de middenklasse voor desegregatiebeleid, omdat men de toekomstambities voor de kinderen gedwarsboemd zag. Het was diezelfde angst die dezelfde middenklasse ‘parental choice’ deed omarmen, omdat vrije schoolkeuze meer mogelijkheden biedt om het onderwijs strategisch in te zetten.

In Nederland kennen we het onderzoek van De Regt en Weenink (2003) naar motieven van ouders om voor particulier onderwijs te kiezen. Hoewel ouders zelf niet spreken in termen van ‘angst voor sociale daling’, blijken hun overwegingen voor particulier onderwijs wel degelijk samen te hangen met ideeën over verschillen in sociale posities. Het gaat die ouders dan niet zozeer om het toekomstige beroep of de toekomstige sociale klasse van hun kinderen, maar om de toekomstige leefstijl en de mogelijke verwijdering die een andere leefstijl met zich mee kan brengen. In een op Bourdieu geïnspireerde analyse, illustreert Weenink (2005) in zijn proefschrift hetzelfde, namelijk hoe de middenklasse het onderwijs aanwendt om de kansen te verhogen dat kinderen de ouderlijke klassenpositie voortzetten.

Zoals ook het hierboven besproken onderzoek illustreert, is het concept cultureel kapitaal een belangrijke sleutel om op het spoor te komen van mogelijke strategieën van ouders om sociale daling af te wenden. Volgens de inmiddels welhaast klassieke typering van Bourdieu, kan cultureel kapitaal

“...in drie vormen optreden: in belichaamde staat, dat wil zeggen in de vorm van duurzame disposities van het organisme; in geobjectieerde staat, in de vorm van cultuurgoederen; en in geïnstitutionaliseerde staat, een vorm van objectivering die afzonderlijk moet worden beschouwd omdat zij, zoals men al het schooldiploma kan zien, volstrekt nieuwe eigenschappen verleent aan het culturele kapitaal dat zij wordt geacht te garanderen.” (Bourdieu 1992: 123).

Bij de eerste vorm, *belichaamd cultureel kapitaal*, gaat het om beschaving: gedrag, manieren, taalgebruik. De toeëigening of incorporatie van beschaving heeft betrekking op de hele persoon en is een vorm van eigendom die tot lijfelijke eigenschap van een persoon is geworden, een ‘habitus’. ‘Hebben’ is veranderd in ‘zijn’ (Bourdieu 1992: 125). Dit proces vraagt vooral verwervingsduur en tijd, en jong beginnen geeft een aanzienlijke voorsprong. Volgens Bourdieu is de transmissie van cultureel kapitaal ‘no doubt the best hidden form of hereditary transmission of capital, and it therefore receives proportionally greater weight in the system of reproduction strategies, as the direct, visible forms of transmission tend to be more strongly censored and controlled’ (Bourdieu 1986: 246, in Weenink 2005: 12). Belichaamd cultureel kapitaal geeft zijn bezitters ook voorsprong in het verwerven van de beide andere soorten, geobjectieerd en geïnstitutionaliseerd kapitaal.

Geobjectieerd cultureel kapitaal bestaat uit tastbare cultuurgoederen. Men kan hierbij denken aan schilderijen en andere kunstvoorwerpen, aan muziekinstrumenten, aan boeken en zo verder. *Geïnstitutioniseerd cultureel kapitaal* bestaat uit academische geloofsbrieven in de vorm van diploma’s. Volgens Weenink niets anders dan door de overheid gegarandeerde bewijzen van culturele competenties.

Volgens Bourdieu bezitten de leden van de bovenlagen in een samenleving zoveel machtsmiddelen, dat zij die niet allemaal hoeven in te zetten om hun positie te behouden en die van hun kinderen veilig te stellen. Wanneer enkele tot dan toe toegepaste strategieën minder effectief worden – bijvoorbeeld door egaliserende overheidsmaatregelen – kunnen leden van hogere sociale klassen een beroep doen op hun reserves. Door een andere strategie te kiezen kan de dreigende achteruitgang worden gecompenseerd en daarmee afgewend. Bourdieu spreekt in dit verband van compenserende strategieën en noemt er vier.

De strategie van *Cultuurdeelname* verwijst naar een wijziging in het bestedingspatroon. Door de noodzaak uitgaven te beperken en het consumptiepatroon aan te passen, gaan sociale bovenlagen een relatief groter deel van hun vermogen in cultuurgoederen beleggen en aan cultuurdeelname besteden. Op deze wijze kunnen zij zich volgens Bourdieu blijven onderscheiden van de lagere sociale klassen. *Investeren in onderwijs* als strategie om sociale daling te voorkomen heeft betrekking op het aanwenden van hulpbronnen binnen het onderwijs. De keuze voor privé-scholen, scholen met een specifiek onderwijsprogramma, bepaalde studierichtingen en het volgen van (extra) onderwijs in het buitenland zijn voorbeelden van dit type strategieën. Een derde strategie verwijst naar het aanwenden van hulpbronnen rondom het onderwijs. De *overdracht van Cultuur* heeft betrekking op activiteiten die weliswaar buiten de school plaatsvinden, maar die kinderen wel tot betere schoolprestaties brengen. We kunnen hierbij denken aan museumbezoek, leesgedrag, muziekbeoefening, buitenlandse vakanties e.d. *Onderwijsendogamie* tenslotte slaat op een toename van het aantal huwelijken van partners met hetzelfde (hoge) onderwijsniveau. Hoewel de oudere generatie in geringere mate in staat is hulpbronnen aan de jongere generatie over te dragen, kan dit verlies door bundeling van deze hulpbronnen in die latere generatie worden beperkt.

Niet voor niets verwijzen de door Bourdieu beschreven strategieën in hoge mate naar onderwijs. Onderwijs is op zichzelf immers al een vorm van cultureel kapitaal en combineert dit bovendien met een belangrijke rol bij de verdeling van sociale posities. Daarmee is onderwijs het veld bij uitstek waar verschillende vormen van kapitaal worden ingezet. De genoemde strategieën zijn immers ook herkenbaar als een milieuspecifieke inzet van financieel, cultureel en sociaal kapitaal. Door de inzet van deze hulpbronnen kan op verschillende manieren een relatieve voorsprong worden behouden.

Bovenstaande overzicht aan strategieën met betrekking tot onderwijs geeft geen uitputtend beeld. Met Bourdieu's invalshoek van individuele strategieën, al dan niet op groepsniveau, vallen *institutionele* wijzigingen buiten beeld. Ook een aanpassing van het onderwijsstelsel zelf kan dienst doen als middel om het onderscheidend vermogen van diploma's weer te versterken. Dronkers wijst in dit verband op voorstellen om nieuwe selectie-drempels in het hoger onderwijs te introduceren (1994). In het proefschrift van Weenink (2005) wordt op fraaie wijze verslag gedaan van de wijze waarop de Nederlandse middenklasse tracht haar hulpbronnen via het onderwijs over te dragen aan haar kinderen. Ook hier figureert de institutionele vormgeving van het onderwijsstelsel als belangrijke factor. Naast de opvallende beleidsresistentie van de traditionele Gymnasia, wijst Weenink bijvoorbeeld ook op de groei van tweetalig onderwijs.

In het empirische deel van dit onderzoek proberen we na te gaan welke van de hier genoemde strategieën worden ingezet bij dreigende sociale daling, en hoe effectief die strategieën zijn.

3

OPZET VAN HET ONDERZOEK

Welke rol speelt onderwijs bij sociale daling? Dat is de centrale vraag van dit onderzoek. Om het thema te verkennen hebben we drie onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Wat is de aard en omvang van sociale daling in Nederland?
2. Welke hulpbronnen worden binnen het onderwijs ingezet ter voorkoming van sociale daling, hoe gebeurt dit en hoe effectief is dat?
3. Welke hulpbronnen worden buiten het onderwijs ingezet ter voorkoming van sociale daling, hoe gebeurt dit en hoe effectief is dat?

Bij het zoeken naar antwoorden op deze vragen maken we gebruik van drie verschillende databronnen. Dat zijn de Familie-enquête (3.1) de GALO-data (3.2) en follow-up interviews met dertig zorgvuldig geselecteerde respondenten uit de genoemde GALO-data (3.3).

3.1 FAMILIE-ENQUETE

De Familie-enquête Nederlandse Bevolking wordt sinds 1992 georganiseerd door Sociologie/ICS van de Radboud Universiteit Nijmegen, met achtereenvolgende 'golven' van dataverzameling in 1998, 2000 en 2003. De omvangrijke dataverzameling heeft geresulteerd in een retrospectief levensloopbestand met gegevens over de levensloop en de levensomstandigheden van de Nederlandse bevolking. De primaire respondenten zijn een random selectie van alle personen van 18 tot 70 jaar oud, die voorkomen in de bevolkingsregisters van een - op basis van regio en urbanisatiegraad - gestratificeerde steekproef van Nederlandse gemeenten.

De data zijn verzameld door middel van persoonlijke vraaggesprekken en een schriftelijke vragenlijst met een retrospectief karakter, met name over het gezin van herkomst. In de vraaggesprekken kwamen niet alleen de samenstelling van het huishouden en kenmerken van het gezin aan de orde, maar ook thema's als de schoolloopbaan, woon- en verhuiskenmerken, godsdienstigheid, en de relatiebiografie. Dezelfde vragen werden ook gesteld aan de partner van de respondent, voorzover deze niet alleenstaand, gescheiden of verweduwd was.

Het databestand van de Familie-enquête is daarmee te karakteriseren als een multi-actor, multi-event en multi-moment bestand. Wij kregen de beschikking over het bestand van 1998 en maakten gebruik van de gegevens van 1724 respondenten. Voor verdere informatie over dataverzameling, meetinstrumenten en eerder uitgevoerde analyses, verwijzen we graag naar hierop gebaseerde proefschriften (zie bijvoorbeeld Bernasco 1994).

3.2 GALO-DATA

Het belangrijkste door ons gebruikte bestand is het zogeheten GALO-bestand, dat testgegevens bevat van leerlingen in de 6e klas (groep 8) van het lager onderwijs in de Gemeente Groningen. Het Groninger Afsluitingsonderzoek Lager Onderwijs (GALO) werd in de jaren '50 ontwikkeld door het Groninger Instituut voor Toegepaste Psychologie en Psychotechniek en gevalideerd op een nationale steekproef. De test werd jaarlijks afgenomen aan enige honderden leerlingen in Noord-Nederland afgenomen. Dat gebeurde voor het eerst in het schooljaar 1958/1959 en voor het laatst in 1971/1972. Het onderzoek bestond uit drie onderdelen:

- 1 De GALO-test zelf, die een testscore en een IQ-score genereerde, een daarop gebaseerd voorlopig en definitief schooladvies, en een school- en beroepsvoorkeur van de leerling zelf.
- 2 Een door de ouders ingevuld formulier met gegevens over milieu, kind en gezin.
- 3 Een door de onderwijzer ingevuld formulier met gegevens over de (leer)houding van het kind en andere eigenschappen en bijzonderheden, de prestaties in de laatste klassen en het voorlopig advies voor vervolgonderwijs.

De GALO-dossiers zijn door het Onderwijs Advies Centrum in Groningen zorgvuldig geordend en gearhiveerd, en later ondergebracht bij het Gemeentearchief in Groningen. Begin jaren zeventig heeft Jules Peschar met het oog op zijn promotie-onderzoek 'Milieu-School-Beroep' (1975) de GALO-gegevens gecodeerd van de jaargangen leerlingen die 1958/'59 en 1959/'60 in de zesde klas zaten. Eind jaren zeventig is dit databestand opnieuw gebruikt voor het onderzoek 'Sexe-School-Beroep' (Bosman, Louwes en Van der Meer 1980). In een later stadium heeft Jaap Dronkers de GALO-gegevens van leerlingen van jaargang 1970/1971 gecodeerd en voor statistische analyses beschikbaar gemaakt. Het is dit laatste bestand dat wij in dit onderzoek hebben gebruikt voor analyses en de selectie van respondenten voor follow-up interviews.

Deze GALO-data kunnen met recht klassiek onderzoeksmateriaal voor de Nederlandse onderwijssociologie worden genoemd. De bevindingen van eerder onderzoek bieden een rijke context voor onze eigen analyses in Deel II. Om die reden staan we hier nadrukkelijk stil bij het onderzoek dat eerder door anderen met behulp van de GALO-data is verricht.

De gegevens werden voor het eerst gebruikt in het baanbrekende proefschrift van Jules Peschar 'Milieu-School-Beroep' uit 1975. De centrale vraag in dit proefschrift luidt of kinderen uit een hoog en een laag sociaal milieu gelijke kansen hebben om

een bepaalde maatschappelijke positie te bereiken, rekening houdend met verschillen in intellectuele capaciteiten. Om de vraag te beantwoorden werden kinderen uit de twee milieugroepen individueel gematched op IQ-score, sekse en leeftijd. De gematchte kinderen werden opgespoord en van hen werd informatie verzameld over het bereikte opleidingsniveau, het aantal effectieve jaren opleiding, het beroepsniveau en het beroepsprestige van het eerste en het laatste beroep en het gezinsinkomen. De kinderen uit een hoog sociaal milieu wisten een betere maatschappelijke positie te realiseren dan hun gematchte partner uit een laag sociaal milieu. Dit gold voor alle gemeten variabelen, met uitzondering van gezinsinkomen. Peschar concludeerde bovendien dat de ongelijkheid in onderwijskansen nauwelijks was veranderd tussen 1958 en 1973.

Een paar jaar later gebruikten Bosman, Louwes en Van der Meer (1980) dezelfde gegevens om na te gaan of er – naast verschillen in kansen voor kinderen uit verschillende sociale milieu's – ook sprake is van verschillende kansen tussen jongens en meisjes. Ook deze onderzoekers maakten gebruik van matching, waarbij paren van steeds een jongen en een meisje werden gemaakt met eenzelfde leeftijd, IQ-score, beroep en opleiding van de vader, opleiding van de moeder en gezinsgrootte. Van deze jongens en meisjes werd de school- en beroepsloopbaan vergeleken. Met behulp van de gangbare (ITS- en SOI-) meetinstrumenten werden geen significante verschillen in opleidings- en beroepsniveau tussen jongens en meisjes vastgesteld. Een inhoudelijke, kwalitatieve analyse van de loopbanen liet echter zien dat de gebruikte meetinstrumenten zelf last hadden van een gender-bias. De conclusie van het onderzoek luidde dan ook dat de school- en beroepsloopbanen van meisjes en jongens de heersende 'geslachtsroldifferentiatie' weerspiegelt.

Een andere bekende rekenaar op het GALO-bestand is Dronkers, wisselend in combinatie met Bakker en/of Schijf. Dronkers en Bakker (1981) deden aanvullende analyses op de gegevens die door Bosman et al werden verzameld en keken in het bijzonder naar het verworven gezinsinkomen. De conclusie is helder: 'leren maakt het leven rijker'.

Omdat de GALO-test jarenlang werd afgenomen bij kinderen in de laatste klas van Groningse lagere scholen, was het ook mogelijk veranderingen door de tijd te onderzoeken. Bij een eerste vergelijking van een GALO-cohort uit 1959 en een SMVO-cohort uit 1977 bleek het volgende (Bakker, Dronkers & Schijf 1982). De beroepsgroep van vader en het onderwijsniveau van zowel vader als moeder zijn door de tijd gemiddeld gestegen. De gezinnen zijn in deze periode kleiner geworden en kinderen blijven minder vaak zitten. De kinderen die later zijn geboren, krijgen weliswaar hogere schooladviezen, maar de 'vertekening' door het sociaal milieu van herkomst is even groot gebleven. Waar de meisjes in 1959 nog duidelijk lager scoorden dan de jongens, hebben de meisjes die achterstand in 1977 ingelopen. Dit betekent niet dat jongens en meisjes ook gelijke adviezen krijgen, die van meisjes blijven lager. Ook deze onderzoekers concluderen dat de ongelijkheid van onderwijskansen voor Groninger jongens nauwelijks is veranderd in deze periode.

In een volgend onderzoek voegen Dronkers en Schijf (1985; 1986) een aantal variabelen aan het bestand toe die meer inzicht geven in de sociale structuur van zowel de betreffende scholen als de wijken waar die scholen staan. Voor de scholen gaat het dan om het gemiddelde prestatieniveau, het percentage arbeiderskinderen en het percentage kinderen dat een VHMO-advies krijgt van de school. Als indicator

voor de sociale structuur van de wijk waar de school staat gebruiken de onderzoekers het percentage gezinshoofden dat werkzaam is als arbeider en het percentage huizen met onvoldoende slaapruijnte. De conclusie van hun analyses is niet mis te verstaan:

“Individuele onderwijskansen worden mede beïnvloed door kenmerken van de lagere scholen en de wijken waarin de scholen staan. (...) Kenmerken van lagere scholen, zoals milieucompositie van wijk en school, de gemiddelde schoolprestaties of de adviseringsstrategieën van scholen, zijn dus een bron van ongelijke onderwijskansen. (...) Ongelijkheid is zo een gevolg van zowel verschillen tussen individuen als verschillen tussen de sociale structuren die mensen door hun gedrag creëren en waarin zij gedwongen worden te leven.” (Dronkers & Schijf 1985: 175-176)

De onderzoekers bouwen door op dit onderzoeksthema en coderen daarvoor opnieuw de originele testformulieren voor de groep leerlingen die in 1971 in de laatste klas van de lagere school zit. Ze vergelijken deze gegevens met kinderen die in 1960 in de zesde klas zaten (Schijf & Dronkers 1990). Dan blijkt dat de eerdere conclusie dat er tussen 1958 en 1977 nauwelijks iets veranderd zou zijn aan de ongelijke onderwijskansen, genuanceerd moet worden. Zoals eerder geconcludeerd, hebben meisjes hun achterstand wat betreft hun testcores tussen 1960 en 1971 ingehaald. Maar waar eerder werd geconcludeerd dat meisjes niettemin lagere adviezen kregen dan jongens, blijkt de gender-bias bij heranalyse verdwenen te zijn. Eerder werd gevonden dat milieu-effecten onverminderd doorklinken in het schooladvies. Die conclusies wordt in het latere werk van Schijf en Dronkers gespecificeerd. Het blijkt namelijk zo te zijn dat onderwijzers over het algemeen hun advies in de loop der tijd meer gaan baseren op de schoolprestaties. Echter, onderwijzers op scholen in arbeiderswijken baseren zich in 1971 minder sterk op die schoolprestaties dan hun collega's van andere scholen, zodat er wel degelijk een milieu-effect is, maar dan op schoolniveau.

Schijf en Dronkers (1991) blijven de GALO-data gebruiken voor hun onderzoek, ook om te kijken of er verschillen zijn tussen openbare en bijzondere lagere scholen. In een vergelijking van de 39 openbare en 19 bijzondere lagere scholen – waarvan 9 katholieke en 10 protestantse – laten de onderzoekers zien dat er vijf verschillen zijn tussen scholen van verschillende richtingen. Ten eerste wordt op protestantse scholen bij het advies minder rekening gehouden met schoolprestaties dan op de andere scholen. Ten tweede wordt op de protestantse scholen ook hoger geadviseerd dan op de scholen van een andere richting. Ten derde hangt zitten blijven op openbare scholen minder samen met schoolprestaties dan op de andere scholen. Ten vierde zijn het juist de katholieke scholen waar de prestaties het hoogst zijn. En ten vijfde zijn ook op de katholieke scholen de minste arbeiderskinderen te vinden. Al met al concluderen Schijf en Dronkers dat het bijzonder onderwijs een sterkere positie had in het Groninger scholenlandschap dan het openbare onderwijs.

Hoewel niet gebaseerd op de GALO-data, moet ook het onderzoek van Meester en De Leeuw (1983) hier worden genoemd. Zij repliceren als het ware het onderzoek van Peschar, maar dan met een andere onderzoeksmethode en een ander databestand, namelijk het SMVO-cohort. De analyses laten een sterk verband zien tussen IQ-scores en schooladvies. Meester en De Leeuw lokaliseren het milieu-effect op schooladviezen vooral bij de beide uitersten van de milieuverdeling. Vooral intelligente meisjes uit het laagste sociale milieu hebben hier last van.

“Meisjes uit het ongeschoolde handarbeidersmilieu krijgen, ongeacht hun intelligentie in het geheel geen VHMO-advies en voor de intelligente jongens uit dit milieu is de kans ongeveer fifty-fifty.” (Meester & De Leeuw 1983:64).

Aan de andere kant van de milieu-verdeling is het precies andersom:

“Ook minder intelligente kinderen uit de hogere milieus krijgen vaker een VHMO-advies.” (Ibid: 64)

Interessant genoeg constateren de onderzoekers ook dat het de kinderen zelf zijn die wellicht de meest reële inschatting van zichzelf maken: de samenhang tussen hun eigen schoolwens en hun IQ-score is hoger dan die tussen de IQ-score en het schooladvies. De volgende vraag is dan natuurlijk welke inschatting de grootste voorspellende waarde heeft. Voor de dertig respondenten waarmee we een follow-up interview hebben gehouden kunnen we hierover in Deel II een aantal opmerkelijke uitspraken doen.

3.3 FOLLOW-UP INTERVIEWS

Dankzij de zorgvuldige codering en archivering van de GALO-data, bestaat de mogelijkheid van follow-up interviews. De grote meerwaarde is dan dat van deze respondenten een aantal gegevens zoals gemeten op twaalfjarige leeftijd bekend zijn, zoals indicaties van het IQ, schoolprestaties, gedrag, schooladvies en uiteraard ook indicaties van het sociaal milieu van herkomst. Door het opsporen van een aantal respondenten en hen te vragen over hun school- en beroepsloopbaan kan een tamelijk uniek achteraf-experiment worden uitgevoerd.

Cruciaal was uiteraard de selectie van mogelijk te interviewen respondenten. Op basis van het in Hoofdstuk 2 beschreven onderzoek, zijn grofweg drie groepen sociale dalers te onderscheiden. De eerste groep noemen we de *plafond dalers*. Bart Bakker geeft hier een fraai voorbeeld van in het voorwoord van zijn proefschrift, dat hij op dezelfde dag verdedigde als zijn vrouw het hare. Bakker schrijft hier aan zijn kinderen:

“... jullie hebben van onze proefschriften maar van één ding echt last: de mogelijkheden voor opwaartse intergenerationele onderwijsmobiliteit zijn nu wel erg klein geworden.” (Bakker 1992: v)

Plafond dalers zijn mensen die zelf weliswaar een hoog opleidingsniveau behalen, maar die ten opzichte van hun ouders toch dalen omdat die een nóg hoger niveau hebben behaald. Deze groep is voor ons onderzoek het minst relevant.

Een tweede groep typeren we als *vroege dalers*. Dit zijn de mensen die de intellectuele capaciteiten ontberen voor een lange loopbaan binnen het onderwijs. Van deze mensen mag worden aangenomen dat al op jonge leeftijd duidelijk is ‘dat er niet meer in zit’, wat zich onder meer zal uiten in een lage en korte vervolgopleiding. Deze groep vroege dalers is voor ons onderzoek relevant omdat we na willen gaan welke hulpbronnen ouders inzetten ter verlichting van de sociale daling.

De derde groep is waarschijnlijk het meest heterogeen van samenstelling. Dit zijn mensen die sociaal zijn gedaald ten opzichte van hun ouders, zonder dat op

voorhand duidelijk is waarom dat het geval is. Oorzaken kunnen gelegen zijn in (net) tekortschietende capaciteiten, maar ook in gebeurtenissen in de levensloop zoals echtscheiding van ouders of ziekte, of misschien ook gewoon toeval en pech. We benoemen deze heterogene groep dalers voorlopig als *uitglijders*. Omdat ze kennelijk gedurende hun school- en beroepsloopbaan ergens over zijn uitgegleden, zonder dat duidelijk is wanneer en waarom. Bij deze groep zijn we vooral geïnteresseerd in het samenspel van oorzaken en gevolgen van de sociale daling.

Het spaarzame onderzoek naar sociale daling geeft aan dat naast intellectuele vermogens tal van andere factoren een rol spelen, al dan niet in combinatie met elkaar. Het is daarom van belang dat de hele range van intellectuele vermogens in het kwalitatieve onderzoek is vertegenwoordigd. Op die manier hopen we na te kunnen gaan of het inderdaad zo is dat de groep 'vroege dalers' hoofdzakelijk bestaat uit respondenten met een relatief laag IQ, en de groep 'plafond dalers' uit mensen bestaat met een relatief hoog IQ die een grote kans lopen sociaal te dalen om de simpele reden dat hun ouders zo hoog zijn opgeleid. Het is onduidelijk welke rol IQ speelt in de groep 'uitglijders'. Het zou hier kunnen gaan om mensen met een relatief laag IQ die beginnen op een – voor hen – te hoog schooltype om vervolgens af te stromen. Het zou ook kunnen gaan om mensen die wel de capaciteiten hebben om het schooltype succesvol af te ronden, maar daar toch niet in slagen. Wellicht dat de achterliggende processen in dat geval vooral zijn toe te schrijven aan biografische factoren zoals echtscheidende ouders, ernstige ziekte van gezinsleden of eigen gezondheidsproblemen. Om de resultaten van de kwantitatieve analyses te verdiepen met kwalitatieve interviews, is de volgende onderzoeksopzet gekozen.

De respondenten van het GALO-bestand zijn ingedeeld in drie niveau-groepen op basis van hun GALO-score. We hebben daarbij een onderscheid gemaakt tussen scores die duidelijk onder het gemiddelde liggen (Groep A), scores die rond het gemiddelde liggen (Groep B) en scores die hoger zijn dan gemiddeld (Groep C).

Zoals in het volgende Hoofdstuk zal worden toegelicht, leren de analyses van de Familie-enquête dat – rekening houdend met het opleidingsniveau van de vader – het opleidingsniveau van de moeder niet noemenswaardig bijdraagt aan de kans op sociale daling. Om die reden is het opleidingsniveau van de vader gebruikt als selectie criterium voor het kwalitatieve deelonderzoek. De opgave was vervolgens een specifiek opleidingsniveau van vader te kiezen. Een keuze voor HBO of hoger, zou hebben geresulteerd in een steekproefkader van 176 respondenten, ofwel de hoogste 10% van het hele GALO-bestand. Binnen deze groep vinden we slechts twintig respondenten in de laagste niveau-groep, Groep A, en achtendertig in de middengroep, Groep B. Anticiperend op de onvermijdelijke non-respons als gevolg van het niet kunnen traceren van respondenten, vonden we deze aantallen te klein om mee verder te werken. Als steekproefkader hebben we daarom gekozen voor alle respondenten wiens vader minimaal een diploma VHMO of MBO had behaald. In totaal zijn dat 372, wat overeen komt met het hoogste kwart van het hele GALO-bestand.

Tabel 3.1 Van Galo-bestand naar steekproef

	GALO- bestand (N= 1630)	GALO hoog SES (N=372)	Steekproef (N=60)
Groep A			
GALO < gemiddeld	667 (41%)	59 (16%)	14 (23%)
<i>Jongens</i>	312	21	7
<i>Meisjes</i>	355	38	7
Groep B			
GALO = gemiddeld	335 (21%)	84 (23%)	23 (38%)
<i>Jongens</i>	166	44	13
<i>Meisjes</i>	169	40	10
Groep C			
GALO > gemiddeld	628 (39%)	229 (62%)	23 (38%)
<i>Jongens</i>	355	137	10
<i>Meisjes</i>	273	92	13
TOTAAL	1630 (100%)	372 (100%)	60 (100%)
<i>Jongens</i>	833	202	30
<i>Meisjes</i>	797	170	30

In bovenstaande tabel zien we nog eens de samenhang tussen sociale achtergrond en testcores van kinderen op 12-jarige leeftijd geïllustreerd. Waar voor de hele groep respondenten de verdeling over de niveau-groepen ongeveer 40% – 20% – 40% is, zien we bij de respondenten uit een hoog sociaal milieu een verdeling van ongeveer 15% – 25% – 60%. Uit deze potentiële groep respondenten hebben we een steekproef van 60 respondenten getrokken. Doel was om dertig interviews te realiseren, waarbij we verwachtten een respons van 50% te behalen. Omdat we er rekening mee hielden dat mensen die sociaal zijn gedaald mogelijk minder bereid zijn mee te werken aan een interview, verwachtten we in Groep A de laagste netto-respons. Bij de selectie hebben we getracht voldoende respondenten per niveau-groep te verkrijgen, maar ook recht te doen aan de verdeling over de niveau-groepen. De uiteindelijke verdeling over de niveau-groepen is ongeveer 20% - 40% - 40%.

Van de geselecteerde zestig respondenten hebben we in de Groninger Archieven de oorspronkelijke GALO-formulieren geraadpleegd, onder meer op zoek naar personalia. De Gemeentelijke Basis Administratie van de Gemeente Groningen is vervolgens benaderd met het verzoek informatie te verstrekken over het huidige woonadres, danwel de datum van uitschrijving met de bestemming. Van de respondenten die op het moment van onderzoek niet meer in Groningen woonden, zijn de gemeentes van bestemming benaderd met het verzoek informatie te verstrekken over het huidige woonadres, danwel de datum van uitschrijving in combinatie met de bestemmingsgemeente. Op deze manier probeerden we actuele adresgegevens van potentiële respondenten op te sporen. Deze fase van het onderzoek vroeg veel tijd, zorgvuldigheid, uithoudingsvermogen en vasthoudendheid. Zo bleken vele respondenten vele malen verhuisd. Een andere complicerende factor was de medewerking van gemeentes. Niet alle gemeentes waren – ook na uitvoerige uitleg en herhaaldelijke verzoeken – bereid mee te werken aan het onderzoek. Verschillende gemeentes hebben hun eigen privacy-beleid

waardoor verstrekking van GBA-gegevens voor onderzoeksdoeleinden niet meer tot de mogelijkheden behoort. Al met al slaagden we er in voor de grote meerderheid – tweeënveertig respondenten – een actueel adres op te sporen. Eén van de geselecteerde respondenten bleek te zijn overleden. Van achttien mensen (30%) kon geen huidig adres worden gevonden. In een enkel geval omdat de GBA in Groningen de respondent niet kon vinden, meestal omdat het spoor vastliep bij een andere gemeente waarnaar men in de loop van de tijd is verhuisd. De respondent bleek niet altijd bekend bij de Gemeente waar deze volgens eerdere berichten naar toe was vertrokken. In een paar gevallen wilde de betreffende Gemeente niet aan het onderzoek meewerken, vaak in verband met eigen privacyregels. Twee respondenten – beide uit Groep C - zijn naar het buitenland verhuisd.

Mensen waar een huidig adres van bekend werd, zijn eerst per brief benaderd waarin het onderzoek werd aangekondigd. In de brief werd ook vermeld dat binnen een week telefonisch contact opgenomen zou worden om te vragen of de betreffende respondent aan het onderzoek zou willen meewerken. In een enkel geval was geen telefoonnummer bekend, en voltrok deze procedure zich schriftelijk. Op het moment dat er contact was gelegd en de respondent was bereid tot medewerking, werd gepoogd direct ook een afspraak voor het interview te maken. Van vier geselecteerde respondenten werd weliswaar een contactadres gevonden, maar dat leidde ondanks herhaalde pogingen tot contact, niet tot een reactie. Vijf andere respondenten lieten expliciet weten niet aan het onderzoek mee te willen doen.

Uiteindelijk slaagden we er in met dertig mensen ook daadwerkelijk een interview te houden. Deze gesprekken vonden plaats in het najaar van 2000 en het vroege voorjaar van 2001. De gesprekken vonden bijna allemaal bij mensen thuis plaats, meestal in de avonduren. De interviews varieerden in duur van ongeveer anderhalf uur tot meer dan vier uur. Alle gesprekken werden op band opgenomen. Van alle gesprekken werd een verbatim verslag gemaakt. Interessante opmerkingen of observaties voorafgaand aan of volgend op het eigenlijke interview werden vastgelegd in een apart verslag, waarin ook een korte beschrijving van de persoon, de woonsituatie en de aard van het gesprek werd vermeld. Op basis van de interviews is een verslag gemaakt en in 2001 naar alle respondenten gestuurd (Crul, 2001).

In tabel 3.2 is weergegeven welke mensen uiteindelijk met succes zijn geïnterviewd. De verwachte netto-respons van 50% is precies gehaald. Anders dan we hadden verwacht, is de respons in Groep A niet lager dan in de andere groepen. De respons onder de meisjes is wat groter dan die onder de jongens, zodat de groep geïnterviewde respondenten uit iets meer vrouwen dan mannen bestaat.

Tabel 3.2 Van steekproef naar interviews

	Steekproef (N=60)	Interviews (N=30)	Netto- Respons
Groep A			
GALO < gemiddeld	14 (23%)	8	57%
<i>Jongens</i>	7	3	43%
<i>Meisjes</i>	7	5	71%
Groep B			
GALO = gemiddeld	23 (38%)	11	51%
<i>Jongens</i>	13	6	46%
<i>Meisjes</i>	10	5	50%
Groep C			
GALO > gemiddeld	23 (38%)	11	51%
<i>Jongens</i>	10	4	40%
<i>Meisjes</i>	13	7	54%
TOTAAL	60 (100%)	30	30
<i>Jongens</i>	30	13	43%
<i>Meisjes</i>	30	17	57%

3.4 KORTE TYPERING INTERVIEWGROEP

Om een korte, algemene typering te maken van de groep geïnterviewde respondenten, vergelijken we ze op een aantal kenmerken met zowel de hele groep kinderen die in 1970/1971 op een Groningse basisschool de GALO-test deed, als met een subgroep van kinderen waarvan we kunnen zeggen dat ze in een relatief hoog sociaal milieu zijn opgegroeid.

Tabel 3.3 Vergelijking Interviewgroep met GALO-bestand

	GALO- bestand (N=1630)	GALO hoog SES (N= 372)	Interviews (N=30)
Opleiding vader			
Gemiddeld (st.dev)	4.2 (2.6)	7.7 (.83)	7.2 (.46)
Opleiding moeder			
Gemiddeld (st.dev)	3.1 (2.3)	5.4 (2.2)	5.3 (1.7)
Toetsscore			
Gemiddeld (st.dev)	102.8 (13.2)	111 (11.9)	105.2 (11.9)
<i>Jongens</i>	103.9	112.8	104.1
<i>Meisjes</i>	101.7	109.0	106.2
Aantal kinderen	3.3 (1.7)	3.3 (1.5)	3.4 (1.8)

Wat betreft het sociale milieu van herkomst komen onze respondenten duidelijk uit het hoogste segment: zowel de opleiding van vader als de opleiding van moeder is hoog in vergelijking met andere kinderen die in 1970/1971 op een Groningse lagere

school zaten. Het beeld dat de meeste respondenten tijdens het interview schetsen van thuis illustreert dat we hier inderdaad te maken hebben met de hogere milieus

'thuis spraken we ook vaak Frans ... hele gesprekken deden we zingend' [vrouw, Groep A]

'ik had toen gewoon pianoles ... dat was heel natuurlijk, dat was er gewoon' [vrouw, Groep A]

'we bezochten musea, kerken, gebouwen, van alles' [vrouw, Groep A]

'mijn grootouders waren van adel' [man, Groep C]

'veel lezen, we vraten boeken' [man, Groep B]

Door onze selectie zien we een beoogd verschil op het punt van de toetsscores. Voor de totale groep kinderen geldt dat kinderen uit een hoog sociaal milieu duidelijk hoger presteren dan gemiddeld. Jongens scoren bovendien wat hoger dan meisjes. Voor de geïnterviewde respondenten geldt dat niet. Onze respondenten scoorden destijds weliswaar iets hoger op de GALO-toets dan gemiddeld voor alle kinderen, maar niet zo hoog als de andere kinderen uit een hoog sociaal milieu. Wat betreft de omvang van het gezin is er geen verschil tussen onze respondenten, de kinderen uit een hoog sociaal milieu en alle leeftijdgenoten.

De vaders van onze respondenten hadden beroepen als journalist, ambtenaar, onderwijzer, docent, ingenieur, inspecteur of eigenaar/directeur van een eigen bedrijf. Anderen behoorden tot de geschoolde vaklieden, zoals de typografen. Een enkeling was al gepensioneerd of afgekeurd voor werk. De moeders hadden al dan niet werk toen deze kinderen twaalf jaar waren. Zij die wel werkten deden dat voornamelijk in de traditionele vrouwenberoepen zoals kleuterjuf, lerares en verpleegkundige.

Het spreekt voor zich dat we onze respondenten anonimiteit hebben toegezegd. Om te voorkomen dat een combinatie van uitspraken of gegevens een specifieke respondent toch traceerbaar maakt, rapporteren we niet op individueel niveau. Om dezelfde reden geven we geen uitputtende overzichten van kenmerken op individueel niveau. In Deel II van dit rapport verwijzen we wel steeds naar de niveau-groep waar de respondent deel van uitmaakt (Groep A tot en met Groep C) en naar diens sexe. Tabel 3.4 geeft een overzicht van de drie subgroepen respondenten op een aantal kenmerken.

Tabel 3.4 Kenmerken respondenten in drie subgroepen

Drie groepen	Groep A GALO < gem.	Groep B GALO ± gem.	Groep C GALO > gem.
Aantal	8	11	11
Mannen / vrouwen	3 / 5	6 / 5	4 / 7
Toetsscore (gem)	93	104	117
Opleiding vader	7.1	7.1	7.3
Opleiding moeder	6	6	4.6

Omdat het opleidingsniveau van de vader een selectie criterium was en minimaal zeven moest bedragen, verschilt het opleidingsniveau van de vaders nauwelijks

tussen deze subgroepen. Dat ligt anders bij het opleidingsniveau van de moeders. Ook de moeders van onze respondenten zijn hoog opgeleid, zeker in vergelijking met de vrouwen van hun eigen generatie. Voor alle moeders waarvan het opleidingsniveau dankzij de GALO-gegevens bekend is, is het gemiddelde opleidingsniveau 3.1 wat vergelijkbaar is met een LBO-diploma. Voor onze selecte respondentengroep geldt dat hun moeders een gemiddeld opleidingsniveau van 5.3 hebben, wat overeenkomt met een aantal jaren VHMO. Veel van de moeders hebben de Middelbare Meisjes School - MMS - doorlopen. Voor Groep C is het gemiddelde opleidingsniveau van de moeders wat lager dan in de andere groepen. Het relatief lage gemiddelde in deze subgroep kan grotendeels worden toegeschreven aan twee moeders die alleen de lagere school hebben afgemaakt.

DEEL II

SOCIALE DALING OP MACRO-NIVEAU

4

SOCIALE DALING

IN NEDERLAND

Wat is de aard en omvang van sociale daling in Nederland? Zo luidt onze eerste hoofdvraag van dit onderzoek. In dit hoofdstuk proberen we die vraag te beantwoorden aan de hand van eerder uitgevoerd Nederlands onderzoek (§ 4.1) en eigen analyses op de Familie-enquête. We vragen ons daarbij vooral af wat dalers onderscheidt van niet-dalers en of binnen de groep dalers een zinvol onderscheid naar subgroepen gemaakt kan worden. Een onderscheid in drie subgroepen lijkt het meest zinvol (§ 4.4).

4.1 EERDER ONDERZOEK

Toen wij in 1995 de eerste onderzoeksaanvraag voor dit project schreven, constateerden we dat Nederlandse onderzoekers nog nauwelijks aandacht hadden besteed aan het fenomeen sociale daling. Nu, tien jaar later lijkt daar enige verandering in te zijn gekomen. De afgelopen jaren is een aantal publicaties verschenen waarin het vóórkomen van sociale daling expliciet aan de orde wordt gesteld, al is dat meestal in het kader van een bredere vraagstelling over sociale mobiliteit in het algemeen. De uitkomsten van het Nederlandse onderzoek naar het vóórkomen sociale daling kunnen we als volgt samenvatten.

De analyses van Ultee en Luijkx (2003) hebben betrekking op de periode tussen 1900 en 1970. Zij richten zich vooral op het onderwijs en benoemen kinderen die een hoger opleidingsniveau halen dan hun vader als sociale stijgers, en kinderen die een lager opleidingsniveau behalen als sociale dalers. Een eerste bevinding is dat sociale daling aanmerkelijk minder vaak voorkomt dan sociale stijging. De analyses laten verder verschillende trends zien. Zo is de kans op sociale stijging – althans voor mannen - in deze periode toegenomen, vooral in de periode net na de Tweede Wereldoorlog. De kans op sociale daling is daarentegen niet toegenomen, maar lijkt eerder licht te zijn afgenomen. Dat betekent dus dat kinderen van hoogopgeleide vaders een relatief grote kans hadden en hebben behouden om ook zelf een hogere opleiding te verwerven. De onderzoekers constateren verder dat vrouwen van hoogopgeleide vaders een wat grotere kans hebben om sociaal te dalen dan mannen.

Tot slot is nog belangrijk om te noemen dat daling over kleine afstanden aanmerkelijk vaker voorkomt dan daling over grotere afstanden. Deze conclusie werd in de vijftiger jaren al getrokken voor Nederland (Kuiper 1954) en is ook in lijn met de bevindingen uit buitenlands onderzoek zoals we die in Hoofdstuk 2 hebben beschreven.

Het onderzoek van Kalmijn (1998) heeft betrekking op een latere periode dan het onderzoek van Ultee en Luijkx, namelijk op de jaren 1950 - 1990. In dit onderzoek wordt sociale stijging en daling afgemeten aan de sociale klasse – op basis van het beroep – van vader en kinderen. Kalmijn concludeert dat het verband tussen sociale posities van ouders en kinderen in deze periode minder sterk is geworden. Of anders gezegd, de samenleving is ‘opener’ geworden. Dat komt vooral doordat kinderen uit lagere sociale milieus meer kans hebben gekregen om sociaal te stijgen. Ook hij constateert dat sociale stijging vaker voorkomt dan sociale daling. Voor 1990 gold dat ruim veertig procent van de zonen sociaal was gestegen ten opzichte van het ouderlijk milieu, terwijl ruim vijfentwintig procent was gedaald. In tegenstelling tot Ultee en Luijkx wijzen de resultaten van Kalmijn dus op een trend van toenemende sociale daling. We hebben hier ten dele te maken met een compositie-effect. Immers, de kans om sociaal te dalen is logischerwijs groter voor kinderen met vaders in de hoogste sociale klassen dan voor kinderen met vaders in de lagere sociale klassen. Door veranderingen in de beroepenstructuur komen er steeds meer mensen in de hogere sociale klassen. Alleen al daardoor neemt de kans op sociale daling toe.

Van Eijck (1998) deed onderzoek naar leefstijlen van sociale stijgers en sociale dalers. Ook hij bepaalde op basis van het gerealiseerde opleidingsniveau of iemand was gedaald, immobiel was, een beetje was gestegen of veel was gestegen. Van Eijck relateert het eigen opleidingsniveau van de respondent aan het gemiddelde opleidingsniveau van beide ouders. Van Eijck voert analyses uit op het tijdbestedingsonderzoek uit 1995, dat bestaat uit een representatieve steekproef van mensen tussen 25 en 75 jaar (N=1164). In deze dwarsdoorsnede uit de Nederlandse bevolking, vindt Van Eijck dat 7,6% (N=89) van de respondenten als sociale daler kan worden omschreven. Een zeer gering aantal van hen (N=6) heeft zelf hoger onderwijs gevolgd, maar is niettemin gedaald omdat hun ouders een nog hogere opleiding hebben voltooid. Dit zijn de mensen die we in Hoofdstuk 3 *plafond dalers* hebben genoemd. Twee op de drie dalers hebben zelf hooguit een Mavo-diploma behaald. Deze dalers lijken in lees- en kijkgedrag sterk op niet-dalers met maximaal een Mavo-diploma, met dit verschil dat de dalers nog net iets minder lezen en nog net wat meer naar commerciële zenders kijken. Van Eijck zegt over deze groep ‘men is kennelijk nauwelijks te porren voor enigerlei cognitieve uitdaging’ (p. 43). In onze terminologie van Hoofdstuk 3 zou het hier kunnen gaan om *vroege dalers*. De resterende groep dalers heeft zelf een opleiding op MBO of Havo/VWO niveau, maar is niettemin gedaald omdat hun ouders een hogere opleiding hebben afgerond. Voor deze laatste groep dalers geldt juist dat ze lijken vast te houden aan de leefstijl van hun ouderlijk milieu. Dat blijkt vooral uit het leesgedrag van deze dalers, die het meest lijkt op het leesgedrag van mensen met een hoog opleidingsniveau. Deze groep dalers onderscheidt zich daarmee van mensen met een vergelijkbaar opleidingsniveau uit een lager sociaal milieu van herkomst. Wellicht dat deze groep overeenstemt met wat we eerder *uitglijders* hebben genoemd.

Tot slot is het onderzoek van De Graaf en Kalmijn (2001) het vermelden waard, ook al richt dit onderzoek zich niet zozeer op het fenomeen sociale daling. Op basis van

de Familie-enquête (zie Hoofdstuk 3) concluderen ook zij dat de invloed van het ouderlijk milieu op het bereikte opleidingsniveau in de loop der tijd is afgenomen. Gebaseerd op Bourdieu, onderscheiden De Graaf en Kalmijn een culturele en een economische statusdimensie aan beroepen, om vervolgens na te gaan hoe het zit met de overdracht van beide dimensies van ouders op kinderen, al dan niet via het onderwijs. Een eerste conclusie luidt dat de directe overdracht van beroepen in de loop der tijd minder groot is geworden. Net als Goldthorpe (zie Hoofdstuk 2) verwijzen De Graaf en Kalmijn hierbij naar het minder voorkomen van erfelijke opvolging. Ten tweede concluderen de onderzoekers dat intergenerationele overdracht via de culturele dimensie sterker is dan die via de economische dimensie. Bovendien verloopt die culturele overdracht – zoals te verwachten – in sterkere mate via het onderwijs. Of zoals De Graaf en Kalmijn het verwoorden:

“... it is perhaps easier for parents to motivate their children to read books or to become interested in culture and school than it is for parents to make their children rich.” (De Graaf & Kalmijn 2001: 65)

4.2 HET BEPALEN VAN SOCIALE POSITIES

Onderzoek naar sociale mobiliteit – en dus ook dit onderzoek naar sociale daling – rust op de aanname dat we tamelijk eenduidig kunnen spreken over sociale posities. Op die veronderstelling is het nodige af te dingen. Om te beginnen is er niet één maatschappelijke ladder, maar zijn er verschillende en dus zijn er ook verschillende indicatoren om iemands sociale positie te bepalen. Om een paar te noemen: het behaalde opleidingsniveau; het beroepsprestige van het uitgeoefende beroep, eventueel nog onder te verdelen in de economische en de culturele status van het beroep; de beroepsklasse van het beroep; het inkomen of breder de algehele financiële positie. Het vermoeden bestaat dat deze indicatoren voor sociale positie in de loop der tijd minder met elkaar samenhangen. Waar eertijds een hoog opleidingsniveau, een hoge status en een hoog inkomen vaak samengingen, zou dat tegenwoordig veel diffuser zijn. Iemand met een eigen autobedrijf kan weinig opleiding hebben genoten en een beroep uitoefenen met weinig cultureel prestige, maar tegelijkertijd een hoog inkomen verwerven. Evenzo kan een kunstenaar hoog scoren op behaalde opleiding en veel cultureel beroepsprestige genieten, maar tegelijkertijd erg laag scoren op inkomen en algehele financiële positie.

Een ander lastig punt is of iemands sociale positie louter en alleen wordt bepaald door individuele kenmerken, of dat diens positie ook afhankelijk is van kenmerken van het huishouden waar iemand deel van uitmaakt. Vooral voor vrouwen is dit relevant. Wat bijvoorbeeld te denken van de sociale positie van een vrouw die zelf een MBO-opleiding heeft afgerond, vroeg kinderen heeft gekregen, thuis voor de kinderen zorgt en daarnaast in deeltijd werkt als secretesse en gehuwd is met een meer dan fulltime werkende man met een eigen tandartspraktijk.

Als het inderdaad zo is dat de verschillende indicatoren om iemands sociale positie minder sterk met elkaar samenhangen, wordt niet alleen het bepalen van iemands sociale positie lastiger, maar wordt mogelijk het concept ‘sociale positie’ minder relevant. Om die reden proberen we eerst na te gaan of de verschillende dimensies van iemands sociale positie in de loop der tijd inderdaad minder met elkaar zijn gaan

samenhangen. Als dat zo is, zou statusinconsistentie veel vaker voorkomen zodat mogelijk niet eens meer zinvol van inconsistenties gesproken kan worden. Bij de analyses hebben we gekeken naar drie dimensies voor sociale positie, te weten het opleidingsniveau, het beroepsprestige (Ultee & Sixma 1983) en beroepsklasse bekend als de EGP-indeling (Erikson, Goldthorpe en Portocarero). Verder hebben we vier leeftijdscohorten onderscheiden, een groep twintigers, dertigers, veertigers en vijftigers. Tabel 4.1 geeft de correlaties tussen het hoogst bereikte opleidingsniveau met beroepsprestige en beroepsklasse voor de vier leeftijdscohorten.

Tabel 4.1 Correlaties opleidingsniveau met verschillende andere indicatoren voor sociale positie, naar leeftijd

	20-29	30-39	40-49	50-59
Beroepsprestige	.47	.58	.55	.59
Sociale Klasse	.46	.50	.54	.54

De cijfers laten zien dat de correlaties tussen verschillende indicatoren voor sociale positie van dertigers, veertigers en vijftigers substantieel zijn en niet noemenswaardig van elkaar verschillen. De correlaties voor de groep twintigers is wat lager. Juist voor deze groep geldt dat sociale posities zich nog niet hebben uitgekristalliseerd. Uitkomsten in deze jongste groep worden bovendien vertekend door studenten, die veelal tijdelijk een zekere mate van statusinconsistentie ondervinden omdat ze een hoog opleidingsniveau trachten te realiseren maar door bijbaantjes laag op de beroepsindicatoren scoren. Vooralsnog geven onze gegevens dus geen aanleiding om te veronderstellen dat het vaststellen van iemands sociale positie in de loop der tijd ambiguer is geworden, of dat de verschillende dimensies minder met elkaar samenhangen. Of dat het niet zinvol zou zijn over sociale posities – en daarmee over sociale daling – te spreken.

4.3 HET VÓÓRKOMEN VAN SOCIALE DALING

Het is gebruikelijk in mobiliteitsonderzoek om een onderscheid te maken tussen absolute en relatieve mobiliteit. Voor sociale daling betekent dat het volgende. We spreken van absolute sociale daling als het behaalde opleidingsniveau van het kind lager is dan dat van de ouders. Bij relatieve daling houden we er rekening mee dat het gemiddelde opleidingsniveau van de bevolking in de loop der tijd is gestegen. Daardoor kunnen kinderen weliswaar een hoger opleidingsniveau behalen dan hun ouders maar toch een minder gunstige positie innemen ten opzichte van hun generatiegenoten die nóg hoger zijn opgeleid. Absolute stijging kan op die manier samengaan met relatieve daling. In dit onderzoek beperken we ons tot absolute daling en laten we relatieve daling verder achterwege. Op die manier maken we een conservatieve schatting van het voorkomen van het fenomeen sociale daling.

In dit onderzoek spreken we van sociale daling als kinderen een lager opleidingsniveau realiseren dan hun vader. We gebruiken hiervoor een indeling die een onderscheid maakt tussen tien onderwijsniveaus. Deze onderwijsniveaus zijn op te vatten als sporten op een onderwijsladder. We spreken van sociale daling als kinderen tenminste één sport onder die van hun vader staan. Zo beschouwd is ongeveer 17% van de respondenten in de Familie-enquête als sociale daler te

typeren. Zoals Tabel 4.2 laat zien, is het aandeel vrouwen dat sociaal daalt wat groter dan het aandeel mannen. Verder zien we dat het aandeel sociale dalers binnen de onderscheiden leeftijdscohorten tamelijk constant is.

Tabel 4.2 Vóórkomen van sociale daling, naar sexe en leeftijdsgroep

Aandeel dalers	
Sexe	
mannen	14 % (N=122)
vrouwen	19 % (N=164)
Leeftijd	
20 – 29	17% (N=44)
30 – 39	18% (N=97)
40 – 49	17% (N=79)
50 – 59	16% (N=50)
Totaal	17% (N=286)

In Hoofdstuk 2 hebben we opgemerkt dat uit eerder onderzoek is gebleken dat sociale daling over korte afstanden vaker voorkomt dan sociale daling over langere afstanden (o.a. Richardson 1977). Dat lijkt ook te gelden voor Nederland in de periode tot 1970 (Ultee & Luijkx 2003). Voor onze eigen analyses hebben we een onderscheid gemaakt in drie groepen naar de afstand van de sociale daling. Kinderen die op de onderwijs ladder met tien sporten, één niveau lager scoren dan hun vader noemen we korte-afstand dalers. Kinderen die twee of drie treden lager uitkomen dan hun vader typeren we als middenlange-afstand dalers, en kinderen die meer dan drie treden lager eindigen dan hun vader noemen we lange-afstand dalers. De verdeling ziet er dan als volgt uit (Tabel 4.3).

Tabel 4.3 Sociaal gedaalde afstand naar geslacht

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Korte afstand	53 (43%)	76 (46%)	129 (45%)
Middenlange afstand	51 (42%)	64 (39%)	115 (40%)
Lange afstand	18 (15%)	24 (15%)	42 (15%)
Totaal	122	164	286

Wederom zien we dat korte-afstands daling het meeste en lange-afstandsdaling het minste voorkomt. Slechts vijftien procent van de sociale dalers daalt meer dan drie niveau's ten opzichte van de vader. Wat in de verdelingen verder opvalt (niet in tabel) is dat een relatief grote groep dalers (ongeveer 12%) een HBO-opgeleide vader heeft en zelf een MBO-opleiding voltooit. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen en vooral voor mensen die jonger dan veertig jaar zijn.

Het aantal sociale dalers is te klein om iets betrouwbaars te kunnen zeggen over ontwikkelingen in de tijd. We kunnen niet zeggen of lange-afstandsdaling bij jongere cohorten bijvoorbeeld vaker voorkomt dan bij oudere cohorten.

4.4 PLAFONDDALERS, VROEGE DALERS EN UITGLIJDERS

In Hoofdstuk 3 maakten we een voorlopige indeling in drie groepen sociale dalers. Mensen die zelf hoger onderwijs hebben voltooid maar niettemin dalen omdat hun vader een nog hogere opleiding heeft afgerond, noemen we plafond dalers. Mensen die na de basisschool instromen op een relatief laag niveau van voortgezet onderwijs en vervolgens na een korte onderwijsloopbaan het onderwijs verlaten, noemen we vroege dalers. De derde en meest heterogene groep noemden we de uitglijders. Dit zijn mensen die na de basisschool instromen in het voortgezet onderwijs op minimaal havo niveau, maar die niettemin dalen ten opzichte van hun vader. In deze paragraaf proberen we de drie subgroepen specifieker te omschrijven op grond van exploratieve analyses van de Familie-enquête. Tabel 4.4 laat de verdeling van de dalers over de drie groepen zien, uitgesplitst voor mannen en vrouwen. De onderlinge verhoudingen tussen de drie groepen komt in hoge mate overeen met de resultaten die van Van Eijk (1995) verkreeg op basis van het Tijdsbestedingsonderzoek.

Tabel 4.4 Drie typen dalers naar sexe

Type daler	Mannen	Vrouwen	Totaal
Plafonddaler	7 (6%)	16 (10%)	23 (8%)
Vroege daler	65 (53%)	98 (60%)	163 (57%)
Uitglijder	47 (39%)	46 (28%)	93 (33%)
Totaal	122 (100%)	164 (100%)	286 (100%)

Plafonddalers

Ongeveer één op de twaalf dalers is als plafonddaler te typeren. De resultaten suggereren dat plafonddaling bij vrouwen wat vaker voorkomt dan bij mannen. Het gaat hier evenwel om heel kleine aantallen zodat we over sexeverschillen geen betrouwbare uitspraken kunnen doen. Als gezegd hebben al deze plafonddalers zelf hoger onderwijs gevolgd en met succes afgerond. Ze hebben alleen de 'pech' dat hun vader nog hoger is opgeleid. Plafonddalers zijn onszien nauwelijks als dalers te bestempelen. Voor ons onderzoek is het de minst interessante subgroep. In de volgende paragrafen blijft deze groep dan ook verder buiten beschouwing.

Vroege dalers

Meer dan de helft van alle dalers is een vroege daler. Ook deze vroege daling lijkt bij vrouwen wat vaker voor te komen dan bij mannen. Vroege dalers hebben verschillende onderwijsloopbanen. Zo is er een kleine groep (N=20) die de lagere school niet afmaakt of na de lagere school geen andere opleiding meer volgt. Een grotere groep (N=69) stroomt weliswaar na de lagere school in bij een opleiding op LBO- of Mavo, niveau maar haalt daar geen diploma en volgt ook later geen opleiding meer. Een andere groep (N=52) stroomt in op een LBO- of Mavo-opleiding, haalt daar zonder vertraging een diploma en gaat niet verder leren. Tot slot zijn er dan nog de mensen (N=22) die instromen op een LBO- of Mavo-opleiding met vertraging het diploma halen en het verder voor gezien houden. De aard van de onderwijsloopbanen van vroege dalers zou kunnen wijzen op samenhang met schoolse vaardigheden.

Uitglijders

Ongeveer een derde van alle dalers is in onze termen een uitglijder. Dit type onderwijsloopbaan lijkt juist bij mannen wat vaker voor te komen dan bij vrouwen. Zoals eerder gezegd, is deze laatste groep dalers de meest heterogene. Dat blijkt onder meer uit hun onderwijsloopbanen. In grove lijnen zijn hier twee ongeveer even grote subgroepen te onderscheiden. Ten eerste zijn er mensen die instromen op Havo-niveau of hoger, zelf al dan niet met vertraging maximaal een MBO of Havo/VWO diploma halen, terwijl hun vader een hoger opleidingsniveau heeft voltooid. Ten tweede zijn er mensen die weliswaar instromen op Havo- niveau of hoger, maar afstromen naar een lager niveau en daar al dan niet of met vertraging een diploma halen.

4.5 GEZINNEN VAN HERKOMST, GEZINSDALING EN GEZINSVORMING

Aanvullende analyses laten een aantal interessante verschillen zien tussen niet-dalers, vroege dalers en uitglijders. We kijken hier achtereenvolgens naar het gezin van herkomst, het fenomeen gezinsdaling – waarbij meerdere kinderen uit hetzelfde gezin sociaal dalen – en de eigen gezinsvorming van sociale dalers.

Gezinnen van herkomst

Logischerwijs is de kans dat een kind daalt groter naarmate zijn of haar vader een hoger opleidingsniveau heeft behaald. We zien dat terug in een aantal indicatoren voor het ouderlijk milieu waaruit blijkt dat de groep dalers over het geheel genomen uit een hoger milieu afkomstig zijn dan de groep niet-dalers: bij de dalers heeft 58% van de vaders tenminste een MBO-opleiding terwijl dit bij de niet-dalers 18% is (zie Tabel 4.5).

Tabel 4.5 Indicatoren voor milieu van herkomst van niet-dalers en dalers, met een onderverdeling naar vroege dalers en uitglijders

	Niet-dalers		Dalers	
		Dalers (Totaal)	Waarvan Vroege dalers	Waarvan Uitglijders
Opleiding vader				
MBO of hoger	18%	58%	40%	90%
Typering klasse ouders				
Arbeidersklasse	41%	28%	41%	6%
Hogere klasse	3%	7%	4%	11%
Materiële welvaart				
Arm of eenvoudig	46%	29%	38%	13%
Bovengemiddeld	12%	26%	21%	35%

Interessanter en opvallender zijn de verschillen tussen vroege dalers en uitglijders. Hoewel vroege dalers aanmerkelijk vaker dan niet-dalers een vader hebben met minimaal een MBO-diploma, komen de eigen inschattingen van het ouderlijk milieu

tamelijk sterk overeen met de inschattingen van niet-dalers. De verdeling van vroege dalers over de verschillende sociale milieus lijkt dan ook tamelijk divers te zijn. Dat is duidelijk anders bij uitglijders, die aanmerkelijk vaker uit een hoger sociaal milieu komen. De uitglijders hebben bijna allemaal (90%) een vader met minimaal een MBO-diploma, rekenen hun ouders nauwelijks tot de arbeidersklasse (6%) en typeren de mate van materiële welvaart vroeger thuis weinig als arm of eenvoudig (13%). Dat uitglijders uit een hoog sociaal milieu komen blijkt ook uit een aantal indicatoren voor culturele participatie die niet in de tabel zijn vermeld. Ouders van uitglijders bezochten vaker musea en concerten en lazen ook meer boeken dan ouders van vroege dalers en ouders van niet-dalers.

De gegevens onderstrepen nog eens dat de totale groep sociale dalers zeer heterogeen is samengesteld en dat daarbinnen een zinvol onderscheid gemaakt kan worden tussen vroege dalers en uitglijders. Eerder merkten we al op dat de 'oorzaak' van vroege daling waarschijnlijk gezocht moet worden in schoolse vaardigheden. Het feit dat vroege dalers uit heel verschillende sociale milieus afkomstig zijn, kan gezien worden als een verdere aanwijzing hiervoor. Bij uitglijders moeten we de 'oorzaak' van de daling waarschijnlijk in andere factoren zoeken. Deze uitglijders zijn in groten getale afkomstig uit een hoog sociaal milieu en starten hun onderwijsloopbaan op minimaal Havo-niveau. Om meer zicht te krijgen op mogelijke factoren die samenhangen met de kans op uitglijden, hebben we aanvullende explorerende analyses uitgevoerd. De meest opvallende uitkomsten verwijzen naar gezinsdaling en de eigen gezinsvorming.

Gezinsdaling

Een grote kwaliteit van de Familie-enquête is dat niet alleen informatie is verzameld over de respondent zelf en diens ouders, maar ook uitgebreide informatie over diens broers en zussen. Dankzij die informatie kunnen we nagaan of er mogelijk sprake is van 'gezinsdaling', waarmee we bedoelen dat binnen één gezin meerdere kinderen een opleidingsniveau behalen dat lager is dan dat van de vader. Zoals in Tabel 4.6 valt af te lezen, verschilt de omvang van de gezinnen voor de onderscheiden groepen. Dalers komen over het algemeen uit wat kleinere gezinnen dan niet-dalers. Bij een onderverdeling in groepen dalers zien we aanzienlijke verschillen. Waar vroege dalers in verhouding meer broers en zussen hebben dan gemiddeld, hebben uitglijders juist minder broers en zussen.

We zagen eerder dat ongeveer 17% van de respondenten als sociale daler te typeren is. Als de kans op sociale daling geheel toevallig verdeeld zou zijn, zouden we voor de broers en zussen van de dalers een vergelijkbaar percentage sociale dalers verwachten. De respondenten hebben samen 3408 broers en zussen, waarvan er 436 ofwel 13% zijn gedaald. Als we echter kijken naar het aandeel gedaalde broers en zussen per subgroep (tabel 4.6), dan worden aanzienlijke verschillen zichtbaar.

Tabel 4.6 Indicatoren voor gezinsdaling van niet-dalers en dalers, met een onderverdeling naar vroege dalers en uitglijders

	Niet-daler		Daler	
		Dalers (Totaal)	Waarvan Vroege daler	Waarvan Uitglijder
Aantal kinderen (gemiddelde)	3.6	3.3	3.8	2.7
Vóórkomen daling broers en zussen	8%	41%	32%	60%

Ten eerste valt op dat sociale daling relatief vaak in gezinsverband voorkomt. Van alle broers en zussen van niet-dalers is nog geen tien procent gedaald. Daarentegen is van de dalers ruim veertig procent van de broers en zussen ook gedaald. Een verdere onderverdeling naar vroege dalers en uitglijders maakt opnieuw opvallende verschillen zichtbaar. Terwijl de gezinnen waaruit uitglijders afkomstig zijn over het algemeen wat kleiner zijn, is het aandeel gedaalde broers en zussen hier het hoogst met zestig procent. Al met al kunnen we zeggen dat daling relatief vaak in gezinsverband voorkomt, en dat dat in het bijzonder geldt voor uitglijders. Dit roept de vraag op of we vooral bij de uitglijders de aanleiding van de sociale daling moeten zoeken in andere gezinsomstandigheden die bij hebben gedragen aan een 'knik' in de onderwijsloopbaan. Te denken zou zijn aan ingrijpende omstandigheden als echtscheiding en ernstige ziekte of overlijden van gezinsleden, waar alle leden van het gezin mee te maken krijgen.

Gezinsvorming

Op zoek naar factoren die mogelijk samenhangen met sociale daling, hebben we tot dusverre vooral gekeken naar het gezin van herkomst. We zagen daar enkele opvallende verschillen tussen dalers en niet-dalers en tussen de beide onderscheiden groepen dalers. Als we kijken naar de eigen gezinsvorming van respondenten komen opnieuw opvallende verschillen aan het licht. Deze blijken het meest duidelijk als we kijken naar het aantal mensen dat niet gehuwd is of samenwoont maar alleen leeft. We duiden deze groep hier verder aan als het inmiddels ook in Nederland gebruikelijke woord singles.

Het aandeel singles is onder dalers wat groter dan dat aandeel onder niet-dalers. Ook hier zien we weer hoe belangrijk een onderscheid tussen groepen dalers is. Het aandeel singles bij de vroege dalers is namelijk gelijk aan het aandeel singles bij niet-dalers. De uitglijders daarentegen leven opvallend vaker alleen. We merken hier nog eens expliciet op dat we sociale dalers hebben gedefinieerd als mensen die een minder hoog opleidingsniveau realiseren dan hun vader. Het gaat hier dus niet om mensen die als gevolg van verweduwing, echtscheiding of anderszins sociaal zijn gedaald. Dat maakt de bevindingen over het aandeel singles bij de uitglijders opmerkelijk. Uit ander onderzoek is bekend dat mensen wiens ouders zijn gescheiden, zelf vaker alleen blijven en vaker scheiden dan mensen wiens ouders niet zijn gescheiden (Dronkers 1997). We zijn daarom geneigd ook deze uitkomsten te interpreteren als een voorzichtige aanwijzing dat we de aanleiding voor de sociale daling van uitglijders voor een deel mogelijk in biografische factoren moeten zoeken.

Tabel 4.7 Aandeel singles bij niet-dalers en dalers naar sexe en met een onderverdeling naar vroege dalers en uitglijders

Aandeel singles	Niet-daler		Daler	
		Dalers (Totaal)	Waarvan Vroege daler	Waarvan Uitglijder
Mannen	8%	13%	5%	26%
Vrouwen	10%	14%	10%	22%
Totaal	8%	14%	8%	24%

4.6 HET RELATIEVE BELANG VAN DIPLOMA'S

In dit onderzoek proberen we na te gaan welke strategieën ouders inzetten binnen en buiten het onderwijs om sociale daling van hun kinderen te voorkómen. Op grond van Bourdieu's werk hebben we beargumenteerd dat vooral middenklasse ouders het onderwijs aan zullen grijpen om de positie van hun kinderen zeker te stellen. Bourdieu wijst daarnaast ook op andere compenserende strategieën. Dit alles roept de vraag op hoe belangrijk diploma's eigenlijk zijn voor het realiseren van sociale posities, en of dit belang voor verschillende groepen mogelijk van elkaar verschilt. Om daar iets over te kunnen zeggen, hebben we een aantal exploratieve analyses gedaan. De uitkomsten laten zich als volgt interpreteren.

In het algemeen geldt voor kinderen uit een relatief laag sociaal milieu dat het behaalde opleidingsniveau sterker samenhangt met indicatoren voor de beroepspositie dan voor kinderen uit een relatief hoog sociaal milieu. Dit betekent dat diploma's voor kinderen uit lage sociale milieus belangrijker zijn bij het verwerven van sociale posities dan voor kinderen uit hoge sociale milieus. Een andere interpretatie luidt dat kinderen uit lagere sociale milieus vooral baat hebben bij het onderwijs als mobiliteitskanaal, terwijl kinderen uit hogere sociale milieus ook van andere kanalen gebruik kunnen maken.

Voor vroege dalers is de relatie tussen opleidingsniveau en indicatoren voor de beroepspositie wat minder sterk dan bij de gehele groep, maar nog steeds duidelijk herkenbaar. Zoals we hebben gezien, zijn uitglijders in groten getale afkomstig uit relatief hoge sociale milieus. Zoals gezegd geldt voor kinderen uit een hoog sociaal milieu dat er een matig sterke samenhang bestaat tussen opleidingsniveau en indicatoren voor beroepspositie. Om die reden zouden we verwachten dat de samenhang tussen opleidingsniveau en indicatoren voor beroepspositie bij uitglijders matig sterk is. Uit onze analyses blijkt dat er voor uitglijders nauwelijks een relatie bestaat tussen het verworven opleidingsniveau en de indicatoren voor de verworven beroepspositie. Dat betekent dus dat uitglijders ongeacht hun opleidingsniveau al dan niet hoge sociale posities bereiken. De combinatie van deze uitkomsten zou kunnen wijzen op alternatieve mobiliteitskanalen voor mensen die sociaal dalen wat betreft het gerealiseerde opleidingsniveau. Uitglijders zouden dan wellicht in sterke mate gebruik maken van deze alternatieve mobiliteitskanalen,

zodat nauwelijks nog een samenhang bestaat tussen opleidingsniveau en beroepspositie.

4.7 CONCLUSIE

Aan het slot van dit hoofdstuk kunnen we een aantal conclusies trekken. Sociale daling komt aanmerkelijk minder vaak voor dan sociale stijging. Wat betreft ontwikkelingen in de tijd zijn de resultaten niet eenduidig. Volgens Ultee en Luijkx (2003) is het voorkomen van sociale daling tamelijk stabiel. Als er al een verandering zou zijn tussen 1900 en 1970, zou die eerder wijzen op het minder dan op het meer voorkomen van sociale daling. Kalmijn (1998) – die de mate van sociale daling afleest aan sociale klasse – concludeert daarentegen dat het fenomeen sociale daling na 1970 is toegenomen. Hij wijst hierbij nadrukkelijk op compositie-effecten. Omdat de kans op sociale daling logischerwijs groter is bij hogere sociale klassen, en omdat er als gevolg van veranderingen in de beroepenstructuur meer mensen in die hogere sociale klassen zitten, neemt automatisch het aandeel sociale dalers toe. Onze eigen analyses op grond van opleidingsniveaus van vaders en hun kinderen suggereren dat het aandeel sociale dalers de afgelopen decennia tamelijk stabiel is gebleven. Wij schatten het voorkomen van onderwijsdaling op ongeveer 17%, waarbij de kans om sociaal te dalen voor vrouwen wat groter lijkt te zijn dan die voor mannen.

Onze analyses bevestigen dat sociale daling over korte afstanden aanmerkelijk vaker voorkomt dan daling over langere afstanden. Op een onderwijsladder met tien tredes, eindigt ongeveer 45% van de dalers één sport lager dan diens vader en ongeveer 40% twee of drie sporten lager dan hun vader. Circa 15% van de dalers eindigt meer dan drie tredes onder die van de vader.

De groep sociale dalers is heel heterogeen van samenstelling. Het lijkt het meest zinvol om een onderscheid te maken in drie subgroepen. Een eerste, kleine, groep vormen de plafonddalers. Dit zijn mensen die zelf hoger onderwijs voltooiën maar wiens vader een nog hogere opleiding afrondde. Dit zijn naar ons idee nauwelijks dalers te noemen. We hebben deze groep geschat op ongeveer 8% van de totale groep dalers.

De twee andere groepen zijn relevanter voor ons onderzoek: de vroege dalers en de uitglijders. Ruim de helft van alle dalers is te typeren als vroege daler. Dit zijn mensen die na de lagere school hooguit naar een LBO- of Mavo opleiding gaan, daar al dan niet of met vertraging een diploma halen en daarmee hun onderwijsloopbaan beëindigen. De analyses suggereren dat vroege dalers uit alle sociale milieus afkomstig zijn en dat het feit dat ze een lager opleidingsniveau realiseren dan hun vader, zich al tamelijk vroeg in hun onderwijsloopbaan aankondigt. Waarschijnlijk moeten we de aanleiding voor de daling bij deze groep primair zoeken in schoolse vaardigheden.

Ongeveer een derde van de totale groep dalers is te typeren als uitglijder. Uitglijders lijken wat vaker mannen dan vrouwen te zijn. Dit zijn mensen waarbij de daling zich niet zozeer vroeg in de loopbaan aankondigt, maar waarbij er 'ergens' een kink in de kabel lijkt te komen. Ongeveer de helft van de uitglijders is te typeren als afstromen: deze mensen starten na hun lagere school op Havo- of VWO-niveau maar halen niet

meer dan een LBO- of Mavo-diploma. De andere helft behaalt – vaak met vertraging – een hoger diploma dat niettemin lager is dan dat van vader. Uitglijders komen in groten getale uit een hoog sociaal milieu. Uitglijders hebben ook opmerkelijk vaak broers en zussen die eveneens sociaal zijn gedaald. Verder is opvallend dat uitglijders duidelijk vaker alleen wonen dan andere groepen dalers en niet-dalers. Voor deze groep is minder duidelijk welke mechanismen aan de daling ten grondslag liggen. De analyses wijzen voorzichtig in de richting van factoren die verbonden zijn met de eigen levensloop. De analyses laten verder zien dat juist voor deze groep dalers alternatieven lijken te bestaan voor het verkrijgen van een ‘respectabel’ beroep. Ook dat zou er op kunnen wijzen dat het niet zozeer cognitieve factoren zijn die de ‘oorzaak’ zijn voor het lagere opleidingsniveau, maar dat die factoren in andere – wellicht biografische – factoren gezocht moeten worden.

DEEL III

SOCIALE DALING OP MICRO-NIVEAU

5

DE LAGERE SCHOOL

In dit tweede deel van het rapport doen we verslag van de dertig follow-up interviews die speciaal voor dit onderzoek zijn gehouden. De hoofdstukken in dit deel volgen de opeenvolgende fasen in de levensloop van de respondenten, te beginnen bij de periode op de lagere school (dit hoofdstuk), via schooladvies en schoolkeuze (Hoofdstuk 6), de periode op de middelbare school (Hoofdstuk 7), verder leren (Hoofdstuk 8), intrede op de arbeidsmarkt en gezinsvorming (Hoofdstuk 9). We ronden dit deel af met een hoofdstuk over de sociale posities die de respondenten nu innemen. Dan moet blijken of onze respondenten zijn gedaald of niet.

Voordat we specifieker ingaan op de interviews, schetsen we eerst een beeld van het Groningse onderwijs in de tijd dat onze respondenten naar de lagere school gingen.

5.1 GRONINGSE LAGERE SCHOLEN IN 1970

Anno 1971 zijn de verschillen tussen de lagere scholen in Groningen aanzienlijk wat betreft hun sociale compositie. Het gaat dan zowel om de sociale herkomst van de kinderen als om de prestatieniveaus van die kinderen. We schetsen hier kort de beide uitersten van de in totaal 59 scholen die meededen aan de GALO-toets.

Aan de onderkant van het spectrum vinden we onder meer de Van Houten School en de Cortingh School. De Van Houten School is een kleine school waar in 1970/1971 negentien leerlingen de GALO-toets maken. De vaders en moeders van deze kinderen hebben net iets meer dan de lagere school aan opleiding. De kinderen van de Van Houten School halen gemiddeld een score van 87.6 op de toets, de laagste gemiddelde score van alle deelnemende scholen. Bijna al deze kinderen krijgen in de

zesde klas het advies om naar een LBO-opleiding te gaan. De Cortingh School is iets groter en in het schooljaar 1970/1971 maken vierentwintig kinderen hier de GALO-toets. De vaders en moeders van deze kinderen hebben gemiddeld nog net iets minder onderwijs genoten dan de vaders en moeders van de kinderen op de Van Houten School. Niettemin scoren de kinderen van de Cortingh School iets hoger op de GALO-toets; gemiddeld halen zij 91.2 punten. Ook deze kinderen krijgen bijna allemaal het advies een LBO-opleiding te volgen. Voor beide scholen geldt dat slechts een enkeling een Mavo-advies krijgt. Adviezen op Havo of VWO-niveau komen in het geheel niet voor.

Aan het andere eind van het spectrum ziet de wereld er heel anders uit. Daar vinden we onder meer de Groningse School Vereniging (GSV) en de Van den Bergh School in Haren. De GSV is in die tijd een populaire school bij ouders; in het schooljaar 1970/1971 maken maar liefst 71 kinderen de GALO-toets. De vaders van deze kinderen zijn hoog opgeleid: bijna de helft heeft een diploma van een Universiteit of Hogeschool, de meeste anderen hebben een MBO-diploma. De moeders van deze kinderen zijn ook relatief hoog opgeleid en hebben vaak een MBO-diploma. De kinderen van de GSV scoren met een gemiddelde van bijna 113 punten hoog op de GALO-toets. Ze krijgen in groten getale een Mavo- of Havo-advies terwijl een aanzienlijke minderheid volgens de school naar het VWO zou kunnen. De Van den Bergh School in Haren heeft een gemiddelde omvang met 42 kinderen. De vaders van kinderen op deze school zijn wat minder hoog opgeleid dan die bij de GSV, maar de moeders zijn juist wat hoger opgeleid dan de moeders van de GSV. Misschien dat juist die hoog opgeleide moeders er aan bijdragen dat de kinderen op de Van den Bergh School nog hoger scoren – bijna 117 - het hoogste gemiddelde van alle deelnemende scholen. Bijna een derde van hen krijgt een VWO-advies en nog eens ruime een kwart krijgt een Havo-advies.

Onze respondenten zaten op achttien verschillende lagere scholen. Hoewel die scholen een ruim deel van het spectrum vertegenwoordigen, ligt het zwaartepunt duidelijk bij de 'betere' scholen in Groningen. Tegen de achtergrond van milieuspecifieke leerlingsamenstelling van de scholen en onze selectie van kinderen is dat ook logisch. Onze respondenten kunnen ingedeeld worden in drie niveaugroepen, waarbij Groep A staat voor kinderen die op twaalfjarige leeftijd duidelijk lager dan gemiddeld op de GALO-toets scoorden, Groep B staat voor kinderen die ongeveer gemiddeld scoorden en Groep C verwijst naar kinderen met een bovengemiddelde score.

Ruim veertig jaar later kunnen de respondenten zich allemaal nog wel iets herinneren van hun eigen lagere school. Uit de gezamenlijke herinneringen rijst een aardig beeld op van het schoolse leven in die tijd. Bij het beschrijven van de lagere school noemen de respondenten in één adem of het een openbare, christelijke of katholieke school was. De verzuiling was een dagelijkse realiteit

'Ik had katholieke ouders, en het moest toen een katholieke school zijn.' [man, Groep B]

'Ik zat op een katholieke lagere school en ik had daar katholieke vriendjes. In de straat speelde je met protestantse vriendjes. We leefden in twee werelden naast elkaar.' [man, Groep B]

Kinderen die protestants christelijke scholen bezochten herinneren zich vaak nog *'dat ik psalmen moest leren'* [man, Groep B].

De verzuiling is dan al over het na-oorlogse hoogtepunt heen, want op een enkele school houden ze

'het predikaat christelijk ... niet zo hoog' [vrouw, Groep B].

De nostalgie van het terug kijken op de lagere school tijd is vooral verbonden met fysieke aspecten van de school.

'Een ouderwetse school, een oud gebouw met hoge plafonds.' [vrouw, Groep C]

'Schoolbanken die aan elkaar vastzaten.' [vrouw, Groep A]

Met warme herinneringen aan leerkrachten.

'De leraren, de juffen ... ik heb nog aap, noot, mies geleerd van haar.'

'De onderwijzer organiseerde altijd een soort wedstrijdje, wie het snelst een breuk kon uitrekenen of zo. Een beetje ouderwets, zo'n competitie, maar het werkte wel!' [man, Groep B]

Al herinnert men zich in een enkel geval ook een minder prettige schooltijd.

'Een onderwijzeres waar ik een hekel aan had.' [man, Groep C]

Vanuit de huidige tijd terug kijken op de eigen lagere school tijd, roept bij deze volwassenen een beeld op van strenge scholen.

'Voordat de school begon moest je op het schoolplein in rijen, op een sein gingen de rijen op volgorde naar binnen.' [man, Groep C]

Lijfstraffen werden in die tijd niet gemeden.

'Een onderwijzer met een rietje die hij zonodig ook gebruikte. Er zat een meisje bij mij in de klas, in zijn optiek was dat een lastig meisje, die heeft wel eens tikken gehad ..

Het was een man die de wind er goed onder had.' [man, Groep C]

Enkele respondenten hebben dat ook zelf aan den lijve ondervonden.

'Dat ik in de derde krom moest staan en met een stok slaag gekregen heb van de leraar.' [man, Groep A]

'Dat ik van een lerares een klap met een lineaal kreeg.' [man, Groep C]

Wat respondenten zich vooral nog herinneren van de lessen, zijn de tafels van vermenigvuldiging en het reproduceren van kennis.

'Ik moest veel dingen uit het hoofd leren, met geschiedenis veel jaartallen en met aardrijkskunde veel topografie stampen.' [man, Groep B]

Dat kon niet iedereen boeien.

'Ik keek heel veel uit het raam. We hadden een mooi uitzicht over de weilanden, zeer inspirerend om naar te kijken.' [man, Groep B]

Meisjes krijgen nog een ander vak, waar ze meestal niet erg blij mee zijn.

'Wat ik zelf vreselijk oneerlijk vond ... was dat de jongens mochten voetballen als wij moesten handwerken.' [vrouw, Groep B]

Zoals gezegd, verschillen de scholen nogal in de omvang van hun klassen. Vooral respondenten die ook volgens de GALO-gegevens in grote klassen zaten halen zich die grote klassen vaak spontaan en levendig voor de geest.

'We zaten met 45 kinderen in de klas ... te groot voor mij.' [man, Groep A]

Ook hierbij beperkt de verzuiling de keuze uit alternatieven.

'[ik was] Een van de vijftig in de zesde klas. Dat kwam door een fusie van twee basisscholen. Dat was echt teveel, dat bleek ook achteraf. Erg getwijfeld ... maar het was de enige katholieke school in de buurt die goed stond aangeschreven.' [man, Groep B]

Het spreekt voor zich dat klassen van een dergelijke omvang veel van een leerkracht vragen. Soms is dat te veel.

'Het was een klas van vijftig kinderen, gigantisch.' Met een 'meneer die totaal geen orde kon houden.' [vrouw, Groep B]

'We zaten geloof ik met 52 in een klas. Dus dat mens kon het al niet aan, laat staan eentje eruit pikken om extra hulp te geven.' [vrouw, Groep A]

In de tijd dat onze respondenten naar de lagere school gingen waren er weliswaar scholen voor speciaal onderwijs – BLO en LOM – maar daar werd niet op grote schaal gebruik van gemaakt. En dus zaten er in die grote klassen *'ook kinderen die waren, wat je toen zei, dom.'* [vrouw, Groep B] Van speciale zorg was vaak nog nauwelijks sprake.

'Nu zouden ze iemand die traag is eruit pikken en wat extra vellen mee naar huis geven en als dat niet lukt, remedial teaching.' [vrouw, Groep A]

Een gebruikelijke manier om leerlingen 'op niveau' les te geven, was het onderscheid in A, B en C.

'A was minder, B was meer en bij C moest je de hele bladzij doen.' [vrouw, Groep A]

Andere leerkrachten hanteerden andere methodes.

'Een heel leuke meester en die man had een bepaald systeem in de klas waarvan ik achteraf denk, dat sloeg nergens op. De mensen met een lager IQ, zoals hij het noemde, zette hij vooraan en de mensen die wat meer konden meer naar achteren. Achteraan zaten de besten.' [vrouw, Groep A]

Zoals gezegd, zijn er grote verschillen tussen de Groningse lagere scholen. Een enkele school gaf Frans, wat de leerlingen niet is ontgaan.

'Veel algemene ontwikkeling, muziekles, ik weet dat ik op de lagere school Frans gehad heb.' [vrouw, Groep C]

Kinderen lijken zich wel degelijk bewust van de sociale samenstelling van de school, ook al is het als ze wat ouder zijn.

'Het waren niet echt doorsnee kinderen uit de omgeving .. achteraf gezien, want als kind merk je dat niet op, het waren veel kinderen van ambtenaren.' [man, Groep B]

Een respondent die een school bezocht met kinderen van vaders die bijna allemaal hadden gestudeerd, is zich daar erg van bewust.

'Ik zat op een school in een wijk met veel professorenkinderen.' [vrouw, Groep B]

Een enkeling krijgt van thuis een speciale boodschap mee over de school.

'Het was een school waar veel achterbuurt, zo noemden we dat, kinderen zaten. Mijn moeder zei altijd: "je mag er niet mee omgaan en je mag er niet heen".' [vrouw, Groep C]

Ook het verschil in niveau tussen scholen valt de kinderen wel degelijk op. Het zijn vooral de kinderen van scholen met de laagste gemiddelde testcores, die zich bewust zijn van de niveauverschillen tussen scholen. Een school met één van de laagste gemiddelde testcores (95.8) was de lokale school voor kinderen in een naburig weeshuis. Een respondent die terug kijkt op de betreffende school merkt het volgende op.

'De school was qua niveau niet zo goed, denk ik achteraf, want de kinderen waar meer in zat dan huishoudschool of LTS moesten bijles hebben om dat te halen, dat was buiten schooltijd. Met name bekenden, mensen van de kerk, of die kinderen die daar tegen aan hingen.' [vrouw, Groep B]

Een besef van niveauverschil lijkt vooral aangewakkerd te worden door vergelijking met anderen. In dit geval de vergelijking tussen de behandeling op school van kinderen die in het weeshuis wonen in vergelijking met kinderen die elders wonen. Voor een ander zijn juist kinderen op andere scholen de bron van onderlinge vergelijking. De school die deze respondent bezoekt kenmerkt zich door het laagste gemiddelde opleidingsniveau van vaders (2.6) van alle deelnemende Groningse scholen. Ook de gemiddelde testscore (98) is relatief erg laag.

'Ik had wel een beetje het gevoel dat de school een beetje achter liep. Vriendjes van een andere school in een andere wijk hadden huiswerk en wij niet. Je hoort wel eens wat, wij hebben dit en dat al gehad, en dan dacht ik, wij dus helemaal niet. Ik heb absoluut geen moeite gehad op de middelbare school, dus misschien was er geen sprake van achterstand, dat die indruk gewoon een beetje gewekt werd.' [man, Groep C]

Andere kinderen kunnen zelf directe vergelijkingen maken, bijvoorbeeld omdat ze verhuizen en van school wisselen.

'Ik ging naar een school die een stuk moeilijker was ... de aardrijkskundeles ... waar ik geen idee had waarover het ging ... daar had ik nooit van gehoord.' [man, Groep B]

De verschillen tussen scholen zijn in hoge mate een afspiegeling van de verschillen tussen buurten. De meeste kinderen herinneren zich dan ook dat ze dichtbij en al lopend naar school gingen. Voor de meesten is de lagere school onderdeel van de gemeenschap in de wijk.

'Een school dichtbij, men kende elkaar, je wist van ieder wel wat.' [vrouw, Groep C]

Een enkeling gaat niet in de eigen buurt naar school en dat is duidelijk ongewoon.

'We gingen met de bus naar ... in de ...wijk.' [vrouw, Groep A]

'Het merendeel van de school woonde in (wijk X) terwijl ik dus hier woonde. Je moest naar (wijk X).' [vrouw, Groep C]

5.2 EIGEN CAPACITEITEN

In de interviews hebben we gevraagd wat voor type leerling de respondenten waren op de lagere school. Deze inschatting kunnen we relateren aan de gegevens uit het GALO-bestand. Dan blijkt dat verreweg de meeste kinderen een hele adequate inschatting maken. Logischerwijs presteren de meeste kinderen rond het gemiddelde van hun klas. De meeste respondenten beschrijven zichzelf dan ook als *'middelmattig, ik sprong er niet uit'* of *'een gemiddelde leerling, niet echt opvallend'* danwel *'niks bijzonders, echt saai'*. Een enkeling heeft zelfs een tamelijk gedetailleerd en waarschijnlijk ook juist beeld van de positie in de klas.

'Ik hing een beetje onder aan het gemiddelde' [vrouw, Groep B]

Kinderen die duidelijk minder goed waren op school dan hun klasgenoten, zijn zich daar al vroeg van bewust.

'In de vierde klas lagere school begon het al te stagneren. Ik kon niet meekomen met de leerlingen en dat was voor mij enigszins ongemakkelijk.' [man, Groep A]

Ook kinderen die duidelijk beter zijn dan hun klasgenoten realiseren zich dat.

'Een hele brave leerling. Zo'n beste leerlingetje van de klas type dat een beetje stiller achterin zat, weinig last van.' [vrouw, Groep C]

Kinderen vergelijken zich natuurlijk met hun klasgenoten. Dat betekent dat de samenstelling van de klas een grote invloed kan hebben op de inschatting die kinderen van zichzelf maken. Een fraai voorbeeld daarvan zien we bij een respondent die ruim onder het gemiddelde van 103 scoort, maar in een klas zit waar het gemiddelde nog lager is. Het 'bij de beteren' in een klas horen is niet altijd eenvoudig.

'De kinderen van een klas gaan naar je snauwen omdat je in hun ogen beter bent.'
[vrouw, Groep A]

Niettemin heeft deze zelfde respondent daar toch een heel positief gevoel aan ontleend wat betreft het eigen kunnen. In haar verdere leven is dat een belangrijke bron van zelfvertrouwen gebleven.

Bij twee respondenten hebben we reden om aan te nemen dat ze zichzelf enigszins overschatten. Hoewel de eigen toetscore 23 punten lager ligt dan het gemiddelde in de klas, omschrijft een respondent zich niettemin als 'gemiddeld'. Een andere respondent noemt zichzelf ook 'een gemiddelde leerling', terwijl zowel leerkracht als vader termen gebruiken als 'snel afgeleid' en 'oppervlakkig' en de schoolrapporten vol staan met onvoldoendes. Voor beide respondenten geldt dat ze via andere wegen dan het onderwijs in maatschappelijk opzicht tamelijk geslaagd zijn. Wellicht dat dit latere maatschappelijke succes de herinnering over het functioneren op de lagere school heeft ingekleurd.

5.3 DE EERSTE KINK IN DE KABEL

De meeste ouders willen hun kinderen een goede start bezorgen. Zoals we in Hoofdstuk 6 nog zullen zien, komen ouders vooral en doelbewust in actie bij de overgang van de lagere naar de middelbare school. In een aantal gevallen gaat daar al een hele geschiedenis aan vooraf. Vooral bij respondenten in Groep A zijn er al tijdens de lagere school indicaties dat er misschien 'niet meer in zit'. Bij twee respondenten is dat al heel vroeg duidelijk omdat ze, naar eigen zeggen, tijdens de geboorte een hersenbeschadiging hebben opgelopen. Diverse kinderen uit Groep A hebben op de lagere school wel eens een klas over moeten doen. Daar op terugkijkend noemen respondenten als redenen voor de doublures niet dat de school misschien te moeilijk was. Vaak ligt het aan omstandigheden zoals afwezigheid als gevolg van ziekte, verhuizingen of liever willen spelen dan hun best doen voor school.

De volwassenen van nu herinneren zich vele oefensessies als kind met ouders.

'Ik was slecht in taal en rekenen. Mijn ouders deden ook samen met mijn andere broer ... we oefenden heel veel thuis. Dingen die we moeilijk vonden op de lagere school, rekenen. Uit het hoofd rekenen, mijn ouders hebben er vooral in de laatste jaren van de lagere school veel tijd in gestoken.' [man, Groep A]

Soms hadden ouders een heel specifiek doel voor ogen, namelijk de volgende klas halen.

'Ik was talig niet zo sterk, ik weet dat mijn moeder mij in de derde klas elke dag dictees ging afnemen. Mijn moeder was vroeger onderwijzeres geweest dus die zou dat wel even doen. En dus ging ik nog net over.' [man, Groep B]

Ouders laten kinderen ook testen, bij het medisch opvoedkundig bureau (MOB), bij de afdeling jeugdpsychiatrie van het Academisch Ziekenhuis, of bij aparte instituten. Een enkeling krijgt al tijdens de lagere school aparte lessen buiten schooltijd, zoals bijles met rekenen of een vorm van remedial teaching om letters te oefenen.

'Eén keer in de week moest ik daarheen en dan kreeg ik allemaal woorden en die moest ik dan met mijn vinger nadoen.' [man, Groep B]

Bij een aantal kinderen is al vroeg duidelijk dat ze geen lange, glansrijke onderwijsloopbaan zullen doorlopen. Voor ouders betekent dat vaak dat ze hun (impliciete) verwachtingen naar beneden moeten bijstellen en dat gaat zelden zonder slag of stoot. Zo schrijft een leerkracht expliciet op het testformulier van één van de respondenten dat het thuismilieu remmend is omdat er te veel van de jongen verwacht wordt. Deze man vertelt daar ook zelf over

'Ik kon niet meekomen met de leerlingen ... mijn ouders zagen ook wel in dat ik wat meer nodig had om goed weg te komen. ... mijn vader is zelf leraar geweest. Hij ... zat steeds achter me aan. Maar dan klapte ik dicht en dan was het ook moeilijk. Mijn moeder stond vaak aan mijn kant, die was veel flexibeler. Die heeft ook gezegd, hij moet naar zo'n school toe.' [man, Groep A]

Deze man is zeker niet de enige die te maken heeft met verwachtingen van ouders die men niet kan waarmaken.

'Het was echt zo, van die ouders van mij dachten dat ik, er moesten dingen van de ouders. Ik moest mee kunnen doen op school. Ik moest alles gewoon, wat voor bijles of wat dan ook, dat moest gebeuren.' [man, Groep B]

Aan het eind van de lagere school komt het schooladvies. Dan blijkt pas echt wat ouders in gedachten hebben voor hun kinderen en ook wat kinderen van zichzelf verwachten.

6

VAN SCHOOLADVIES

TOT SCHOOLKEUZE

De transitie van de lagere naar de middelbare school is een belangrijke fase. Ouders zien de overgang naar de middelbare school vaak als hét moment om hun kind op de goede rails te krijgen. Kinderen zijn bovendien oud genoeg om zelf hun stem te verheffen. Naast wensen zijn er andere realiteiten, zoals de uitslag op de toets, het advies van de school en soms ook het toelatingsexamen van de middelbare school. Het aantal alternatieven is groot en varieert voor deze kinderen van lom-school, huishoudschool, LTS, Leao en individuele Mavo, via de ‘gewone’ Mavo en Havo tot Atheneum en Gymnasium.

6.1 SCHOOLADVIEZEN IN GRONINGEN

Onze respondenten stroomden het middelbaar onderwijs binnen net na de introductie van de Mammoetwet in 1968. Sinds de Mammoetwet werden de schooladviezen als volgt gebaseerd op behaalde scores op de GALO-toets.

Tabel 6.1 Vertaling GALO-scores naar schooladviezen

GALO-scores	Advies
< 90	Lavo
90 – 105	Huishoudschool, Lagere Tuinbouwschool
95 – 105	Leao
90 – 115	LTS
105 – 115	Mavo
115 – 125	Havo
> 125	VWO

De ruim zestienhonderd kinderen die in de winter en het voorjaar van 1971 de GALO-toets maakten, haalden gemiddeld een score van bijna 103. Daarmee kregen ze, conform de geldende normen, een schooladvies op gemiddeld LBO-niveau. Het advies van de school hangt nauw samen met de uitslag op de toets (correlatie .83). Die samenhang tussen toetsuitslag en schooladvies is overigens groter voor kinderen uit hoge, dan voor kinderen uit lagere milieus. Kennelijk laten onderwijzers zich bij kinderen uit hogere milieus sterker leiden door de capaciteiten van het kind en minder sterk door de situatie thuis.

Ouders hebben hun eigen wensen voor de middelbare school. Bij nog niet de helft van alle kinderen (42%) zijn het schooladvies van de onderwijzer en de schoolwens van de ouders hetzelfde. Soms is de schoolwens lager dan het schooladvies (6.5%), maar meestal is de schoolwens hoger dan het schooladvies (51.5%). Gemiddeld hebben de ouders van deze generatie kinderen een schoolwens op ongeveer Mavo-niveau; een schooltype hoger dus dan het gemiddelde schooladvies. Het verschil tussen schoolwens en schooladvies noemen we hier 'opwaartse druk'. De omvang van die opwaartse druk hangt duidelijk samen met het sociale milieu van de ouders. Hoe hoger de opleiding die vader heeft gevolgd, hoe groter de opwaartse druk. Het tegenovergestelde is ook waar: ouders met een 'neerwaartse druk' hebben zelf over het algemeen hooguit een LBO-diploma behaald.

Het schooladvies is niet alleen een kwestie van resultaten op de testen. De ene school adviseert sowieso hoger dan de andere school. Scholen met de laagste gemiddelde toetsscores van de stad adviseren namelijk zelden iemand om naar de Mavo te gaan. Dat betekent dat kinderen die op een andere school met eenzelfde toetsscore een Havo-advies zouden krijgen, het op deze 'achterstandsscholen' met een LBO-advies moeten doen. De samenhang tussen de toetsscore en het schooladvies is op deze scholen dan ook lager dan op de andere scholen (tussen .7 en .4).

Los van toetsresultaten en zelfs los van de opleiding die ouders zelf hebben gevolgd, hebben scholen in verschillende mate te maken met opwaartse druk van ouders. Zo is er op de ene school nauwelijks een verschil tussen de wensen van ouders en de adviezen van de school. Aan het andere eind van het spectrum vinden we een school waar de schoolwens van ouders gemiddeld maar liefst twee schooltypen hoger ligt dan het advies van de school. Het is niet zo dat scholen die te maken hebben met veel opwaartse druk van ouders relatief lage schooladviezen geven, waardoor bijna automatisch een groter verschil met de wensen van ouders zou ontstaan. Het is eerder omgekeerd: scholen die te maken hebben met veel opwaartse druk zijn al geneigd relatief hoge schooladviezen te geven gegeven de toetsscores van de kinderen, de ouders van die kinderen hebben alleen schoolwensen die nóg hoger liggen.

Jongens scoren wat hoger op de toets dan meisjes (103.9 en 101.7). Logischerwijs zijn de schooladviezen voor jongens ook wat hoger dan die van meisjes (3.3 en 3.1). Rekening houdend met het verschil in toets-score, krijgen jongens en meisjes hetzelfde schooladvies. En ook de opwaartse druk is voor jongens en meisjes vergelijkbaar.

6.2 RESPONDENTEN KRIJGEN HUN ADVIES

Om vooropgezette redenen, is onze groep van dertig respondenten geen volledige afspiegeling van alle kinderen die in 1971 de GALO-toets maakten. Waar voor alle kinderen geldt dat jongens wat hoger scoren dan meisjes, is dat binnen onze respondentengroep juist andersom (104.1 voor de jongens en 106.2 voor de meisjes). Logischerwijs zijn de adviezen van de meisjes dan ook wat hoger dan die van de jongens (respectievelijk 3.7 en 3.4). Zoals we mogen verwachten op basis van de selectie van de respondenten, is de opwaartse druk van de ouders van deze kinderen relatief groot. Om een beeld te geven in welke opzichten onze respondentengroep afwijkt van het gemiddelde, geven we in Tabel 6.2 een overzicht.

Tabel 6.2 Toetsscores en schooladviezen
Vergelijking van onze respondenten met de totale groep

	Totale groep (N=1630)		Respondenten (N=30)	
Toetsscore				
Gemiddeld (variantie)	102.8	(13.2)	105.2	(11.9)
<i>Jongens</i>		103.9		104.1
<i>Meisjes</i>		101.7		106.2
Advies				
Gemiddeld (variantie)	3.2	(1.4)	3.6	(1.3)
<i>Jongens</i>		3.3		3.4
<i>Meisjes</i>		3.1		3.7
Opwaartse druk				
Gemiddeld (variantie)	.84	(1.2)	1.2	(1.2)
<i>Jongens</i>		0.82		1.2
<i>Meisjes</i>		0.87		1.1

Ook voor onze groep respondenten geldt dat het schooladvies dat ze krijgen in hoge mate samenhangt met de score die ze op de toets halen (correlatie .8). We zagen eerder dat er ook een behoorlijke samenhang is tussen de toetsscore van de kinderen en de schoolwens van de ouders (correlatie .6). Die samenhang is kleiner naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is. Geheel in lijn daarmee is de samenhang tussen schoolwens en toetsresultaat bij onze respondenten nog lager (correlatie .4). Zoals we zagen, is de opwaartse druk van ouders groter naarmate ze zelf een hoger opleidingsniveau hebben behaald. Ook dat zien we terug bij onze groep respondenten: gemiddeld ligt de schoolwens meer dan een schooltype hoger dan het advies. De vraag is dan hoe het soms nogal tegenvallende schooladvies in deze gezinnen wordt ontvangen.

Respondenten weten over het algemeen nog heel goed dat ze destijds een test hebben gemaakt. De test was toch wel

'eng, van wat wordt het .. en dat je dan niet helemaal minimaal was.' [vrouw, Groep C]

Vooraf bij gezinnen wiens kinderen wij indeelden in Groep A en Groep B, slaat het advies soms in als een bom. De ouders van een man uit Groep B zien hun zoon graag

naar het Gymnasium gaan. Zelf wil hij het liefst naar het Atheneum. Als de school dan 'Mavo, misschien Havo' adviseert, schrikken de ouders daar erg van.

'Ze zijn onmiddellijk gaan praten met het hoofd van de school.' [man, Groep B]

De confrontatie lijkt vooral groot als er een advies op LBO-niveau wordt gegeven. De ouders van een respondent willen dat hun zoon naar de Havo gaat, maar

'Ik was voor LBO getoetst ... dat wilde mijn vader niet. Mijn vader zei: "hij gaat niet naar de LBO" ... Hij zei "het zal maar een laatbloeier zijn, die stuur ik niet naar de LBO" ... Minimaal Mavo. Hij gaat naar de Mavo, punt. De school wilde daar niet aan meewerken dus mijn vader heeft me gewoon op de Mavo gedaan.' [man, Groep A]

Een LBO-advies wordt bijna als een belediging ervaren.

'Maar duidelijk was ik eerst voor LBO uitgemaakt, meer kan hij ook niet.' [man, Groep A]

Een vrouw uit Groep A wiens ouders haar graag naar de Havo zien gaan, wil ook zelf graag naar de Havo. De oudere kinderen in het gezin gaan dan al naar de HBS en het Atheneum. De school adviseert aanmerkelijk lager, te weten LEAO.

'Daar was ik het absoluut niet mee eens, ik vond het belachelijk dat ik daarheen moest. Ik heb het ook niet gedaan. ... mijn ouders vonden ook LEAO niet bij mij passen.' [vrouw, Groep A]

Voor meisjes betekent LBO meestal de huishoudschool. En juist dat schooltype willen ze hoe dan ook zien te vermijden.

'Want dan was je een donkey hoor.' [vrouw, Groep A]

Een vrouw uit een groot gezin is de eerste van de kinderen die geen advies voor de HBS krijgt. Erger nog, ook zij krijgt een advies voor de huishoudschool.

'Daar was ik zelf ook niet gelukkig mee, dat weet ik wel. ... Ik ben geen hoogvlieger, maar kan wel meer dan huishoudschool, dat had toen al een behoorlijk negatieve klank. Ik dacht, dat wil ik niet, daar voel ik me niet thuis.' [vrouw, Groep A]

Voor kinderen lijkt vooral de vergelijking met oudere kinderen in het gezin doorslaggevend voor de tevredenheid met - of juist de opstand tegen - het schooladvies. Vooral als de respondent een lager advies krijgt dan oudere broers en zussen. Want die ...

'Zitten op een andere school ...die overal goed in zijn en je bent zelf net iets minder.' [vrouw, Groep A]

'Met allemaal een hoger IQ dan ik.' [vrouw, Groep A]

Voor ouders lijkt de eigen opleiding meer het referentiepunt.

'Mijn ouders wilden toch graag dat ik Atheneum deed, dat we gingen studeren.' [vrouw, Groep C]

'Maar ze konden zich gewoon niet voorstellen dat ik Atheneum niet kon en daarna studeren.' [man, Groep B]

Al met al kan het moment van het schooladvies een pijnlijke confrontatie zijn.

'... je een keer op de feiten werd gedrukt, ik ben toch niet zo goed' [vrouw, Groep A]

Nadat de kinderen zijn getest en de scholen hebben laten weten wat zij een verstandige schoolkeuze voor de kinderen zouden vinden, is het de grote vraag hoe ouders en kinderen daar op reageren.

6.3 OUDERS KOMEN IN ACTIE

De reactie van de meeste ouders op het schooladvies kan nog het beste worden getypeerd aan de hand van een aantal uitspraken van respondenten.

'Hij deed er wat aan, hij accepteerde dingen niet zo maar.' [vrouw, Groep A]

'Ik denk dat hij als vader er een heel onafhankelijk oordeel over had.' [man, Groep B]

'Kijken wat er in zit voordat je je er bij neerlegt.' [vrouw, Groep C]

Lange tijd waren vaders en moeders niet helemaal gelijk voor de wet. Dat gold onder meer voor de schoolkeuze van de kinderen: wettelijk was geregeld dat dit een kwestie was waarbij vaders de beslissing namen. In 1970 was de man weliswaar niet meer het wettelijk hoofd van de echtvereniging, maar was nog wel wettelijk vastgelegd dan in geval van onenigheid over schoolkeuze en plaats van vestiging, de man besliste. Pas in 1985 verdween het verschil tussen man en vrouw uit het persoons- en familierecht. Wellicht is de wettelijke verankering van de beslissende stem van de vader in geval van onenigheid bij schoolkeuze de reden dat onze respondenten opvallend vaak over hun vader praten als het schooladvies en de schoolkeuze voor de middelbare school ter sprake komt. Meer dan op enig ander moment in de loopbaan van de respondenten zijn de vaders hier nadrukkelijk in beeld.

Een belangrijk element in de onafhankelijke opstelling van ouders, is het zoeken en benutten van meer informatie dan die van de lagere school alleen. Bijvoorbeeld door kinderen nog eens apart te laten testen.

'Toen heeft mijn vader mij laten testen bij een bureau in Nijmegen. ... Omdat ze in Groningen niet echt zo'n bureau hadden, ... is hij daarheen gegaan ... Ja, dat was heel voor. Hij vond dat de kinderen op de juiste plek terecht moesten komen... Daar kwam uit dat ik de Mavo wel kon doen.' [vrouw Groep A]

Andere kinderen maken een toelatingsexamen, soms omdat ouders dat via-via hebben geregeld, soms ook op eigen initiatief. Maar examen mogen doen is nog geen garantie voor een gewenste afloop.

'Ik had bij de toets op het randje Mavo/Havo advies. Toen heb ik nog toelatingsexamen voor de Havo gedaan ... Ik kan me nog wel herinneren dat ik wat anders wilde dan de leerkracht ... Nee, ik wilde naar de Havo, maar het advies was dus Mavo. Omdat ik het zelf graag wilde mocht ik toelatingsexamen doen maar dat was bij voorbaat gedoemd te mislukken dus dat werd Mavo. ... En dan het effect wat het heeft als je afgewezen wordt, dat hakt er wel in.' [vrouw, Groep B]

Een andere belangrijke bron van informatie is de wereld van het onderwijs waar diverse ouders als leerkracht, directeur of gemeente-ambtenaar deel van uit maken.

'Hij zat in dat wereldje.' [man, Groep A]

Deze ouders weten dat de ene school de andere niet is.

'Toen ben ik naar een aparte school op de Mavo gegaan ... daar was wat meer begeleiding.' [vrouw, Groep A]

Andere ouders weten heel goed dat niet voor alle Mavo's een Mavo-advies van de lagere school nodig is.

'Het was een bijzondere Mavo waar ik heen ging ... het was een pokke eind fietsen .. Mijn vader heeft het besloten omdat je daar zonder advies van de cito toets heen kon.'
[man, Groep A]

Volgens meerdere respondenten was er zelfs een school die

'stond bekend als school voor rijkelui's kinderen. Het waren allemaal dokters en meesters en advocaten zoontjes die van hun ouders minimaal de Mavo moesten doen. Ze smeten er allemaal met de pet naar. ...' [man, Groep C]

De meeste respondenten gaan naar een middelbare school die net een schooltype hoger is dan het advies dat ze van de lagere school meekregen. Er zijn een paar noemenswaardige uitzonderingen.

In één geval lijkt de onderwijsloopbaan niet zozeer ingegeven door leerprestaties, maar door leerhouding. Hoewel de toets een score ruim boven het gemiddelde laat zien, haalt de vrouw maar matige cijfers op haar rapporten en gebruikt de leerkracht woorden als 'slordig' en 'lastig'. De respondent beschrijft zichzelf tijdens het interview als 'lui' en iemand die 'niet zelf in beweging komt'. Van de school krijgt ze een Havo-advies, de ouders zien meer in Mavo en uiteindelijk gaat ze naar een LBO-opleiding.

'Ze zeiden toen dat het Mavo of LBO moest zijn. Ze zeiden dat de Mavo vrij veel huiswerk op gaf en aangezien ik niet iemand was die graag aan het werk was hebben we de keuze gemaakt dat ik naar het LBO ging.' [vrouw, Groep C]

In een ander geval zit het schooladvies er achteraf gezien duidelijk naast. Deze man heeft als gevolg van verhuizingen diverse lagere scholen bezocht. In de woorden van de respondent.

'Ik had een gestoorde relatie met de onderwijzer in de zesde klas ... hij gaf ook negatieve schooladviezen over mij. Hij heeft zaken voor mij zitten te blokkeren. Hij had een hekel aan mij en mijn ouders.' [man, Groep B]

De man scoorde gemiddeld op de GALO-toets, kreeg van de school een LTS-advies en ging naar het Atheneum. De man heeft zowel het Atheneum als de daarop volgende universitaire studie zonder enige vertraging afgerond.

Ouders blijken ook doelbewust gebruik te maken van de verschillen tussen lagere scholen. Een vrouw die eerst de lokale school bezoekt in een buitenwijk, krijgt daar in de zesde klas een advies voor de huishoudschool. Haar ouders besluiten haar nog een keer de zesde klas te laten doen, maar dan op een school die in Groningen als een van de beste staat aangeschreven.

'Mijn ouders zeiden dat de school verder was, dus voor mij was het een jaar verder, een soort zevende klas ... het was geen saai jaar, maar pittig.' [vrouw, Groep C]

De actie om een hoger advies te krijgen heeft succes. Een jaar later krijgt de dochter een Havo-advies.

'Toen hebben ze toch maar de middenweg gekozen.' [vrouw, Groep C]

En zo wist de vrouw de huishoudschool te omzeilen en ging ze na dat extra jaar naar de Mavo.

Respondenten zijn op de leeftijd van de schoolkeuze oud genoeg om er een – soms nogal stevige – eigen mening op na te houden. Eén van hen krijgt een Mavo-advies, maar wil zelf per se naar de Havo.

'Ik stond er op, ze [mijn ouders] hadden niet veel keus.' [vrouw, Groep C]

De eigen mening van onze respondenten komen herhaaldelijk voort uit een sterke wens voor een toekomstig beroep, waarvan ze weten dat ze daar een bepaald opleidingsniveau voor nodig hebben. Anderen herinneren zich dat ze hele andere redenen hadden voor een sterke eigen mening. Zo krijgt één van onze respondenten een LTS-advies, waar zijn ouders het van harte mee eens zijn. Niettemin komt hij in opstand.

'Nee, zei deze jongen, dat wil ik niet ... Als het maar geen technisch onderwijs was, zonder meisjes.' [man, Groep B]

6.4 KIEZEN VOOR ZEKERHEID OF HOOG INZETTEN?

Voor onze dertig respondenten hebben we naast de rijke informatie uit de gesprekken die we met ze voerden, ook gegevens over toetsscores, het schooladvies van de school en de schoolwensen van zowel ouders als kinderen zelf. Als we die informatie met elkaar combineren, lijkt sprake van twee basisstrategieën bij de keuze voor een middelbare school.

De eerste strategie is misschien nog het beste te typeren als 'het zekere voor het onzekere nemen'. Dat is wat we bedoelen met 'kiezen voor zekerheid', zoals we deze strategie in de rest van dit rapport zullen noemen. Dit zijn de kinderen die naar het schooltype gaan zoals de school dat – mede gebaseerd op de toetsscores - heeft geadviseerd. De interviews geven van deze strategie fraaie illustraties.

'Dan doe je eerst ... maar, dan kun je altijd nog doorstromen als het erin zit.' [vrouw, Groep C]

Het kiezen voor zekerheid zien we vooral bij ouders die op de één of andere manier slechte ervaringen hebben met kinderen die te veel onder druk worden gezet. Die ervaring kan voortkomen uit eigen ervaring van een ouder.

'Hij [vader] had dezelfde ervaring, dat er veel druk op werd gelegd, op het presteren ... Dus wij zijn er vrij in gelaten.' [man, Groep B]

Die ervaring kan ook gebaseerd zijn op de lotgevallen van oudere kinderen in het gezin.

'Mijn zus werd naar het Gymnasium gestuurd maar dat is misgelopen dus mijn ouders hadden zoiets van: dat nooit weer!' [vrouw, Groep C]

Of van kinderen buiten het eigen gezin.

'Mijn neef ... zit tussen mijn broer en mij in. Die wilde graag naar de LTS en dat mocht niet van zijn ouders, dat vonden ze toen te min. Hij ging naar de Mavo...hij moest en hij zou en dat is gebeurd ... en dat ging hartstikke fout want die jongen wilde dat helemaal niet.' [man, Groep C]

Waar de eerste strategie als benadering zou kunnen hebben 'je kunt altijd nog een stapje hoger', benadert de tweede strategie de wereld juist van de andere kant met een motto als 'je kunt altijd weer een stapje zakken'. Deze tweede strategie zouden we willen typeren als 'hoog inzetten'. Dit zijn de kinderen die naar een hoger schooltype gaan dan de school adviseerde. In de verhalen van deze respondenten

zien we deze strategie van ouders ook herhaaldelijk verwoord. Heel treffend is bijvoorbeeld de volgende uitspraak.

'Laten we eerst proberen, dan zien we wel waar het schip gaat stranden.' [vrouw, Groep A]

We zien deze strategie vooral bij ouders die voor het eerst te maken hebben met een schooladvies dat niet (helemaal) in overeenstemming is met hun verwachtingen. Soms is het kind de oudste in het gezin, andere keren is het kind de eerste in het gezin die een relatief laag schooladvies krijgt.

'Ik had een vader die het beste wou voor zijn kinderen. Hij had drie kinderen en die moesten studeren. En ik moest Havo doen, nou eigenlijk Gymnasium of Atheneum. Mijn oudste zus zat op het Gymnasium ... dat stond vast ... Wij moesten zo hoog mogelijk studeren.' [vrouw, Groep B]

Zoals we eerder zagen, hebben ouders soms een schoolwens die twee schooltypen hoger ligt dan het advies van de school. Er zijn dan ook verscheidene kinderen onder grote druk komen te staan. Onze respondenten ervaren dat aan den lijve, maar zien het ook om zich heen gebeuren.

'Wat ik om me heen wel zag met de professorenkinderen, dokterskinderen die per se naar het Gym moesten om medicijnen te gaan studeren, die doodongelukkig waren omdat ze dat niet konden.' [vrouw, Groep B]

Vooraf bij kinderen die van de school een LBO-advies krijgen, zetten ouders liever hoog in, dan dat ze het zekere voor het onzekere nemen.

6.5 DE UITEINDELIJKE SCHOOLKEUZE

Het is duidelijk dat de ouders van de respondenten niet zonder meer het schooladvies volgen. Een overzicht van de schooladviezen, de schoolwensen en de uiteindelijke schoolkeuze van de respondenten kan dit illustreren. Zoals Tabel 6.3 laat zien ligt het zwaartepunt bij de schooladviezen bij LBO en Mavo, terwijl de meeste ouders opteren voor de Havo. De uiteindelijke schoolkeuze is minder ambitieus dan de aanvankelijke schoolwensen van de ouders, maar toch aanmerkelijk ambitieuzer dan de schooladviezen.

Tabel 6.3 Van schooladvies tot schoolkeuze

Schooltype	School Advies	School-wens	School-keuze
LBO	10	1	4
Mavo	14	9	11
Havo	5	17	10
Atheneum / Gymnasium	1	3	5
Totaal	30	30	30

Zoals eerder opgemerkt is het vooral het LBO dat vermeden wordt. Opmerkelijk genoeg krijgt maar één respondent een VWO-advies, terwijl er uiteindelijk vijf op het VWO beginnen. In Tabel 6.4 laten we zien of de uiteindelijke schoolkeuze lager, gelijk aan of hoger was dan het schooladvies.

Tabel 6.4 Feitelijke schoolkeuze

Schoolkeuze	Lager dan advies	Gelijk aan advies	Hoger dan advies	Totaal
LBO	1	3		4
Mavo	1	4	6	11
Havo		2	8	10
Atheneum / Gymnasium		1	4	5
Totaal	2	10	18	30

Dan zien we dat de opwaartse wensen van ouders niet beperkt blijven tot het vermijden van het LBO, maar zich ook uitstrekken tot Havo en VWO. Van de tien respondenten die naar de Havo gaan, hebben er acht een lager advies gekregen. Uit de tabel valt ook af te lezen dat de schoolkeuze van twaalf respondenten te typeren valt als 'kiezen voor zekerheid'. Net iets meer dan de helft van de respondenten start op een hoger schooltype dat de school adviseerde. Dit zijn de achttien respondenten waarvoor de strategie 'hoog inzetten' geldt. In het volgende Hoofdstuk volgen we de leerlingen op de middelbare school. En proberen we er achter te komen of beide strategieën ook hun vruchten afwerpen.

7

DE MIDDELBARE SCHOOL

Nu de respondenten op een middelbare school zijn beland volgt de volgende uitdaging, zowel voor de respondenten als voor hun ouders. Die uitdaging houdt in dat de respondent op de gekozen school blijft en de opleiding met een diploma weet af te ronden. De interviews illustreren dat er voor de pubers van toen vele verleidingen op de loer lagen om van dat pad af te dwalen. Zo is de middelbare school voor veel respondenten vooral een periode van sociale activiteiten, waarin de dreiging om te blijven zitten vaak nauwelijks als zodanig wordt gevoeld. Zo vertelt een respondent die voor de tweede keer blijft zitten op de middelbare school.

'Natuurlijk heeft dat oorlog veroorzaakt thuis ... maar ik vond het gezellig op school ... dan blijven we toch gezellig zitten met z'n allen' [vrouw, Groep B]

Voor een aantal respondenten is het doorlopen van de middelbare school geen enkel probleem.

'Ik was ook geen problematisch geval, dus je gaat je gang maar.' [man, Groep B]

'Ik heb nooit gehad dat ze moest zeggen, ga je huiswerk maken ... ik kan me niet herinneren dat ze ooit ingegrepen hebben.' [vrouw, Groep C]

'Ik was altijd behoorlijk vlijtig, ik maakte altijd mijn huiswerk.' [man, Groep B]

Voor de meesten geldt echter dat het allemaal niet vanzelf gaat. In dat geval zetten deze ouders hulpbronnen in om het doel van het diploma toch te behalen. De hulpbronnen die ouders inzetten komen in vele soorten en maten. We sluiten hier aan bij het gebruikelijke onderscheid tussen culturele en financiële hulpbronnen (zie Hoofdstuk 2). In deze fase van de schoolloopbaan zien we nog weinig inzet van sociale hulpbronnen.

7.1 CULTURELE HULPBRONNEN

De inzet van ouders is er op gericht dat kinderen het beoogde diploma halen. Eén van de dingen die ouders op grote schaal doen om de dat voor elkaar te krijgen, is het helpen bij het huiswerk. Hier zijn vooral de moeders actief. Zoals we eerder zagen hebben veel van deze moeders zelf de Mulo of MMS doorlopen. Door hun kinderen worden deze moeders getypeerd als

'Een behoorlijk intelligente vrouw.' [vrouw, Groep C]

'Ze heeft wel gestudeerd maar ze heeft nooit gewerkt.' [man, Groep B]

Moeders die helpen met het maken van huiswerk zijn volop in beeld.

'Ja, mijn moeder heeft me geweldig geholpen door alles nog een keer te overhoren ... Dat heb ik alleen maar gekund omdat mijn moeder er zo achter aan heeft gezeten, eindeloos overhoren.' [man, Groep A]

'Door mijn moeder werd ik aan alle kanten geholpen.' [vrouw, Groep A]

De hulp van moeders blijft uiteraard niet beperkt tot onze respondenten, maar is ook zeer van toepassing op broers en zussen.

'(mijn broertje) was vier jaar jonger dan ik. Hij wilde niet leren, dat mocht niet van mijn ouders, daar zijn harde woorden over gevallen. ... Hij had eerst de Mavo gedaan en mijn moeder heeft ook daarmee de Mavo gedaan. Die zat er boven op om te zorgen dat hij het deed, overhoorde hem ook. Mijn moeder heeft zo de moedermavo gedaan.' [vrouw, Groep B]

Een paar dochters worden door hun moeder nog eens extra gestimuleerd.

'Mijn moeder heeft er altijd achteraan gezeten dat ik zelf een opleiding kreeg, zelf later een goede baan kon krijgen ... Niet dat ze mij onder druk heeft gezet, maar ze heeft me gestimuleerd om er voor te zorgen dat ik een goede opleiding had. Dat was van jongs af aan. Mijn vader had dat niet zo. Die had zoiets van, je kunt net zo goed kapster worden of secretaresse want je trouwt toch. ... Mijn moeder is altijd zo geweest, zorg dat je een goede opleiding hebt en dat je in elk geval niet afhankelijk bent van iemand anders, financieel.' [vrouw, Groep C]

Vaders zijn minder in beeld bij het huiswerk maken en helpen vaker bij specifieke vakken.

'Mijn vader hielp me wel met ... natuurkunde. Ik heb altijd op een vijf of een zes gebalanceerd.' [vrouw, Groep A]

'Mijn vader hielp alleen met Nederlands, dat kon hij heel goed. Hij heeft zijn hele leven zo'n beetje bij de krant gewerkt ... Die kende feilloos de Nederlandse spelling.' [man, Groep C]

Naast de ouders zijn er ook grootouders die helpen.

'Mijn oma was onderwijzeres. In de vakantie logeerde ik daar ... mijn zusje en broertje ook ...' [man, Groep B]

Tijdens die logeerpartijen werd er uitgebreid geoefend met taal en rekenen. Een andere respondent vertelt over een opa die voldoende tijd had om te helpen.

'Ik heb nog bijles gehad van mijn opa in Frans en Duits, vreselijk was dat. Hij was goed in talen ... Volgens mij hadden de leraren gezegd, er zit wel wat meer in, die kan beter. Mijn opa vond het prachtig, die was op vrijdagmiddag van de straat ... Hij kwam bij ons thuis, hij vond het wel gezellig.' [vrouw, Groep B]

Kennelijk had het wel effect, want bij de vakkenkeuze stond vast dat ze Frans en Duits koos, want

'Daar was ik inmiddels wel goed in geworden.' [vrouw, Groep B]

Behalve ouders en grootouders, zijn er vaak ook nog oudere broers en zussen die kunnen helpen.

'Ik had wel veel hulp van mijn broer, die op dat moment een stuk verder was dan ik en het Engels beheerste en me met wiskunde steunde.' [man, Groep C]

De hulp van gezins- en familieleden heeft ook z'n grenzen. Zo hebben lang niet alle ouders voldoende tijd om te helpen.

'Nee, die hadden daar echt geen tijd voor, ik kan het me voorstellen. Mijn moeder had het hartstikke druk, ze had drie kinderen, mijn vader had een bedrijf ... het was altijd vroeg op en 'savonds weer laat terug. En dan moest er nog het nodige gebeuren.'
[vrouw, Groep C]

'Nee, niet echt. Mijn vader had het altijd druk. Hij had toen een winkel en zat ...(in de politiek).' [man, Groep C]

Andere ouders hebben zelf onvoldoende bagage om hun kinderen ook echt te kunnen helpen.

'Mijn ouders ... die probeerden het wel maar die hebben nooit talen of wiskunde gehad. Ze wilden met alle liefde helpen maar dat konden ze niet.' [man, Groep C]

De tekortschietende hulp heeft vaak een begrijpelijke reden.

'Mijn moeder heeft wel een baan gehad vroeger, maar door de jaren veranderen de lessen. In een aantal dingen wist ze wel wat maar ze was meer voor het overhoren van de talen.' [man, Groep B]

Deze kinderen kwamen bovendien net na de introductie van de Mammoetwet op de middelbare school. Ook die wijziging zal verschillende ouders parten hebben gespeeld bij het helpen van hun kinderen.

7.2 FINANCIËLE HULPBRONNEN

De inzet van culturele hulpbronnen is niet altijd mogelijk. Of omdat de hulpbronnen onvoldoende aanwezig zijn, of omdat er te weinig tijd is om ze in te zetten.

Daarnaast is ook de dynamiek tussen ouders en (puberende) kinderen niet altijd bevorderlijk.

'Vreemde ogen kunnen het beter overbrengen dan ouders' [vrouw, Groep A]

'Mijn moeder in de overgang en ik in de puberteit, dat ging niet samen.' [vrouw, Groep C]

Als culturele hulpbronnen onvoldoende ingezet kunnen worden of onvoldoende hun werk doen, kan het inzetten van financiële hulpbronnen een alternatief zijn. Dat lijkt vooral te gebeuren als het op school wat minder goed gaat of dreigt te gaan. Bijvoorbeeld na een slecht rapport, nadat een kind is blijven zitten, of als het eindexamen in zicht komt. In deze fase van de schoolloopbaan worden ook financiële hulpbronnen vooral ingezet voor de ondersteuning bij het huiswerk.

'Dat was een huiswerkschool, meer algemeen, huiswerk maken' [man, Groep C]

'Ik ging vanuit school naar het huiswerkinstituut en daar huiswerk maken, dan pas naar huis. Wel streng hoor. Het ging uit van mijn ouders' [vrouw, Groep C]

Dat kan ook de vorm van bijlessen aannemen.

'In het laatste jaar, het examenjaar, heb ik wel bijlessen gehad.' [man, Groep C]

'Van de wiskundeleraar ... bij hem thuis, door mijn ouders betaald.' [man, Groep B]

Voor het organiseren van bijlessen is de inzet van studenten in studentenstad Groningen een aantrekkelijke optie.

'Ik ben toen een keer blijven zitten ... ik geloof dat mijn vader dat heeft aangezwengeld, wil je bijlessen. Ik kreeg bijles van een student Nederlands.' [man, Groep B]

'Dat hebben ze zelf geregeld, iemand die bij ons thuis kwam. Een studente, een beetje tuttig meisje die dat er bij deed.' [vrouw, Groep A]

In vergelijking met de hulp van ouders, hebben bijlessen volgens deze respondenten duidelijke voordelen.

'Het was prettig dat ze op een vast uur kwam, dan wist je waar je aan toe was. Met ouders is het afwachten wanneer ze tijd hebben.' [vrouw, Groep A]

De hulp kan net het verschil maken.

'Ik heb het altijd met tegenzin gedaan ... maar ik heb het kunnen afronden, ik heb er wel iets aan gehad.' [man, Groep B]

Toch moeten kinderen het ondanks de bijles, wel zelf doen.

'Heel de tijd sommen geoefend, maar als ik een nieuwe kreeg was het, had die oude maar gegeven, die ken ik wel ... het bleef een vier.' [man, Groep B]

7.3 HET BELANG VAN HET DIPLOMA

Volgens Bourdieu zijn diploma's de ultieme vorm van geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal. Verder wijzen de compenserende strategieën die Bourdieu benoemt in hoge mate naar het onderwijs. Tegen die achtergrond is het weinig verrassend dat het halen van het diploma erg belangrijk is in de gezinnen van onze respondenten. De meesten van hen hebben al vroeg van huis uit meegekregen dat het halen van een diploma van groot belang is.

'Ik heb school nooit gedaan voor de lol, het was echt: je moet iets in de hand hebben om te doen wat je zelf leuk vindt, in plaats van dat je wordt gezegd wat te doen.' [man, Groep A]

'Dat je er makkelijker komt met een diploma dan dat je van onderaf naar boven moet, dat valt echt niet mee.' [man, Groep A]

Het klinkt alsof veel van onze respondenten vergelijkbare boodschappen van hun ouders eigen hebben gemaakt.

'Omdat ik inzag dat dit toch wel het minimale is wat je moet proberen te halen, wil je verder nog wat kunnen.' [vrouw, Groep A]

'Dat papiertje moet ik wel hebben.' [vrouw, Groep B]

De socialisering blijkt op dit punt overigens niet altijd succesvol. Als kinderen op die leeftijd niet overtuigd zijn van het belang van het diploma, houden sommige ouders hun kinderen een schrikbeeld voor. Het lijkt er op dat dat dan nauwelijks nog effect heeft.

'Het gebruikelijke wat ouders tegen kinderen zeggen, je wordt putjesschepper, er komt niets van je terecht ... Het zal allemaal wel, het kom me toen niet boeien.' [man, Groep C]

'Ze hebben er niet op gehamerd, alleen maar gezegd dat er niets van je terecht kwam. Alleen negatief ... dat werkte niet.' [man, Groep C]

'Als je zo doorgaat eindig je bij de Hema pinda's afwegen ... en dan zei ik: "dat vind ik helemaal niet erg." [vrouw, Groep B]

'Wat ik me goed herinner is dat mijn moeder altijd zei: "als je niet wilt heeft de groenteboer nog mensen genoeg nodig" ... daar werd ik ook spuugzat van. Of dat ik wel putjes kon gaan scheppen.' [man, Groep A]

Oudere broers en zussen met wie het niet goed ging op school lijken meer indruk te maken. Zeker als die zich er zelf mee gaan bemoeien. Zo vertelt een respondent over de invloed van zijn oudere broer.

'Het was een beetje het zwarte schaap in de familie.' [man, Groep C]

Dat kwam onder meer omdat deze broer al heel vroeg – en zonder diploma – de middelbare school vaarwel had gezegd.

'Hij spiegelde me voor "wat wil je later, met je hoofd werken of net als ik in de blubber liggen." [man, Groep C]

Dit stemt de man tot nadenken, waarop hij besluit toch maar zijn Havo af te maken.

Als kinderen hun diploma niet halen, drijft dat ouders soms tot wanhoop.

'We zijn toen met z'n allen gezakt ... het was een dieptepunt voor mijn ouders. Alle drie de kinderen. Eentje bleef er zitten en mijn broer en ik zakten.' [man, Groep A]

Het zijn vooral de eerste jaren van de middelbare school die zijn zwaar voor sommige respondenten. Daarna mogen vakken worden gekozen en kunnen ze dus dat wat moeilijk is laten vallen. Zo kunnen ze toch een diploma halen, ook al is het met een

'Hiop-hiep-hoera pakket.' [vrouw, Groep B]

'Ik had een feestpakket' [vrouw, Groep A]

Ouders willen er nog wel eens op aandringen dat hun kinderen vooral wiskunde blijven houden.

'Zo van "neem wiskunde, dat heb je altijd nodig" "dat kun je altijd gebruiken".' [vrouw, Groep C]

Wiskunde is dan ook vaak

'Het enige vak dat moeilijker voor mij was.' [vrouw, Groep C]

Wat de ouders delen, is het grote belang dat zij hechten aan het halen van het diploma. Waarin de ouders verschillen, is het niveau waarvan zij vinden dat hun kinderen dat minimaal moeten halen.

'LBO, dat was helemaal niks ... de Mavo die stelde toen der tijd nog wat voor.' [man, Groep A]

'Als je na de Mavo niks hebt, dan kun je net zo goed niets hebben ... je moet er niet onderaan bungelen.' [man, Groep A]

'Mavo was toch maar Mavo ... Havo, dat verwachtte men, en ik ook wel.' [vrouw, Groep C]

'Mijn ouders vonden dat ik naar de Havo moest. Dat lag in de lijn van, wordt het nog wat met die jongen.' [man, Groep C]

De verwachtingen over welk diploma minimaal behaald moet worden zijn soms zo sterk, dat het ook bij uiterst moeizame schoolloopbanen niet in de gedachten op komt om naar een andere school te gaan. Zo vertelt een man die de Havo volgde en daar al twee keer was blijven zitten

'Nee ... ik baalde er ontzettend van maar nee, geen moment gedacht van, ik kan beter wat anders gaan doen.' [man, Groep A]

7.4 WELKE STRATEGIE HEEFT SUCCES?

In Hoofdstuk 6 – waar het over de schoolkeuze voor de middelbare school ging – benoemden we twee strategieën die ten grondslag lagen aan die schoolkeuze. De eerste strategie benoemden we als 'kiezen voor zekerheid' en verwees naar kinderen die het schooladvies opvolgden. De tweede strategie typeerden we als 'hoog inzetten' en verwees naar kinderen die op een schooltype startten dat hoger was dan het schooladvies. Een spannende vraag is nu welke diploma's de respondenten in het voortgezet onderwijs weten te behalen, en of dat enig verband houdt met de beide keuzestrategieën.

De strategie 'kiezen voor zekerheid' heeft als risico dat leerlingen na het behalen van het eerste diploma geen zin meer hebben om 'nog een stapje hoger' te gaan. Van de twaalf respondenten in deze subgroep stromen er drie na het behalen van hun eerste diploma door binnen het voortgezet onderwijs. Zij gaan daadwerkelijk een stapje hoger en slagen daar ook in. Ze gaan naar de Mavo nadat ze een LBO-diploma hebben gehaald, of ze gaan naar de Havo met een Mavo-diploma. Vier anderen halen hun LBO- of Mavo-diploma, stromen niet door binnen het voortgezet onderwijs, maar stromen wel door naar het MBO. De anderen houden het na hun eerste diploma voor gezien, of beginnen wel op het hogere schooltype maar slagen er niet in daar ook een diploma van te halen. Zij kunnen – omdat de strategie die zekerheid heeft ingebouwd – terugvallen op het diploma dat ze al hebben behaald

De andere strategie, 'hoog inzetten', gaat gepaard met het risico dat de leerling het niveau eigenlijk niet aan kan. Het risico is dan dat leerlingen doubleren, zakken voor het examen of afstromen naar een lager schooltype. De opgave waar deze leerlingen zich voor gesteld zien is gemotiveerd te blijven, ook bij tegenslag. Drie van de achttien respondenten uit deze groep gaan na een aantal jaren inderdaad 'een stapje lager' naar een ander schooltype.

'Mijn ouders hadden zoiets van "laat haar alstjeblieft naar de Havo gaan, dan zijn we van het gezeur af" grof gezegd. Ze konden mij ook niet dwingen het Atheneum af te maken... ze dachten "misschien gaat ze dan in een keer door."' [vrouw, Groep C]

Met uitzondering van één respondent die geen diploma haalt, halen alle andere respondenten in deze groep uiteindelijk het diploma van het schooltype waar ze zijn gestart.

Als we het behaalde diploma voor voortgezet onderwijs als criterium nemen, zijn er geen systematische verbanden te ontdekken met de beide strategieën. Dat betekent dus dat de strategie 'kiezen voor zekerheid' niet duidelijk meer vruchten afwerpt dan de strategie 'hoog inzetten', of andersom. Zoals we in de volgende hoofdstukken nog zullen zien, wil dat niet zeggen dat het ook voor het vervolg van de school- en beroepsloopbaan niet uitmaakt welke keuzestrategie is gekozen.

8

VERDER LEREN

Na het voortgezet onderwijs houdt het schoolse leren voor de meeste respondenten niet op. Twee respondenten halen na diverse pogingen geen diploma van de middelbare school, houden het – voorlopig – voor gezien en zoeken werk. Een andere respondent doet na het behalen van het LBO-diploma hetzelfde. De anderen, zeventwintig in totaal, gaan ‘verder leren’. In het volgende overzicht is aangegeven welke overstappen deze respondenten maken.

Tabel 8.1 Instroom in vervolgonderwijs

VO-diploma	(K)MBO	HBO / WO	Particulier	In-service	Totaal
LBO	1		1		2
Mavo	5		1	3	9
Havo	3	7	1		11
VWO		5			5
Totaal	9	12	3	3	27

8.1 VERDER LEREN: WAT VERSUS OF

Grofweg kunnen we twee subgroepen van respondenten onderscheiden. De eerste groep bestaat uit respondenten die na Havo of VWO gaan studeren aan Hogeschool of Universiteit. Deze respondenten doen dat in hoge mate omdat ze dat zelf ook willen. Veel van hen weten dan al wat ze willen worden. Een aantal heeft zich met dat doel voor ogen met veel moeite door de middelbare school geworsteld, omdat ze wisten dat een diploma nodig was om toegelaten te worden.

‘Ik was helemaal gefixeerd op het einddoel.’ [man, Groep B]

'Vanaf mijn veertiende, dertiende wist ik al dat ik ... wilde gaan studeren. En dan zijn de keuzes ook gemakkelijker.' [vrouw, Groep C]

'Ik had al heel vroeg mijn zinnen gezet op wat ik wilde worden en daar hoorde een bepaalde opleiding bij.' [vrouw, Groep B]

Voor zover deze respondenten met het thuisfront discussies voeren, gaat het niet zozeer over de vraag óf ze verder gaan leren, maar wát ze gaan doen. Een vrouw die het liefst naar de sociale academie wil, komt heftig in aanvaring met haar vader die dat 'drie keer niks' vindt en wil dat ze rechten gaat studeren.

'Mijn ouders waren nogal kakkerig in dat soort dingen.' [vrouw, Groep B].

Opvallend genoeg valt vooral een keuze voor een opleiding die bij uitstek cultureel kapitaal vertegenwoordigt - de kunstacademie - lang niet altijd in goede aarde.

'Ik hield ook van tekenen, maar mijn ouders zeiden: "je gaat niet naar de kunstacademie" ... Het was het enige waar ze op tegen waren.' [vrouw, Groep C]

'Ik schilderde veel. Mensen zeiden "je moet naar de kunstacademie", dat soort dingen vond ik wel heel erg leuk. Maar volgens mijn vader was dat allemaal niks.' [man, Groep C]

'Het was de stereotype handwerkjuf of de gesjeesde kunstenaar.' [vrouw, Groep C]

Voor de tweede, iets grotere, groep respondenten geldt dat ze vaak al schoon genoeg hebben van school. Deze respondenten voeren thuis andere discussies. Voordat de vraag aan de orde is wát ze gaan doen, gaat het eerst over de vraag óf ze wel verder gaan leren. Zo heeft een vrouw na de nodige vertraging het diploma van de Havo gehaald. Zij houdt het liever voor gezien, maar haar ouders denken daar duidelijk anders over.

'Toen de familie weer in rep en roer "wat doe je dan? Je hebt alleen maar Havo en je gaat niet een jaar niets doen!" ... ik was totaal niet gemotiveerd.' [vrouw, Groep C]

De oriëntatie van velen van hen is om er zo snel mogelijk vanaf te zijn. Ze kiezen bij voorkeur voor een korte vervolgopleiding.

'Het was meer een noodsprong, een jaar was te behappen.' [vrouw, Groep A]

Ook een in-service opleiding in de verpleging kan een aantrekkelijk alternatief zijn.

'Je leerde en werkte, dus je kreeg betaald ... ik doe praktijkervaring op en ik verdien een aardig centje.' [man, Groep C]

En dan zijn er ook nog de particuliere opleidingen, zoals speciale vakscholen.

'Ik ben een particuliere opleiding gaan doen op de ... vakschool.' [man, Groep C]

Voor meisjes is de secretaresse-opleiding een alternatief, ook als die weliswaar beginnen met een vervolgopleiding, maar daar grote hindernissen tegen komen.

'Toen zeiden mijn ouders dat die secretaresse-opleiding heel nuttig was ... niks was ook zo niks .. Het leek hun een degelijke opleiding waar je een baan mee kon krijgen.' [vrouw, Groep C]

'Dus toen heeft mijn vader via kennissen mij op de secretaresse-opleiding kunnen wurmen ... een particuliere opleiding.' [vrouw, Groep C]

8.2 HULPBRONNEN

Zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, zetten ouders tijdens de middelbare school vooral culturele en financiële hulpbronnen in. In de fase na de middelbare school zien we weinig indicaties voor het (blijven) inzetten van culturele hulpbronnen. Na de middelbare school zetten ouders wel nadrukkelijk financiële hulpbronnen in om het verder leren van hun kinderen mogelijk te maken. Financiële hulp blijft zeker niet beperkt tot een investering in een particuliere opleiding. Vaak worden respondenten op andere manieren financieel ondersteund, bijvoorbeeld door thuis te blijven wonen, soms tot ver in hun twintigste.

'Ik had verder geen onderhoudskosten, mijn ouders hadden een goed inkomen. ... Ik kreeg wel genoeg geld om nog te gaan stappen.' [man, Groep C]

'Ik leefde op hun zak ... woonde wel op kamers.' [vrouw, Groep C]

'Beter dan thuis kon je niet krijgen.' [man, Groep C]

Andere ouders financieren het wonen op een andere manier.

'Mijn vader had een huisje gekocht.' [vrouw, Groep B]

'Mijn ouders hadden een huis gekocht ... en daar kon ik een kamertje krijgen. En een broer van mij zat daar al op de benedenverdieping ... daar heb ik heel lang gewoond ... voor vijftig gulden per maand.' [man, Groep A]

In een enkel geval geven ouders een wel heel expliciete boodschap.

'... ouders, ze zeiden, met alles wat je doet, we staan achter je, we helpen je financieel' [man, Groep B]

Een belangrijk keerpunt voor het inzetten van financiële hulpbronnen is het moment waarop kinderen zelf gaan verdienen.

'Mijn moeder zei "zolang je naar school gaat wil ik je onderhouden, maar als je gaat werken moet je kostgeld betalen."' [man, Groep C]

In het geval van kinderen die veel vertraging oplopen tijdens hun onderwijsloopbaan lijkt de leeftijd waarop anderen gaan werken toch een soort grens aan de ouderlijke inspanningen te stellen. Ouders zeggen dan bijvoorbeeld.

'Ik wil dat je uit huis gaat .. het wordt tijd dat je op eigen benen gaat staan ... ik was al drieëntwintig jaar, tijd om eruit te gaan.' [man, Groep C]

'Mijn ouders hadden ook geen fut meer ... "betaal die handel zelf maar als je nog wat wilt doen" ... ik was vierentwintig.' [man, Groep C]

8.3 HET HOOGSTE DIPLOMA

Voor alle respondenten komt er eens een einde aan de soms lange mars door het onderwijs. Als we kijken naar het hoogste diploma dat respondenten hebben behaald, ziet de verdeling er als volgt uit. We relateren de hoogste diploma's aan de niveaugroepen op basis van de GALO-scores, waarbij A stond voor lager dan gemiddeld, B voor gemiddeld en C voor hoger dan gemiddeld.

Tabel 8.2 Het hoogst behaalde diploma
Naar niveaugroep

	Groep A	Groep B	Groep C	Totaal
Geen		1		1
LBO	3		1	4
Havo			1	1
Mbo	3	1	3	7
HBO	2	6	3	11
WO		3	3	6
Totaal	8	11	11	30

De tabel illustreert nog eens dat een toetscore op twaalfjarige leeftijd geen perfecte voorspelling geeft van het uiteindelijk behaalde opleidingsniveau. Wat om te beginnen opvalt is dat twee respondenten met een lager dan gemiddelde GALO-score er niettemin in zijn geslaagd een HBO-opleiding met succes af te ronden. Wat verder opvalt is dat de respondenten in Groep C, dus de respondenten met een bovengemiddelde GALO-score, over het geheel genomen een lagere opleiding weten te voltooien in vergelijking met respondenten uit Groep B, die gemiddeld scoorden op de toets. Ook dat illustreert nog eens dat een succesvolle loopbaan door het onderwijs meer vraagt dan intellectuele vaardigheden. Zo denkt één van de respondenten die het ver heeft geschopt

'Dat je meer van vallen en opstaan leert dan dat je altijd maar hoog en alles goed kunt. Als het dan ineens niet meer wil, dan valt het zaakje weg. Dan heb je niets meer. Wij kunnen wat meer incasseren.' [Vrouw, Groep A]

Ook andere respondenten weten het fraai te verwoorden.

'Koppie koppie zegt niet alles, er zijn een hoop andere dingen die ook meespelen.' [vrouw, Groep A]

Respondenten lijken een duidelijk idee te hebben waarom op zichzelf begaafde kinderen, toch niet altijd succesvol zijn in het onderwijs. Juist ook als dat henzelf betreft.

'Misschien werd er aangenomen dat het mij ook wel zou aanwaaien, het waaide er eerder van af.' [man, Groep C]

'Ik deed weinig uit mezelf, dat is later ook zo gebleven. Altijd afwachten tot de laatste periode voordat je echt aan het werk gaat.' [vrouw, Groep C]

'Ik kon heel makkelijk leren, maar ik wachtte tot het laatste moment' [man, Groep C]

Of zoals een respondente het fraai verwoordt als ze het over haar zus heeft:

'Het kwam haar aangewaaide maar als het niet hard genoeg waaide, red je het niet.' [vrouw, Groep A]

Verschillende respondenten werken inmiddels zelf in het onderwijs en hebben in hun werk te maken met dezelfde vragen.

'Ik denk dat doorzettingsvermogen en je zinnen zetten op iets ... dat die minstens zo belangrijk zijn ... Dat zie ik op school ook wel eens, dat je kinderen een ander advies soms geeft omdat er te weinig leerhouding is om het te redden terwijl het er in leerniveau wel in zit.' [vrouw, Groep B]

8.4 OPNIEUW: WELKE STRATEGIE HEEFT SUCCES?

In Hoofdstuk 7 zagen we dat er geen indicaties waren dat de ene keuzestrategie 'kiezen voor zekerheid' danwel de andere strategie 'hoog inzetten' van invloed is op het behaalde diploma in het voortgezet onderwijs. Als we kijken naar het hoogst behaalde diploma zien we hetzelfde resultaat: het lijkt voor het behaalde eindniveau niet uit te maken of respondenten zijn gestart op het geadviseerde niveau, of juist een schooltype hoger. Wat betreft het gerealiseerde eindpunt in het onderwijs lijkt er dus geen verschil te zijn. Maar hoe zit het dan met de weg daar naar toe?

Voor beide keuzestrategieën – de 'kiezen voor zekerheid' en de 'hoog inzetten' strategie – hebben we gekeken of, en zo ja hoeveel, vertraging respondenten hebben opgelopen voordat zij hun hoogste diploma hebben behaald. Het blijven zitten op de lagere school hebben we niet meegerekend. Wel meegerekend zijn doublures tijdens de middelbare school, gezakt zijn voor het examen en het examenjaar nog een keer over doen, en ook tussentijdse onderbrekingen. Verder zijn meegerekend 'omwegen' die strikt genomen niet hadden gehoeven. Een voorbeeld kan onze werkwijze het beste illustreren. Iemand gaat met een Mavo-diploma eerst naar de Havo, om vervolgens via het MBO naar het HBO te gaan. We hebben deze omweg geteld als een vertraging van twee jaar, te weten de twee jaar van de Havo, omdat de MBO-opleiding ook na de Mavo gestart had kunnen worden. We hadden ook de drie jaar van de MBO-opleiding kunnen tellen, omdat de respondent na de Havo ook direct naar het HBO had gekund. In dergelijke situaties hebben we het laagste aantal jaren vertraging meegerekend.

In Tabel 8.3 staat aangegeven hoeveel jaren vertraging onze respondenten hebben opgelopen, onderverdeeld naar keuzestrategie. Hier tekent zich voorzichtig een verschil af tussen respondenten die het schooladvies hebben opgevolgd met de gedachte dat ze altijd nog 'een stapje hoger' kunnen, en respondenten die alvast hoger starten met de gedachte dat ze altijd 'nog een stapje terug' kunnen. De respondenten die zelf of wier ouders 'hoog inzetten', lijken onderweg meer vertraging te hebben opgelopen dan de groep respondenten die het schooladvies volgden en 'kozen voor zekerheid'. Vooral de mensen die veel – meer dan vijf jaar – vertraging hebben opgelopen zijn te vinden bij de 'hoge inzetters'. Het lijkt er op dat de strategie om hoog in te zetten niet helemaal zonder risico is. Het gezegde 'baat het niet, schaden doet het ook niet' lijkt hier niet altijd op te gaan. De gevonden verschillen tussen beide groepen waren aanleiding om nog eens nauwkeuriger naar de onderwijsloopbanen van de respondenten te kijken.

Tabel 8.3 Opgelopen vertraging naar keuzestrategie

Mate van vertraging	Kiezen voor zekerheid	Hoog inzetten
Geen	7	5
Een of twee jaar	3	5
Meer dan 3 jaar	2	8
Waarvan meer dan 5 jaar		6
Totaal	12	18

8.5 VAN STAPELAAR TOT DUIKELAAR

Als we de loopbanen van onze respondenten overzien, kunnen we vier typen loopbanen onderscheiden. Het eerste type loopbaan voltrekt zich volgens het boekje, of zoals dat tegenwoordig heet, als 'efficiënte leerweg'. Respondenten die een dergelijke loopbaan volgden noemen we *wandelaars*, waarbij we nadrukkelijk het type wandelaar voor ogen hebben die de uitgestippelde route netjes bewandelt. Ongeveer een derde van onze respondenten is als wandelaar te typeren. Een tweede groep bestaat uit *stapelaars*. Deze mensen volgen bijvoorbeeld na de Mavo nog de Havo om vervolgens naar het MBO te gaan. Of ze volgen de Havo en gaan dan via het MBO naar het HBO. Deze groep is vooral vertegenwoordigd bij de respondenten die 'kozen voor veiligheid'. Dit betekent dat de strategie om voorzichtig te beginnen waarna men later 'nog een stapje hoger' kan wel degelijk effect heeft. Een derde groep bestaat uit *kronkelaars*. Dit zijn mensen die vaak wonderlijke wegen door het onderwijslandschap afleggen. Deze loopbanen hebben vaak iets fragmentarisch: eerst een jaar iets proberen, dan een poosje werken om daarna weer iets anders te kiezen, wat dan vervolgens niet altijd lukt. Sommige respondenten beginnen op verschillende momenten in hun leven aan drie verschillende studies op HBO of WO-niveau, om die uiteindelijk meestal ook met een diploma of bul af te ronden. Opvallend genoeg vinden we deze kronkelaars alleen bij de respondenten die 'hoog inzetten' als keuzestrategie hadden. Tot slot is er de *duikelaar*: iemand die, na eerst te zijn afgestroomd, ook in het lagere schooltype geen diploma weet te behalen en het daar vervolgens bij laat. In onze respondentengroep is dat een uitzondering.

Tabel 8.4 Typering onderwijsloopbanen naar keuzestrategie

	Kiezen voor zekerheid	Hoog inzetten	Totaal
Wandelaar	5	5	10
Stapelaar	6	2	8
Kronkelaar		11	11
Duikelaar	1		1
Totaal	12	18	30

We kunnen nu wat specifieker zijn over het verschil tussen beide groepen. De stapelaars vinden we vooral bij respondenten wiens keuzestrategie bij de keuze van de middelbare school te typeren valt als 'kiezen voor zekerheid'. De gedachte dat kinderen daarna altijd 'nog een stapje hoger kunnen' is in deze strategie ingebakken en lijkt ook zijn vruchten af te werpen. Opvallend genoeg vinden we de relatief grote groep kronkelaars, alleen bij de respondenten waarbij de keuzestrategie voor de middelbare school te typeren was als 'hoog inzetten'. Het zijn juist deze mensen die eerst na veel vertraging een diploma hebben behaald.

Deze bevinding zijn opmerkelijk genoeg om nieuwe interessante vragen op te roepen. Is het aannemelijk dat er een verband bestaat tussen een strategie van 'hoog inzetten' van ouders en het gaan kronkelen van hun kinderen? En als dat zo is, hoe zou zo'n verband dan te duiden zijn?

8.6 STRATEGIE OF OPVOEDINGSSTIJL?

Nadere analyses van de interviews wijzen in een richting die niet helemaal samenvalt met de strategie van 'hoog inzetten' maar eerder naar een opvoedingsstijl die mogelijk aan die strategie verwant is. In de interviews valt op dat respondenten op verschillende manieren over thuis praten. In het relaas van een aantal klinkt vooral ondersteuning en vertrouwen door.

'Als dat er alleen in zit waarom moet je dan hoger grijpen? Dat hebben mijn ouders nooit gedaan.' [vrouw, Groep A]

'Mijn ouders hebben me toch wel gesteund in mijn omzwervingen om toch nog ergens terecht te komen.' [vrouw, Groep C]

'Mijn ouders ... die hebben altijd zoiets gehad van, die komt er wel, dan doet ze er maar wat langer over.' [vrouw, Groep B]

'Ze hadden vertrouwen in je. Dat schept een basis voor je verdere leven.' [vrouw, Groep C]

'Ze stonden achter me, ze hebben altijd achter de keuzes gestaan.' [vrouw, Groep A]

'Mijn ouders, en dat heb ik altijd in ze bewonderd, hebben nooit te hoge verwachtingen van ons gehad. Ze zeiden "als ze maar gelukkig worden, we gaan geen dingen vragen die ze niet kunnen."' [vrouw, Groep B]

Anderen benadrukken dat er dingen moesten, dat er druk op hen werd uitgeoefend, al dan niet in de vorm van prestatiedruk.

'We werden wel gepushed, zo van: kom op, je doet maar ...' [vrouw, Groep C]

'En mijn vader zat me achter de broek, dat ik hem niet in de zeik zette.' [vrouw, Groep A]

'Ik moest doorzetten van mijn vader.' [man, Groep B]

'Je werd afgespiegeld als dom omdat je het niet goed deed ... niemand voldeed toen aan de verwachting [van vader], laat ik het zo zeggen.' [man, Groep C]

Illustratief is het relaas van een man die terecht kwam op een school die duidelijk te veel van hem vroeg.

'Het was een ramp dat jaar. Ik kwam elke dag huilend thuis, het was zo'n k..school.' [man, Groep B]

Uiteindelijk haalt hij – dankzij veel hulp van anderen – met veel hangen en wurgen wel het diploma.

'Daarom ben ik er door gekomen. Maar ik was totaal overspannen, totaal kapot toen ik mijn eindexamen had gedaan.' [man, Groep B]

Juist bij respondenten die spreken over druk vanuit thuis, vinden we de kronkelaars. Dit zijn mensen die in de puberteit de 'kont tegen de krib' gooien. Ze benadrukken dat ze te weinig autonomie, te weinig ruimte kregen en die dan maar op een andere manier probeerden te verkrijgen. Door te gaan spijbelen bijvoorbeeld, of zich uitgebreid te verdiepen in de drugsscene op school. Ook juist bij deze groep respondenten vinden we mensen die tijdens de middelbare school tijd de nodige weerstand tegen school ontwikkelen. Na het behalen van het diploma willen ze zo snel mogelijk van 'dat stomme leren' verlost zijn.

De manier waarop onze respondenten over hun ouders praten, doet erg denken aan het debat in de wetenschappelijke literatuur over wat daar een autoritatieve opvoedingsstijl heet. De kern van deze manier van opvoeden is ietwat paradoxaal: het sturen van de autonomie van het kind. Juist door kinderen ruimte te geven en

hun autonomie te bevestigen, zouden ze het door de ouders gewenste gedrag gaan vertonen. Herhaaldelijk wordt in onderzoek gevonden dat kinderen die met deze opvoedingsstijl van ouders groot worden gebracht, succesvoller zijn en dat op vele terreinen. Een van die terreinen is het onderwijs (Baumrind 1966; Steinberg, Elmen & Mounts 1989; Meeus, Dekovic & Noom 1996; Van der Wal 2004).

De ervaringen van één van onze respondenten geven in een notepad de nadelen van een autoritaire - en de voordelen van een autoritatieve opvoedingsstijl weer.

De vrouw is de jongste in het gezin en vader legt op al zijn kinderen een behoorlijke druk omdat hij ze graag ziet studeren. Als de kinderen gaan puberen komen ze in verzet. Een van de kinderen rondt weliswaar de middelbare school met succes af, maar heeft het ouderlijk huis dan al verlaten omdat de situatie onhoudbaar dreigt te worden. Een ander kind houdt het tijdens de middelbare school helemaal voor gezien. Het verzet van onze respondent neemt de vorm aan van spijbelen en het verkennen van het kroegleven.

'Ik wilde niet constant aan de eisen voldoen die daar gesteld werden. En dit was iets wat ik zelf in de hand had, om de boel te verstieren. En met andere dingen niet.'
[vrouw, Groep B]

Het spijbelen eist zijn tol, de vrouw blijft tot twee keer toe zitten en stroomt af naar een lager schooltype. Haar ouders denken daar het hunne van

'Een ramp! ... dat was een echte ramp!' [vrouw, Groep B]

Op een volgende school waar – zo klinkt in het verhaal door – veel aandacht is voor individuele leerlingen, zoekt de vrouw haar toevlucht tot een mentor. Hij geeft haar de aandacht die ze zoekt. De man heeft duidelijk pedagogische kwaliteiten.

'Zo gauw ik iets moest raakte ik in paniek. Dus hij [de mentor] zei ook "als je later op school wilt komen, dan doe je dat maar. Ik weet waar het aan ligt".' [vrouw, Groep B]

Haar reactie is een perfecte illustratie van de kracht van een autoritatieve stijl.

'En dus kwam ik altijd keurig op tijd. Want ik had de vrijheid. Op het moment dat het niet hoefde was het goed.' [vrouw, Groep B]

De kronkelaars willen na de middelbare school aanvankelijk zo snel mogelijk van school en gaan werken. Na verloop van tijd komen ze op die keuze terug. Twee overwegingen spelen daarbij met name een rol. De eerste heeft te maken met het belang dat de buitenwereld aan diploma's hecht, de tweede met een knagend gevoel van binnen.

Het credo waarmee diverse mensen hun loopbaan starten luidt:

'eigenlijk wil ik met zo weinig mogelijk leren zover mogelijk komen.' [vrouw, Groep B]

Aanvankelijk lukt dat vaak wel, maar later blijken er dan toch grenzen te zijn.

'Ik had dat papiertje niet.' [man, Groep B]

'Het vervelende was, waar ik toch wel weer op kwam vast te hangen, want ik wilde graag iets anders doen, maar ik had geen HBO.' [vrouw, Groep B]

Voor velen een reden om later toch weer naar school te gaan om 'dat papiertje' te halen.

Een tweede reden waarom mensen toch de gang naar het onderwijs weer vinden, komt meer als knagend gevoel van binnenuit. Het zit hen niet lekker dat ze wel ergens aan zijn begonnen, maar het toch niet hebben afgemaakt. Een man die na de

nodige omzervingen uiteindelijk een HBO-opleiding met succes afrondt is er heel duidelijk over.

'Dat vond ik een bevrijding. Terwijl, als ik ... was gestopt, had het zo'n afgebroken verhaal kunnen worden van mislukking.' [man, Groep B]

Een andere vrouw heeft na het succesvol afronden van haar HBO-opleiding een sterk gevoel van

'Eindelijk erkenning ja.' [vrouw, Groep B]

Op de achtergrond speelt ook mee dat anderen, zoals broers en zussen, wel hebben gestudeerd.

'Mijn oudste broer ... hij keek altijd een beetje neer op mijn banen.' [vrouw, Groep C]

Toen deze vrouw op latere leeftijd zelf een HBO-opleiding afrondde

'Was het voor mij dat ik die HBO kon halen, zie je wel, ik ben niet gek ... ik deed het voornamelijk voor mezelf.' [vrouw, Groep C]

De respondenten die we hebben getypeerd als kronkelaars hebben dus vaak op latere leeftijd nog een diploma behaald. Een vraag is dan of die diploma's hen ook nog helpen op de arbeidsmarkt en op die manier effect hebben op hun sociale positie.

9

AAN HET WERK

Afhankelijk van het moment waarop onze respondenten het onderwijs verlaten, betreden ze in de jaren zeventig en tachtig de arbeidsmarkt. Het zijn vooral respondenten die vrij vlot een HBO- of WO-opleiding hebben afgerond die aan het begin van de jaren tachtig werk gaan zoeken. Juist dan is sprake van hoge werkloosheid, ook onder academici, en die werkloosheid was nog eens extra hoog in het Noorden des lands (zie o.a. Mensen & Wielers 1986).

'In 1981 was er net rampenplan, werkloosheid' [man, Groep A]

We hebben gezien dat ouders in verschillende fasen van de loopbaan van hun kinderen, verschillende kapitaalbronnen inzetten. Gedurende de lagere school ligt de nadruk meer op culturele hulpbronnen, tijdens de middelbare school verschuift het accent naar financiële hulpbronnen om nog verder door te schuiven als respondenten verder gaan leren. In de volgende fase, als respondenten aan het werk gaan, zien we weliswaar sociale hulpbronnen in stelling gebracht, maar blijft het accent liggen op de financiële hulpbronnen. Respondenten moeten het verder vooral hebben van hun eigen culturele kapitaal, vooral dat in de vorm van diploma's.

9.1 SOCIALE HULPBRONNEN

Het direct inzetten van sociale hulpbronnen om kinderen aan het werk te krijgen komt voor, maar is tamelijk zeldzaam bij onze groep respondenten.

'Ik werkte bij ... mijn moeder werkte daar, ze hadden er iemand nodig.' [vrouw, Groep C]

Vaker zien we dat contacten wel helpen, maar dan als een van meerdere factoren. Bijvoorbeeld omdat een familielid de respondent 'tippt', of iets nadrukkelijker:

'Ik had al een baan voor mijn diploma, mooi geregeld. Via een advertentie in de krant.' [man, Groep A]

Als de interviewer dan vraagt wat de doorslag gaf om juist hem aan te nemen, luidt het antwoord.

'Cijfers en de personeelschef kende mijn vader.' [man, Groep A]

Sociale hulpbronnen komen ook in beeld als kinderen elders moeten gaan wonen. Een respondent die temidden van alle werkloosheid in het Noorden maar niet aan het werk komt, zoekt op initiatief van zijn ouders zijn heil in het Westen des lands waar hij

'Bij een oom en tante in huis moest.' [man, Groep A]

De strategie had succes: de man vond er vrij snel werk en werkt er nog steeds.

Uit de literatuur over sociaal kapitaal weten we dat dit type kapitaal niet alleen maar positief is. Zo wordt gesproken over de zwakte van hechte bindingen (Flache 1996) en de negatieve invloed van 'zuur sociaal kapitaal' (Moerbeek 2001). Respondenten ervaren ook deze schaduwzijde van sociale hulpbronnen, vaak tot grote ontzetting. Een man die na zijn middelbare schooltijd in het familiebedrijf gaat werken, voelt aan den lijve de kwetsbaarheid van familiebanden. Zijn ouders krijgen een conflict met de mede-eigenaren van de familie, en onze respondent wordt op staande voet ontslagen door zijn tante.

Sociale hulpbronnen zijn direct gebonden aan mensen en daarmee zo kwetsbaar als het leven zelf. Een vrouw die rustig de tijd neemt om zich een weg door het onderwijs te banen, is tijdens haar studies niet met werk bezig. Zij heeft volop vertrouwen in de hulp van haar vader.

'Mijn vader kende een hoop mensen ... ik dacht dat komt wel en vind ik niks, dan heeft mijn vader wel contacten.' [vrouw, Groep C]

Maar op het moment dat ze de hulp van vader en zijn contacten nodig heeft, is vader overleden en staat ze er alleen voor.

9.2 FINANCIËLE HULPBRONNEN

Het doorgeven van een eigen bedrijf is een bekende strategie van ouders om de positie van hun kinderen veilig te stellen. Zes respondenten komen uit een gezin waar een eigen bedrijf is. Voor respondenten biedt dat relatief eenvoudige mogelijkheden om aan werk te komen.

'Nee, ik ben niet doorgegaan ... het was toch een beetje hangen en wurgen ... ik ben in de zaak terecht gekomen.' [man, Groep C]

Het overnemen van de zaak blijkt vooral voor mannen een alternatief te zijn voor het halen van diploma's. Voor vrouwen liggen de zaken anders.

'Het is toch de generatie van, als de zoon maar goed terecht komt.' [vrouw, Groep C]

'Mijn broer ... heeft de zaak overgenomen, die kans heb ik nooit gekregen.' [vrouw, Groep C]

Een bestaande zaak overnemen, is niet de enige manier waarop ouders hun kinderen met financiële hulpbronnen kunnen ondersteunen. Ouders kunnen ook om die reden zelf een bedrijf beginnen.

'Mijn moeder kon een ... (bedrijf) kopen ... toen zijn we thuis om de tafel gaan zitten en ik dacht, dat komt mooi uit ... Omdat ik toch niet werkte was dat een mooie gelegenheid dat ik ook aan de slag kon.' [man, Groep C]

Ouders geven kinderen die zelf een bedrijf willen starten soms net een handig zetje in de rug.

'Doordat mijn vader borg stond hebben we die lening gekregen.' [vrouw, Groep A]

Ook op andere manieren blijven ouders hun financiële hulpbronnen inzetten voor hun volwassen kinderen als dat nodig of wenselijk is. Bijvoorbeeld als een kind op latere leeftijd toch nog wil studeren en daardoor inkomen verliest. Ouders kunnen dan bijpassen en doen dat ook. Of als een kind echt aan lager wal raakt

'Alles wat ik deed ging fout ... een doffe ellende ... toen ben ik terug gegaan naar mijn ouders ... daar heb ik weer alles wat ik aan schulden had betaald ... met de hulp van mijn ouders kwam ik er weer uit ... ze gaven me onderdak en ik had voor de rest geen kosten.' [man, Groep C]

9.3 OPNIEUW: HET BELANG VAN HET DIPLOMA

Als kinderen zo oud zijn dat ze gaan werken, zijn niet zozeer de culturele hulpbronnen van hun ouders, maar hun eigen culturele hulpbronnen van belang. Met name gaat het dan om het geïnstitutionaliseerde cultureel kapitaal in de vorm van diploma's. Hier is de vraag relevant of het uitmaakt op welk moment in de levensloop het betreffende diploma is behaald. Vooral voor de beschreven 'kronkelaars' is die vraag relevant.

Respondenten die op latere leeftijd nog een HBO- of WO-opleiding volgen hebben daar soms wel, maar meestal geen baat meer bij voor zover het gaat om kansen op de arbeidsmarkt. De uitzondering die de regel bevestigt is een man die zich in een bedrijf langzaam maar zeker heeft opgewerkt, in een leidinggevende positie terecht komt en vervolgens weer 'door gaat leren'.

'Ik had door dat ik bedrijfskunde moest doen want daarmee kun je hogerop komen in leidinggevende functies.' [man, Groep A]

Illustratief voor het belang van diploma's, is het relaas van een vrouw die een kronkelroute door het onderwijs aflegde. Na het vroeg afbreken van de middelbare school komt ze in de horeca terecht. Om daar na enkele jaren te constateren dat

'Voor je het weet zit je tot je neusgaten in dat hele horecagebeuren en kom je er nooit meer uit.' [vrouw, Groep C]

Ze wil iets anders en op basis van haar ruime ervaring zowel binnen als buiten het werk, denkt ze dat ook zeker te kunnen. Bij sollicitaties merkt ze vervolgens

'Het maakt niet uit wat je er omheen hebt gedaan ... het staat niet op papier, het heeft geen naam.' [vrouw, Groep C]

Waarop ze besluit verder te leren. Haar hoop om met het nieuw verworven diploma 'weg' te kunnen blijkt ijdel.

'Het vervelend is dan weer, je doet een deeltijdopleiding, je bent een stuk ouder, je hebt wel een heel stuk ervaring, maar niet op het goede vlak.' [vrouw, Groep C]

In de concurrentie om banen moet ze het afleggen tegen jongere mensen die zonder omwegen hun diploma's hebben behaald. Het resultaat is ronduit frustrerend.

'Zo vis je dus steeds achter het net ... ik zit er nog steeds ... het heeft niets uitgehaald.' [vrouw, Groep C]

Ze is zeker niet de enige met deze ervaring. Een andere vrouw constateert na vergelijkbare ervaringen

'Dan heb je geen kruitwagen, maar een bulldozer nodig om er tussen te komen.'
[vrouw, Groep C]

Het ontbreken van de benodigde diploma's om mobiel te zijn op de arbeidsmarkt, heeft niet alleen te maken met moeilijkheden om er tussen te komen. Soms zijn er wel degelijk mogelijkheden, maar kan de positie die in jaren is opgebouwd niet lineair worden overgezet naar een andere context. In dat geval zijn er 'kosten' aan de overstap verbonden, met name in financiële zin:

'Het wordt hoog tijd dat ik weg ga ... eigenlijk heb ik het gevoel dat ik een beetje in een fuik vastzit, want ik verdien goed. En dan denk ik, ja, als ik ergens anders heen ga, en ik moet financieel achteruit ... dus dat is wat mij ook vasthoudt en dat zit mij niet lekker.' [vrouw, Groep B]

Voor een goed begrip van hoe het onze respondenten op de arbeidsmarkt is vergaan, moeten we hun eigen loopbaan completeren met informatie over hun partnerkeuze en het al dan niet krijgen van kinderen.

9.4 WIE TROUWT MET WIE?

Volgens Bourdieu is endogamie – het trouwen met iemand uit eenzelfde hoge milieu van herkomst – één van de compenserende strategieën die mensen uit de bovenlagen kunnen inzetten om hun hoge sociale positie veilig te stellen. Deze strategie zou vooral voor vrouwen gelden als alternatieve strategie om, bij achterblijvende eigen verdiensten, via de partner een respectabele sociale positie te verwerven.

In onze respondentengroep van dertig mensen hebben er vier op het moment van onderzoek geen partner. Een van hen heeft kinderen waar zij samen met haar voormalig echtgenoot voor zorgt. Bij het bepalen van de opleidingsniveau's van de partners hebben we mensen zonder partner niet meegeteld. De gescheiden vrouw met kinderen is wel meegeteld. Het overzicht ziet er dan als volgt uit (tabel 9.1), waarbij de respondenten zijn verdeeld in mannen en vrouwen en vervolgens naar het opleidingsniveau dat zijzelf als hoogste hebben behaald. In de kolommen is steeds aangegeven of de partner een opleiding op een lager, hetzelfde of een hoger niveau heeft afgerond.

Tabel 9.1 Opleidingsniveaus van respondenten en hun partner

Respondent	Opleiding partner		
	Lager	Idem	Hoger
Sexe			
Mannen	2	7	2
Vrouwen	1	9	6
Opleiding			
LBO			2
MBO		5	5
HBO	3	5	1
WO		6	
Totaal	3	16	8

Een paar dingen vallen op. Om te beginnen het bekende fenomeen van de homogamie: mensen zoeken bij voorkeur een partner met een vergelijkbaar opleidingsniveau als zichzelf. Opvallend is verder dat alle respondenten die een academische studie hebben gedaan ook een academisch geschoolde partner hebben. De interviews leren dat zij allemaal hun huidige partner via de studie hebben ontmoet.

De gegevens bieden verder voorzichtige indicaties dat vrouwen inderdaad iets vaker 'omhoog' trouwen dan mannen. Tot slot valt op dat niemand uit onze respondentengroep een partner heeft met alleen een LBO-opleiding. Bij de schoolkeuze zagen we dat ouders van de respondenten vooral probeerden om LBO-opleidingen voor hun kinderen te omzeilen. Respondenten zelf memoreerden dat ze zich op een dergelijke opleiding 'niet thuis' zouden voelen. Een verdere indicatie dat met name de sociale afstand tot mensen met een LBO-opleiding groot is, vinden we in de partnerkeuze van respondenten zelf. Alle partners hebben minimaal een opleiding op MBO-niveau, ook als de respondent zelf een LBO-opleiding heeft gedaan.

9.5 WIE ZORGT VOOR DE KINDEREN?

Tweeëntwintig respondenten maken deel uit van een gezin met kinderen. Die kinderen variëren in leeftijd van nog geen jaar tot ver in de twintig. De grote vraag in deze gezinnen is natuurlijk wie er voor de kinderen zorgt. In Tabel 9.2 geven we een overzicht van de arbeidsverdeling in deze gezinnen, gerelateerd aan de vraag wie van beide partners de hoogste opleiding heeft voltooid.

Zoals we eerder zagen hebben academisch geschoolde respondenten allemaal een partner die ook academisch geschoold is. Juist in deze gezinnen werken beide partners. Daar moet wel bij worden vermeld dat deze gezinnen nog niet zo lang met gezinsvorming bezig zijn. Soms is er net een kind, een andere keer is de tweede op komst. Respondenten in een dergelijke situatie geven ook zelf aan dat het maar de vraag is hoe het in de toekomst zal gaan met de verdeling van het werk buitenshuis en binnenshuis.

In de gevallen waarbij de vrouw degene is met de hoogste opleiding, is zij blijven werken toen er kinderen kwamen.

Tabel 9.2 Zorgverdeling voor kinderen naar opleidingsniveau van de partners

	Man werkt niet	Vrouw werkt niet	Man werkt, Vrouw werkt bij	Beide werken
Man hogere opleiding		4	4	
Vrouw hogere opleiding	2		1	
Gelijk		3	4	4
Totaal	2	7	9	4

Bij onze respondenten zien we naast het meer het traditionele model van het 'kostwinnersgezin' ook het voor Nederland inmiddels bekende model van de 'anderhalf-verdiener'. In het laatste geval werkt de man fulltime en werkt de vrouw 'er bij'. We hebben dat voor onze respondenten gedefinieerd als niet fulltime werken. Van de negen gezinnen die te typeren zijn als 'anderhalf-verdieners' zijn er vijf waarin er een eigen zaak is en de vrouw daar in meewerkt. Zo komt voor verscheidene vrouwen de secretaresse-opleiding die ze vroeger van hun ouders moesten doen omdat die 'opleiding heel nuttig is', inderdaad nog goed van pas.

De partners van onze respondenten doen het soms beter op de arbeidsmarkt dan onze respondenten zelf. Vaak, maar niet altijd, is dat een resultaat een hoger opleidingsniveau dat is behaald. Mannelijke respondenten met een vrouw die het in maatschappelijk opzicht 'beter' doet, benadrukken – geheel ongevraagd – de carrière van hun vrouw.

'Die is echt van plan om nog carrière te maken' [man, Groep B]

'Die gaat carrière maken' [man, Groep B]

'Ze heeft een goede baan ... het hoogste wat ze kan halen ... een goed salaris.' [man, Groep C]

Bij vrouwelijke respondenten van wie de man het maatschappelijk 'beter' doet is het beeld diffuser. Sommigen benadrukken eveneens het werk van de partner, maar voor vrouwen zijn kennelijk ook andere overwegingen legitiem. Juist omdat de financiële noodzaak er voor hen niet is om te werken

'Het moet wel leuk zijn ... ik deed het voor de lol.' [vrouw, Groep A]

Nu we de onderwijsloopbaan, de intrede op de arbeidsmarkt en gezinsvorming hebben beschreven, is het tijd om na te gaan of onze respondenten al dan niet sociaal zijn gedaald ten opzichte van hun sociale milieu van herkomst.

10

GEDAALD OF

NIET GEDAALD?

Toen de respondenten werden geïnterviewd, waren ze net de veertig gepasseerd en hadden velen al een dynamisch leven achter zich. Om de anonimiteit van de respondenten niet in gevaar te brengen, kunnen we slechts in algemene termen aangeven wat ze doen en hoe het hen vergaat.

In het hele onderzoek is de 'eigen zaak' een thema. Omdat ouders een bedrijf hebben, omdat kinderen op die manier relatief eenvoudig de arbeidsmarkt betreden en ook omdat ouders kinderen helpen om voor zichzelf een bedrijf te starten. Het thema van de 'eigen zaak' blijft belangrijk in het leven van deze respondenten. Het hebben van een eigen bedrijf lijkt sexe-gebonden: mannelijke respondenten hebben zelf een zaak, vrouwelijke respondenten zijn gehuwd met iemand met een eigen zaak waar ze meestal in meewerken. In totaal zijn er negen respondenten die op deze manier de kost verdienen. Zoals onderzoekers maar al te goed weten, is de groep middenstanders uitermate divers samengesteld. Wat ons bij deze respondenten opvalt is dat hun afkomst uit een hoog sociaal milieu zichtbaar blijft in hun activiteiten als zelfstandige ondernemers. Luxe artikelen zoals antiek en sieraden zijn nadrukkelijk vertegenwoordigd. Wat verder opvalt is dat respondenten uit Groep C – degenen met de hoogste toetscores toen ze twaalf waren – sterk vertegenwoordigd zijn bij de eigen ondernemers.

Een tweede groep van zeven respondenten is op relatief jonge leeftijd gaan werken en werkt nog steeds bij dezelfde organisatie. De achtergrond van deze mensen is heel divers. Het gaat dan bijvoorbeeld om mensen met relatief weinig mogelijkheden om in het onderwijs succesvol te zijn, die onderdak vinden in een organisatie waar het hen goed bevalt. Zij hebben weinig aandrang om iets anders te gaan zoeken. Dat laatste geldt niet voor iedereen. Anderen, met over het algemeen meer capaciteiten,

zijn vroeg met school gestopt, snel gaan werken om zich binnen het bedrijf omhoog te werken. Dit zijn de mensen die inmiddels wel wat anders willen, tegen grenzen aanlopen, maar vaak de diploma's niet hebben om echt weg te komen.

Vijf respondenten, zowel mannen als vrouwen, zorgen thuis voor de kinderen en hebben niet (meer) een betaalde baan. Ook deze groep is heel divers samengesteld en ook hun partners hebben heel verschillende opleidingen gevolgd. Verder werken er vier mensen in de zorg, als verzorgende of verpleegkundige, en drie mensen in het onderwijs als docent of schooldirecteur.

Nu we bij de actuele situatie van de respondenten zijn aanbeland, moeten we de vraag stellen of deze mensen sociaal gedaald zijn of niet. Zoals we in Hoofdstuk 4 al aangaven is het bepalen van iemands sociale positie bepaald geen sinecure. Terwijl juist die bepaling nodig is om überhaupt te kunnen spreken van sociale mobiliteit, sociale stijging en sociale daling. Ook voor onze respondentengroep zijn er diverse mogelijkheden om hun sociale positie te bepalen. We kijken eerst naar het gerealiseerde opleidingsniveau (10.1) en vervolgens naar een indicatie van de sociale positie van onze respondenten (10.2). In 10.3 proberen we determinanten voor sociale daling op het spoor te komen. Tot slot besteden we aandacht aan de vraag hoe onze respondenten eigenlijk zelf terug kijken op hun onderwijs- en beroepsloopbaan. Vinden ze zelf dat ze succesvol zijn geweest, of juist niet? (10.4)

10.1 OPLEIDINGSNIVEAU

Een manier om te kijken of onze respondenten al dan niet zijn gedaald, is door hun eigen opleidingsniveau te vergelijken met dat van hun vader. We kunnen eenzelfde indeling gebruiken als bij de analyses in Deel II van dit rapport en gebruik maken van een onderwijsladder met tien sporten. Kinderen die minimaal één sport zijn gedaald ten opzichte van hun vader, noemen we dan sociale dalers. Op die manier kunnen we het volgende overzicht maken, waarbij we een onderscheid maken tussen mannen en vrouwen en tussen respondenten in de drie bekende niveau-groepen op grond van hun GALO-scores.

Tabel 10.1 Sociale daling naar opleidingsniveau's vader en respondent

	Daling opleiding	Niet-daling opleiding	Totaal
Mannen	7	6	13
Vrouwen	6	11	17
Groep A	6	2	8
Groep B	2	9	11
Groep C	5	6	11
Totaal	13	17	30

Duidelijke verschillen tussen mannen en vrouwen zien we niet. Als het meritocratische ideaal stand houdt, dan zou dat impliceren dat de kans om sociaal te dalen toeneemt naarmate de GALO-score afneemt. Of anders gezegd: we zouden de

meeste dalers verwachten in Groep A – met de laagste toetsscores – en de minste dalers verwachten in Groep C die bovengemiddeld scoorden op de toets. Uit het overzicht blijkt inderdaad dat in Groep A de meeste respondenten zijn gedaald. Maar voor de Groepen B en C lijkt het verhaal minder simpel. In Groep B hebben verreweg de meeste respondenten een HBO- of WO-opleiding behaald, wat hen tot niet-daler bestempeld. Zoals we eerder uiteen hebben gezet hebben diverse mensen de opleiding in het hoger onderwijs pas op latere leeftijd met succes afgerond. Dat betekent dat deze mensen hun HBO- of WO-opleiding niet altijd hebben benut op de arbeidsmarkt. In Groep C lijkt sprake van een iets ander verhaal. Het is opvallend dat deze mensen, met bovengemiddelde toetsscores, relatief vaak een lager opleidingsniveau behalen dan hun vader. De vrouwen die dit betreft wijten hun eigen onderwijsloopbaan ten dele aan opvattingen van hun ouders dat het voor meisjes minder belangrijk was om ‘door te leren’.

‘Het is toch de generatie van, als de zoon maar goed terecht komt... voor die tijd was het heel kenmerkend’ [Vrouw, Groep C]

‘Maar mijn vader vond dat de jongen wat belangrijker was ... ik was gewoon niet belangrijk. [Vrouw, Groep C]

Voor de mannen geldt eerder een groot gebrek aan interesse in de dingen op school:

‘Het moet je ook interesseren... Je kunt wel intelligent zijn, maar dat is een breed gebied. Het is maar net waar je dat uitlicht. Het kon me echt niet boeien. Ook de manier waarop er toen les werd gegeven sprak me helemaal niet aan. Ik was iemand die creatief was en dat was die opleiding niet. Het was saai, ik vond het niet leuk. En als je iets niet leuk vindt, werkt het niet.’ [Man, Groep C]

‘Ik vond het ook niet boeien, ... op die leeftijd, ik keek niet naar de toekomst, absoluut niet. Ik was met hele andere dingen bezig. Op school ...niemand kon me van het nut overtuigen.’ [Man, Groep C]

In de interviews hebben we ook gevraagd naar broers en zussen van de respondenten en de opleidingen die zij al dan niet hebben afgerond. Dat geeft ons de mogelijkheid om ook voor de broers en zussen van de respondenten na te gaan of ze een opleidingsniveau hebben behaald dat gelijk staat aan dat van hun vader. In totaal hebben onze respondenten 69 broers en zussen, die we hierna gemakshalve aanduiden met het Engelse woord siblings.

Tabel 10.2 Opleidingsdaling siblings

	Siblings Groep A (N=8)	Siblings Groep B (N=11)	Siblings Groep C (N=11)	Totaal
Totaal aantal siblings	27	20	22	69
Gemiddeld aantal kk per gezin	4.4	2.8	3	3.3
Siblings met HBO- of WO	11	8	12	31
% siblings gedaald	59 %	60%	45 %	55%

Respondenten uit Groep A komen uit wat grotere gezinnen dan de andere respondenten. Voor alle siblings bij elkaar geldt dat ongeveer de helft van hen een opleidingsniveau heeft behaald dat lager is dan dat van hun vader. Deze opleidingsdaling lijkt in de gezinnen van respondenten uit Groep C wat minder vaak voor te komen dan in de andere groepen.

10.2 SOCIALE POSITIE

Het bepalen van iemands sociale positie aan de hand van het bereikte opleidingsniveau heeft duidelijk zijn beperkingen. We hebben daar ook in dit onderzoek verschillende voorbeelden van gezien. Iemand die op latere leeftijd een HBO- of WO-opleiding afrondt en daar op de arbeidsmarkt weinig voordeel meer van heeft, zou met een dergelijke telling geen sociale daler zijn. In een aantal gevallen is dat een overschatting van iemands sociale positie. Aan de andere kant zijn er ook mensen die geen HBO- of WO-opleiding afronden, maar bijvoorbeeld via een eigen zaak in luxe goederen een heel goed inkomen weten te verwerven. In die gevallen leidt het gerealiseerde opleidingsniveau tot het predikaat 'sociaal gedaald', terwijl dat een onderschatting is van iemands sociale positie.

Voor een getrouwe inschatting van de sociale positie van respondenten en hun ouders, hebben we daarom gebruikt gemaakt van alle gegevens over de respondenten. Dus zowel de GALO-gegevens over opleiding en beroep van hun ouders, als de manier waarop ze over hun ouderlijke milieu spreken in het interview. Zo beschouwd is er de nodige variatie in het sociale milieu van herkomst. Bij een overeenkomstig opleidingsniveau van vader maakt het immers uit of die vader, bij wijze van spreken, een eigen juwelierszaak had of dat vader een cafetaria runde. Evenzo maakt het uit of moeder alleen de lagere school heeft gedaan en vervolgens huisvrouw is geworden, of dat moeder heeft gestudeerd en als docent klassieke talen voor de klas stond.

Voor een inschatting van de sociale positie van de respondenten zelf hebben we niet alleen gekeken naar het gerealiseerde opleidingsniveau, maar ook naar het beroep, en de opleiding en het beroep van de partner. Omdat het interview bij bijna alle respondenten thuis is afgenomen, konden we bovendien een inschatting maken van hun woonsituatie. Zo is bijvoorbeeld iemand met een relatief laag opleidingsniveau, die gehuwd is met iemand met een MBO-opleiding, wonend in een kapitale villa in het Gooi die is ingericht met veel antiek, moeilijk een sociale daler te noemen. Al die informatie bij elkaar geeft een beeld van de sociale positie die iemand inneemt.

Als we op deze ('holistische') manier kijken naar de sociale positie van mensen, kan er voor acht mensen weinig twijfel over bestaan dat ze sociaal zijn gedaald ten opzichte van hun thuismilieu. Om de gedachten te bepalen een fictief maar realistisch voorbeeld. Het zou hier kunnen gaan om iemand die zelf een MBO-opleiding heeft afgerond, net als diens partner. Samen hebben ze kinderen, waar één van beide voor zorgt terwijl de ander kostwinner is. Het type beroepen die deze mensen uitoefenen zijn vooral te vinden in de zorg, het onderwijs en de horeca. Het gezin woont in een goedkopere variant van het typische rijtjeshuis in een nieuwbouwwijk. We zouden dit gezin misschien kunnen typeren als lagere middenklasse. De manier waarop de respondent spreekt over het vroegere

thuismilieu verwijst duidelijk naar hoog opgeleide ouders, veel cultuur en ruime financiële hulpbronnen. In dergelijke gevallen hebben we de respondent een sociale daler genoemd.

Vier van onze respondenten leven alleen. Al deze vier respondenten zijn in hun leven sociaal gedaald. Drie van hen zijn vrouw, wat wellicht ook het grotere aantal vrouwen bij de dalers kan duiden. We zien hier nog eens de compenserende strategie van de partnerkeuze geïllustreerd. Zonder partner kan iemands sociale positie immers ook niet door een partner worden gecompenseerd.

Voor twaalf andere respondenten is duidelijk dat ze niet zijn gedaald ten opzichte van het thuismilieu. Wederom een fictief maar realistisch voorbeeld om de gedachten te bepalen. Het zou hier kunnen gaan om een respondent die zelf een HBO- of WO-opleiding heeft afgerond en wiens partner eveneens een hogere opleiding heeft. Beide partners werken in een beroep dat traditie-getrouw wordt aangeduid als 'professional'. Ze wonen in een oud herenhuis in een stad of in een nieuw – mogelijk zelfgebouwd – vrijstaand huis op het platteland.

In deze groep respondenten waarvan duidelijk is dat ze niet zijn gedaald ten opzichte van het thuismilieu, vinden we relatief veel mensen uit Groep C, de groep met een bovengemiddelde toetscore. Hierboven vonden we dat juist in deze groep relatief veel mensen een lager opleidingsniveau hebben behaald dan hun vader. Voor deze mensen lijkt te gelden dat ze die hogere opleiding ook niet nodig hebben gehad om een vergelijkbare sociale positie als hun ouders te realiseren. Zij lijken daar in te slagen door te trouwen met een partner die wel een HBO- of WO opleiding heeft afgerond. Andere alternatieven voor de hoge opleiding zijn de inmiddels bekende eigen zaak, die soms van respondenten zelf is en soms van hun partner.

Bij de resterende tien respondenten valt met rede te twisten over hun sociale positie. Wat bijvoorbeeld te denken van de volgende combinaties. Iemand is duidelijk in een hoog sociaal milieu opgegroeid en heeft zelf via kronkelwegen en na de nodige vertraging een HBO-opleiding afgerond. Op de arbeidsmarkt blijkt het diploma echter weinig extra voordelen meer te geven. De respondent is gehuwd met iemand uit een laag sociaal milieu die een MBO-opleiding heeft afgerond en een eigen zaak is gestart. Het is geen zaak in antiek of luxe goederen, maar duidelijk bedoeld voor een breed publiek. Het gezin leeft van de inkomsten van het bedrijf en woont in een volkswijk van een grote stad. Het huis is, anders dan dat van de meeste burens, ingericht met opvallend veel schilderijen en antiek. Afhankelijk van de dimensie waar we naar kijken – opleiding, beroep, inkomen, woonsituatie – is deze respondent wel of niet als daler te bestempelen. Voor respondenten waarvoor dat geldt hebben we een tussengroep in het leven geroepen.

10.3 WIE DAALT EN WIE NIET?

Kunnen we nu ook iets zeggen over mensen die kennelijk een grotere of juist kleinere kans lopen om sociaal te dalen? In de loop van het onderzoek zijn twee onderscheidingen tussen de groepen met name van belang gebleken. Ten eerste het onderscheid in niveaugroepen op basis van de GALO-scores. En ten tweede het onderscheid naar strategie bij de keuze voor de middelbare school. We hebben deze

strategieën benoemd als Kiezen voor Zekerheid en Hoog Inzetten. In Tabel 10.3 geven we voor zowel de dalers, de niet-dalers als de tussengroep aan welke andere onderscheidingen op hen van toepassing zijn.

Tabel 10.3 Sociale daling ('holistische benadering')

	Gedaald	Tussengroep	Niet gedaald	Totaal
Mannen	2	5	6	13
Vrouwen	6	5	6	17
Groep A	4	3	1	8
Groep B	2	5	4	11
Groep C	2	2	7	11
Kiezen voor Zekerheid	2	4	6	12
Hoog Inzetten	6	6	6	18
Totaal	8	10	12	30

Om te beginnen kunnen we constateren dat ongeveer een kwart van onze dertig respondenten sociaal gedaald is ten opzichte van het thuismilieu. Driekwart van onze respondenten is dus niet gedaald ten opzichte van het hoge thuismilieu. Dit gegeven op zich wijst al op de aanwezigheid van vangnetten. Als we de tabel verder bekijken valt op dat het relatieve aantal dalers het grootst is in Groep A, de groep respondenten die op twaalfjarige leeftijd lager dan gemiddeld scoorde op de GALO-toets. Dit gegeven is in overeenstemming met het meritocratisch individualisme. Niettemin is in deze subgroep de helft van de respondenten niet gedaald. Voor hen hebben de ingezette compenserende strategieën succes gehad. Zoals we in de voorgaande hoofdstukken hebben gezien gaat het dan om een heel scala aan strategieën. Beginnen bij de inzet van culturele hulpbronnen in de vorm van hulp bij huiswerk, via financiële hulpbronnen in de vorm van bijlessen en de bekostiging van (particuliere) vervolgoopleidingen, tot de directe overdracht van economische activiteiten in de vorm van een familiebedrijf. Ook de partnerkeuze fungeert voor diverse respondenten als 'compenserende strategie' tegen sociale daling. Al zullen respondenten dat zelf uiteraard nooit zo benoemen.

Uit het overzicht blijkt ook dat schoolse vaardigheden geen absolute garantie tegen sociale daling bieden. Ook een aantal respondenten die gemiddeld of hoger dan gemiddeld scoorde op de GALO-toets, is in tegenstelling tot hun leeftijdsgenoten met vergelijkbare toetsscores, toch sociaal gedaald. Een van de duidingen is het niet (langer) hebben van een partner waardoor respondenten in hun eentje in hun levensonderhoud (en dat van hun kinderen) moeten voorzien. Het zal duidelijk zijn dat dat een grote wissel trekt op zowel participatie op de arbeidsmarkt als inkomenspositie en woonsituatie. Andere 'oorzaken' voor de sociale daling vinden we in de levensverhalen van deze mensen. Het gaat dan in hoofdzaak om life-events als huwelijksproblemen, echtscheiding of overlijden van ouders ten tijde van de eigen schoolcarrière, eigen puber- en adolescentieproblemen waaronder ook verslavingsproblematiek. Hoewel het hier in eerste instantie vooral om strikt

persoonlijke factoren lijkt te gaan, is mogelijk ook sprake van een gemeenschappelijk patroon. Een belangrijke factor in dat patroon lijkt de opvoedingsstijl van ouders te zijn. Zoals we in Hoofdstuk 8 verkenden, lijkt achter de keuzestrategieën zoals we die hier hebben benoemd als 'Kiezen voor Zekerheid' en 'Hoog Inzetten' een verschil in opvoedingsstijl schuil te gaan. Vooral respondenten die aangeven als kind nogal onder druk gezet te zijn om te presteren op school, blijken vertraging tijdens hun onderwijsloopbaan op te lopen. Velen van hen halen op iets latere leeftijd nog een HBO-of WO-diploma, maar dat heeft dan niet altijd meer effect op de arbeidsmarktpositie.

10.4 PERCEPTIES VAN SOCIALE POSITIES

Sociale posities, stijgen en dalen zijn duidelijk meer dan louter constructies van sociale wetenschappers. Deze fenomenen spelen in het leven van onze respondenten wel degelijk een rol, al is het vaak een beetje tussen de regels van andere dingen door. In Hoofdstuk 8 merkten we al op dat de reden waarom sommigen op latere leeftijd alsnog een opleiding afmaken, niet alleen maar met beoogde effecten op de arbeidsmarkt te maken heeft. Er zit vaak veel meer achter. Respondenten die eerder met een opleiding zijn gestopt, maar later toch nog een opleiding afronden, spreken over opluchting en erkenning als het uiteindelijk toch lukt. Het omgekeerde is ook het geval: voor respondenten die niet verder hebben geleerd, vroegtijdig met een opleiding zijn gestopt, of wiens herkansing niet slaagt, blijft het een thema.

Een vrouw die eerder het onderwijs heeft verlaten dan ze achteraf zou willen beschrijft haar positie als volgt.

'Ik heb eigenlijk voor mijn gevoel niet veel bereikt. Ik ben misschien wel gelukkig met de situatie, maar als ik gewild had denk ik wel dat ik wat anders had kunnen bereiken.' [vrouw, Groep C]

Anderen hebben er

'altijd nog wel over gedacht om verder te leren' [man, Groep B]

maar om allerlei redenen

'komt het er niet van.' [man, Groep B]

Vooral de kronkelaars lijken met enige spijt terug te kijken op hun lange paden door het onderwijslandschap.

'Achteraf denk ik dat ik na de .. direct had moeten studeren. Toen had ik verder moeten studeren. Dan had ik beter op mijn plek gezeten.' [vrouw, Groep B]

'Achteraf denk ik, ik had het zo kunnen halen ... ik kon meer.' [vrouw, Groep B]

Een vrouw die na de nodige kronkelwegen een diploma haalt, reageert op een vraag van de interviewer of ze nog overwogen heeft om andere opleidingen te doen met:

'ik heb meer gedaan hoor, ik zie dingen over het hoofd. Typediploma, losse flodderdingen ... ik kan er alleen niet opkomen ... [stilte] ... Ik weet het niet meer ... Horecadiploma ... [stilte].' [vrouw, Groep B]

Of, als om aan te geven dat ze wel degelijk op HBO- of WO-niveau functioneren benadrukken respondenten het niveau van het werk dat ze doen.

'Het is wel een HBO-functie ... het moest gewaardeerd worden en het is een HBO-functie geworden.' [vrouw, Groep B]

Dan wel kenmerken van het sociale netwerk waar ze deel van uitmaken.

'Al mijn vrienden zijn academici.' [man, Groep B]

De interviews wekken de indruk dat respondenten – waarschijnlijk impliciet – een idee hebben van de maatschappelijke positie waar ze eigenlijk op hun plaats zijn. Waarbij de concrete invulling van ‘op je plek’ zijn flink kan variëren. Verwachtingen van ouders blijven doorklinken in wat men als de eigen plek beschouwd. Zo lijken de verwachtingen van ouders met veel kinderen wat bescheidener dan die met weinig kinderen. Een vrouw met acht broers en zussen vertelt bijvoorbeeld:

‘Ik denk, het was meer het soort onderwijs dan daarna, dat je in ieder geval goed op de rails werd gezet ... ze hadden zoiets van, het is goed zo ... iedereen is op zijn plek.’
[vrouw, Groep A]

Waarmee bedoeld wordt dat alle kinderen het ouderlijk huis hebben verlaten en in hun eigen onderhoud kunnen voorzien.

Ook de vergelijking met broers en zussen blijft belangrijk.

‘Mijn broer heeft een hoger advies gekregen ... die heeft wat voor elkaar gekregen.’
[vrouw, Groep C]

‘Mijn broer heeft het beter gedaan, die is gelijk naar .. gegaan.’ [vrouw, Groep C]

‘Mijn broer ... die voelde zich ver boven mij verheven ... later denk je pas, waarom keek ik zo tegen hem op ... ik heb het nu veel beter dan hij.’ [vrouw, Groep A]

‘Mijn broer zegt ook, overal vragen ze mensen, waarom heb jij dan niks.’ [vrouw, Groep C]

‘Het mooiste is dat degene die het niet zo goed hebben gedaan [op school], het er toch redelijk van af hebben gebracht.’ [vrouw, Groep A]

Bij de eigen plaatsbepaling spelen – kennelijk – steeds dezelfde kenmerken mee: een partner, kinderen, een baan, een huis en op vakantie gaan.

‘We hebben ons best wel opgewerkt ... het is echt niet slecht ... wij mogen echt niet klagen. We hebben het echt heel goed. Twee auto’s, eigen huis, ieder jaar op vakantie, prima.’ [vrouw, Groep C]

‘Ik heb een prachtig leven, het gaat op rolletjes .. leuk gezin, leuke kinderen, leuke baan, huisje boompje beestje, leuke vakanties tussendoor.’ [vrouw, Groep B]

Ook als dat achter blijft in de eigen situatie.

‘We zakken door de stoelen .. we kunnen niet meer twee keer per jaar op vakantie.’
[vrouw, Groep C]

De respondenten met de laagste GALO-scores weten heel goed van zichzelf dat ze geen intellectuele hoogvliegers zijn en hebben daar – inmiddels – volledig vrede mee. Een vrouw die na de nodige kronkelwegen strandt tijdens een universitaire studie constateert

‘Mijn intellect heeft zeker zijn grenzen. VWO had er toch niet ingezet, maar dat doet er niet eens toe. Een MBO’er die gelukkig is in zijn werk, dat is ook mooi. Maar dat zeg ik nu, dat vond ik niet toen ik twintig was.’ [vrouw, Groep A]

Een andere vrouw die als enige in haar grote familie geen hoger onderwijs heeft gevolgd, heeft op bewonderenswaardige wijze haar eigen weg gevonden.

‘Dus ik vind mezelf af en toe best wel heel slim ... ik ben niet zo’n leerder, maar als ik er zelf achter sta dat ik het kan, en weet hoe ik het wil, kom ik er wel. Het gaat bij mij via omwegen, ik voel me daar prettig bij.’ [vrouw, Groep A]

Hoewel ook dan een gevoel van erkenning belangrijk blijft. Zoals een man die heel goed weet dat hij niet zo sterk in leren is die over een vriend spreekt

'Die het tegenovergestelde is van mij, hij heeft een hele hoge opleiding gehad ... en als je ziet dat niveauverschil ... maar dat gevoel van acceptatie, dat deed me zó goed.'
[man, Groep A]

Waar het vooral om lijkt te draaien is of mensen een bevredigende reconstructie van hun biografie kunnen maken. Een plausibel levensverhaal dat klopt met de feiten en hen recht doet. Een man die al heel wat af heeft gezworven maar nu rust heeft gevonden drukt het treffend uit.

'Nu kan ik het hebben, omdat ik een eigen verhaal heb.' [man, Groep B]

Als we nog eens terug kijken op dat schooladvies van lang gelden, dan is het inderdaad zo dat het er soms naast zat.

'Mijn vader had uiteindelijk gelijk ... een laatbloeier.' [man, Groep A]

'Ik had op die toets minder dan wat ik uiteindelijk ben geworden ... Ik zou die oude schoolmeester nog wel eens willen tegenkomen die dacht dat er net een Mavo'tje inzat!' [vrouw, Groep B]

Aanmerkelijk vaker had het advies een voorspellende kracht die groter was dan menig respondent en diens ouders lief was.

DEEL IV

ONDERWIJS EN SOCIALE DALING

11

ONDERWIJS EN

SOCIALE DALING

Voor sociale stijging – het verschijnsel dat kinderen een hogere sociale positie weten te verwerven dan hun ouders – is de afgelopen decennia veel aandacht geweest. Dankzij theorievorming en empirisch onderzoek weten we inmiddels beter langs welke kanalen sociale stijging mogelijk is en welke hindernissen daarbij in de weg kunnen staan. In moderne samenlevingen is onderwijs het mobiliteitskanaal bij uitstek geworden. Onze toenemende kennis over – hindernissen voor – sociale stijging is een belangrijke inspiratiebron voor het onderwijsbeleid waarmee wordt gepoogd de samenleving meritocratischer te maken. Het meritocratische ideaal wordt breed gedragen en verwijst naar een situatie waarin functies en sociale posities worden verdeeld op basis van talenten, inzet en prestatie. Kenmerken zoals sociale of etnische achtergrond en sexe zouden daarbij geen rol mogen spelen. Zoals de eerste generatie stratificatie-onderzoekers al opmerkte, is niet sociale stijging maar het spiegelbeeld – sociale daling – waarschijnlijk een betere indicator voor de mate waarin een samenleving meritocratisch is. Desondanks heeft sociale daling – het verschijnsel dat kinderen een lagere sociale positie weten te verwerven dan hun ouders – tot op heden nog weinig aandacht gekregen. Er is weinig theorievorming over het vóórkomen en het voorkómen van sociale daling. Evenmin is er empirisch onderzoek naar mogelijke oorzaken en gevolgen van sociale daling. En ook in het onderwijsbeleid ontbreekt een perspectief waarin onderwijs strategisch wordt ingezet om sociale daling te verhinderen. Het onderzoek waarvan we in dit rapport verslag doen probeert een eerste aanzet te geven om deze lacune op te vullen. De probleemstelling voor het onderzoek luidt:

Welke rol speelt onderwijs bij sociale daling?

Omdat het onderzoeksterrein nog grotendeels braak ligt, heeft het onderzoek een exploratief karakter. In dit slothoofdstuk proberen we kort de belangrijkste bevindingen samen te vatten en een voorlopig antwoord te geven op de drie geformuleerde onderzoeksvragen.

1. *Wat is de aard en omvang van sociale daling in Nederland?*
2. *Welke hulpbronnen worden binnen het onderwijs ingezet ter voorkoming van sociale daling, hoe gebeurt dit en hoe effectief is dat?*
3. *Welke hulpbronnen worden buiten het onderwijs ingezet ter voorkoming van sociale daling, hoe gebeurt dit en hoe effectief is dat?*

Het onderzoek bestaat uit twee deelonderzoeken. Het eerste deelonderzoek omvat secundaire analyses op de Familie-enquête. Op basis van deze gegevens proberen we de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden. Dankzij uitgebreide informatie over het milieu van herkomst en de eigen onderwijs- en beroepsloopbanen, hebben we de gegevens ook kunnen gebruiken voor verdere exploratieve analyses. Zo konden we verschillende groepen sociale dalers onderscheiden en deze groepen vergelijken met cohortgenoten die niet zijn gedaald. De uitkomsten van deze analyses hebben een belangrijke rol gespeeld bij de opzet van het tweede deelonderzoek. Het tweede deelonderzoek is een follow-up met behulp van de GALO-data. Deze data bevatten gegevens over zowel IQ als SES van 1630 Groningse scholieren die in 1970/1971 in de laatste klas van het primair onderwijs zaten. Deze mensen waren op het moment van onderzoek ongeveer veertig jaar oud, zodat we zinvol over verworven sociale posities kunnen spreken. Op basis van deze GALO-data hebben we een zorgvuldige selectie van respondenten gemaakt, deze opgespoord en uitgebreid geïnterviewd. Al deze respondenten komen uit een hoog sociaal milieu. Ze verschillen in hun IQ-score zoals die op twaalfjarige leeftijd is gemeten. We hebben een onderscheid gemaakt in drie groepen, te weten respondenten die lager dan gemiddeld scoorden (Groep A), respondenten die gemiddeld scoorden (Groep B) en respondenten die hoger dan gemiddeld scoorden (Groep C). Met behulp van de oorspronkelijke GALO-data en de informatie uit de interviews konden we nagaan welke hulpbronnen binnen en buiten het onderwijs zijn ingezet en ook welke respondenten te betitelen zijn als sociale dalers en welke juist niet.

We vatten de belangrijkste conclusies van het onderzoek samen aan de hand van de drie onderzoeksvragen.

11.1 WAT IS DE AARD EN OMVANG VAN SOCIALE DALING IN NEDERLAND?

Spreken over sociale daling vooronderstelt dat er een hiërarchische ordening bestaat van sociale posities. Juist de afgelopen jaren wordt aan het bestaan van een dergelijke hiërarchie getwijfeld. De gedachte is dat sociale positie een meerdimensioneel begrip is dat verwijst naar zowel opleiding, beroep en inkomen als culturele participatie en leefstijl. In de loop der tijd zouden de verschillende dimensies minder met elkaar zijn gaan samenhangen, zodat een hoge score op de ene dimensie – bijvoorbeeld opleiding – kan samengaan met een lage score op een andere dimensie – bijvoorbeeld inkomen. Onze analyses laten zien dat de verschillende dimensies van sociale posities voor jongere mensen weliswaar minder nauw met elkaar

samenhangen dan voor oudere mensen, maar dat de onderlinge verwevenheid nog steeds groot is. Een ordening van sociale posities heeft daarmee nog steeds betekenis, wat ook betekent dat we zinvol over sociale daling kunnen spreken. In dit onderzoek hebben we ons verder beperkt tot de dimensie onderwijs. Sociale dalers zijn dan mensen wiens hoogste opleidingsniveau lager is dan het opleidingsniveau van hun vader.

Zo gedefinieerd, laten onze analyses zien dat ongeveer 17% van de Nederlandse bevolking als sociale daler getypeerd kan worden. Dit percentage voor de omvang van sociale daling correspondeert met andere onderzoeken naar het verschijnsel. Sociale daling lijkt bij vrouwen iets vaker voor te komen dan bij mannen. Onduidelijk blijft of sociale daling in de loop der tijd is toe- of afgenomen. Verschillende onderzoeken spreken elkaar op dit punt tegen. Onze eigen analyses suggereren dat het aandeel sociale dalers de afgelopen veertig jaar tamelijk stabiel is gebleven. Dit is in tegenstelling tot de hypothese die we eerder uitwerkten, waarin we beargumenteerden dat sociale daling in toenemende mate voor gaat komen (Waslander & Bosman 1997).

Sociale dalers vormen een zeer heterogene groep die we op verschillende manieren verder kunnen onderverdelen. Een denkbaar indelingscriterium is de *afstand* die dalers hebben overbrugd. Korte-afstandsdalers – mensen die één niveau lager zijn geëindigd op een onderwijsladder met tien treden – vormen dan de grootste groep (45%). Ook een relatief grote groep (40%) is zo te typeren als middenlange-afstand daler. Dit zijn mensen die twee of drie sporten lager op de onderwijsladder staan dan hun vader. De lange-afstandsdalers – mensen die meer dan drie tredes onder hun vader staan op de onderwijsladder – vormen de kleinste groep (15%). We kunnen hieruit opmaken dat maar weinig mensen (ongeveer 2,5% van de bevolking) over een aanzienlijke afstand is gedaald op de onderwijsladder.

Kijken naar de gedaalde afstand zegt iets over relatieve posities van ouders en kinderen. Het zegt echter niets over het absolute opleidingsniveau die ‘dalers’ hebben behaald. Zo worden ook kinderen die zelf hoger onderwijs hebben afgerond toch tot daler bestempeld als hun vader een nog hoger opleidingsniveau heeft. In deze gevallen kunnen we nauwelijks zinvol van sociale daling spreken. We hebben deze groep hoger opgeleiden *plafond dalers* genoemd en schatten de omvang op ongeveer 8% van alle dalers. Naast deze groep hebben we nog twee andere groepen onderscheiden op basis van kenmerken van hun onderwijsloopbaan. *Vroege dalers* zijn mensen waarbij mogelijke daling zich al op tamelijk jonge leeftijd manifesteert. Deze respondenten volgen na hun lagere school geen andere opleiding meer, of stromen door naar maximaal mavo om vervolgens – mogelijk met vertraging – al dan niet een diploma te halen en het daarbij te laten. De meerderheid van de sociale dalers is dan te typeren als vroege daler (57%). Vroege dalers komen uit heel verschillende sociale milieus. De aard van hun loopbaan doet vermoeden dat IQ mogelijk een verklarende factor kan zijn bij het optreden van de sociale daling.

De laatste groep dalers hebben we *uitglijders* genoemd. Dit zijn mensen die op minimaal Havo-niveau instromen in het voortgezet onderwijs. Een deel van hen haalt ogenschijnlijk zonder veel problemen een diploma, dat niettemin lager is dan dat van hun vader. Opvallend is het aantal kinderen dat een MBO-diploma haalt terwijl hun vader een HBO-diploma had behaald. Een ander deel stroomt af en haalt al dan niet, of met aanzienlijk vertraging, een diploma op Mavo of LBO-niveau en

daalt daarmee ten opzichte van de vader. Een derde (33%) van de sociale dalers is op deze manier als uitglijder te typeren. In deze groep vinden we relatief wat meer mannen dan vrouwen. Anders dan de vroege dalers, komen uitglijders in overgrote meerderheid uit een hoog sociaal milieu. Ze hebben gemiddeld minder broers en zussen dan hun generatiegenoten, maar die broers en zussen zijn opmerkelijk vaker ook gedaald. Het fenomeen gezinsdaling – meerdere kinderen in een gezin dalen ten opzichte van vader – komt juist bij deze groep uitglijders veel voor. Verder is opmerkelijk dat uitglijders vaker dan andere dalers en niet-dalers zonder partner wonen als ze volwassen zijn. Tot slot valt nog op dat er bij uitglijders nauwelijks een verband lijkt te bestaan tussen het behaalde opleidingsniveau en de gerealiseerde sociale positie. Anders gezegd, ondanks hun relatief lage opleiding hebben ze vaak toch een relatief hoge sociale positie verworven. Voor deze bevindingen lijken drie interpretaties denkbaar, die elkaar overigens niet uitsluiten. Het gaat dan achtereenvolgens om biografische factoren, statusconsolidatie en alternatieve mobiliteitskanalen. Uitglijders beginnen tamelijk veelbelovend aan hun middelbare school, maar ergens lijkt een kink in de kabel te komen. Dit zou kunnen verwijzen naar *biografische factoren*, waarbij te denken valt aan echtscheiding van ouders, ernstige ziekte of overlijden van gezinsleden of eigen ziekte, verslaving of andere problematiek. Het gegeven dat uitglijders vaak broers en zussen hebben die ook dalen zou ook kunnen wijzen in de richting van de ‘*statusconsolidatie-hypothese*’ (Richardson 1977). In deze gedachtengang is sociale mobiliteit een familie-project over meerdere generaties. Voor sociale stijging zouden meerdere generaties nodig zijn omdat mensen die zelf sociaal zijn gestegen die nieuw verworven positie vaak niet zomaar door kunnen geven aan hun kinderen. Een deel van de sociale daling zou dan eigenlijk beschouwd moeten worden als niet-geconsolideerde sociale stijging. Een derde duiding van de uitkomsten wijst in de richting van *alternatieve mobiliteitskanalen*. Uitglijders zijn afkomstig uit een hoog sociaal milieu, hebben zelf een relatief lage opleiding, maar slagen er niettemin in een relatief hoge sociale positie te verwerven. Kennelijk zijn er voor hen andere wegen dan het onderwijs die hen naar die sociale posities hebben geleid. Gezien hun sociale achtergrond zou te denken zijn aan bijvoorbeeld financiële hulpbronnen zoals het kunnen overnemen van een eigen (familie-)bedrijf.

In het tweede deelonderzoek, de follow-up van dertig respondenten uit de GALO-data, probeerden we na te gaan of de onderscheiden groepen dalers herkenbaar zouden zijn. En zo ja, of we meer inzicht konden krijgen in de hulpbronnen die ouders inzetten bij het voorkomen van sociale daling van hun kinderen. We sluiten aan bij het inmiddels gebruikelijke onderscheid tussen financiële, culturele en sociale hulpbronnen.

11.2 WELKE HULPBRONNEN WORDEN BINNEN HET ONDERWIJS INGEZET?

Bij een beperkt aantal respondenten kondigt de mogelijke daling zich al aan op de lagere school. Dit zijn ook de respondenten die een relatief lage score haalden op de GALO-toets in de zesde klas. De ouders van deze kinderen reageren heel verschillend. Waar de ene ouder de ‘beperkingen’ zonder al teveel moeite lijkt te accepteren en zoekt naar bijpassende alternatieven, lijkt de andere ouder ‘er niet aan’

te willen en allerlei hulpbronnen te mobiliseren. Het gaat dan vooral om twee typen hulpbronnen: culturele hulpbronnen in de vorm van (uitgebreide) hulp bij huiswerk, en financiële hulpbronnen waarmee bijlessen, gespecialiseerde instituten en diagnostische onderzoeken worden bekostigd.

Uit de verhalen van veel respondenten is op te maken dat de toetsuitslag en het daarop gebaseerde schooladvies aan het eind van de lagere school voor veel ouders – en soms ook voor de kinderen – als ‘een schok’ komt. Dit is vooral het geval bij respondenten die gemiddeld of lager dan gemiddeld op de toets scoren. Het komt vooral hard aan als de school een LBO-advies geeft.

De ouders van onze respondenten hebben gemiddeld een schoolwens voor hun kinderen op ongeveer Havo-niveau. Het gemiddelde schooladvies ligt meer dan een schooltype lager, op ongeveer Mavo-niveau. De meest kenmerkende reactie van deze hoogopgeleide ouders is zich niet voetschoots neer te leggen bij het gegeven advies. Op dit punt in de onderwijsloopbaan zijn vaders nadrukkelijker in beeld, meer dan op enig ander moment. Na het schooladvies komen ouders massaal in actie. Deze heel verschillende acties zijn wellicht nog het best samen te vatten onder de noemer ‘working the system’. Veel ouders lijken te weten hoe ze toegang moeten krijgen tot de gewenste scholen, of weten hoe ze aan dergelijke informatie moeten komen.

Bij de keuze voor de middelbare school tekenen zich twee keuzestrategieën af. De eerste hebben we betiteld als *kiezen voor zekerheid*. Het credo is hier dat kinderen beginnen op een niveau waarvan het waarschijnlijk is dat ze dat kunnen halen, met de gedachte dat ze daarna altijd nog ‘een stapje hoger’ kunnen. De tweede strategie hebben we *hoog inzetten* genoemd. Hier is het devies juist dat kinderen starten op een niveau waarvan ouders – en in een enkel geval het kind – verwachten of hopen dat het haalbaar is, met de gedachte dat ze altijd nog ‘een stapje lager’ kunnen.

Veel respondenten starten op een niveau dat een schooltype hoger ligt dan het schooladvies. Ter illustratie, van de tien respondenten die een LBO-advies kregen gaan er vier ook daadwerkelijk naar een lagere beroepsopleiding. Omgekeerd zijn er zes respondenten die een advies krijgen op Havo-niveau of hoger, terwijl er vijftien respondenten op die schooltypes starten.

Eenmaal op de middelbare school is duidelijk dat het diploma inderdaad zoals Bourdieu zegt een vorm van geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal is. Bij de meeste respondenten ligt de focus bij het behalen van het diploma. Voor sommigen – waarvan we op basis van de toetsscores veronderstellen dat ze wel erg op hun tenen hebben moeten lopen – vraagt het behalen van het diploma grote inspanningen. De interviews doen vermoeden dat in deze fase van de onderwijsloopbaan de meeste hulpbronnen worden ingezet, allemaal gericht op het behalen van dat diploma. Ouders, grootouders en andere gezinsleden die helpen bij het huiswerk is de meest prominente vorm van de inzet van culturele hulpbronnen. Daarnaast lijken in deze fase meer financiële hulpbronnen ingezet te worden, met name voor het bekostigen van bijlessen en huiswerkinstituten. In de interviews is de inzet van sociale hulpbronnen niet naar voren gekomen. Afgemeten aan het behaalde diploma van voortgezet onderwijs, lijken er weinig systematische verschillen te zijn tussen kinderen wiens ouders kozen voor zekerheid en kinderen wiens ouders hoog inzetten.

De interviews roepen het beeld op dat de directe inzet van culturele hulpbronnen in de levensfase na de middelbare school nauwelijks meer gebeurt. Kinderen zijn dan vroeg-volwassen en voor vormen van cultuuroverdracht is het dan wellicht te laat. Wat wel blijft is de inzet van financiële hulpbronnen, wat in deze fase de vorm krijgt van het bekostigen van opleidingen – al of niet particulier – en het financieel ondersteunen van kinderen als ze nog studeren. Zo kopen ouders huizen om hun kinderen op kamers te laten wonen, maar bieden ze ook langdurig kosteloos onderdak in eigen huis aan kinderen die studeren.

Gekeken naar het hoogst behaalde opleidingsniveau van onze respondenten valt een aantal zaken op. Als gezegd hebben we onze respondenten in drie groepen ingedeeld op grond van hun GALO-score toen ze in de laatste klas van de lagere school zaten. In de groep die destijds lager dan gemiddeld scoorde, zijn er niettemin respondenten die een HBO-diploma hebben behaald. Opmerkelijk genoeg is het gemiddelde opleidingsniveau van de groep respondenten die destijds hoger dan gemiddeld op de GALO-toets scoorde, lager dan het gemiddelde opleidingsniveau van de groep respondenten die op twaalfjarige leeftijd een gemiddelde score had op de GALO-toets. Hier zien we nog eens geïllustreerd dat intelligentie alleen geen waarborg is om talenten ook in het onderwijs te verzilveren. Als we alleen kijken naar het eindresultaat van het behaalde diploma, vinden we geen aanwijzingen dat er verschillen bestaan tussen de groep respondenten wiens ouders ‘kozen voor zekerheid’ en hen die ‘hoog inzetten’ als credo leken te huldigen. Dat wordt anders als we niet alleen het eindresultaat maar ook de weg daar naartoe beschouwen. Dan blijkt dat respondenten die ‘hoog inzetten’ een langere weg hebben afgelegd voordat ze bij het eindstation zijn aangekomen. Dat vroeg om nadere analyse.

We hebben vier wegen door het onderwijs onderscheiden. Mensen met een loopbaan ‘volgens het boekje’, zonder vertraging en omwegen, hebben we de *wandelaars* genoemd, waarbij we nadrukkelijk het type wandelaar voor ogen hebben dat zich aan de uitgestippelde route houdt. Ongeveer een derde van onze respondenten is in die zin een wandelaar. *Stapelaars* volgen een andere weg door het onderwijs. Dit zijn mensen die opleidingen stapelen met loopbanen als Mavo-Havo-MBO of Havo-MBO-HBO. Ongeveer een kwart van onze respondenten is te kenschetsen als stapelaar. Een derde groep vormen de *kronkelaars*. Deze mensen leggen vaak lange en wonderlijke wegen af door het onderwijslandschap. Veelal hebben deze loopbanen iets fragmentarisch: eerst met een opleiding beginnen, vervolgens iets anders kiezen of een paar jaar gaan werken, om daarna toch weer bij de eerste keus uit te komen, wat dan vervolgens niet altijd lukt, waarna de weg door het onderwijs doorkronkelt. Ruim een derde van onze respondenten is zo’n kronkelaar. Tot slot is er nog de *duikelaar*. Daarmee bedoelen we mensen die afstromen, ook op het lagere niveau geen diploma halen om het daar dan ook bij te laten. In onze respondentengroep is dit een uitzondering.

Een koppeling van deze wegen door het onderwijs met de keuzestrategie bij de overstap naar de middelbare school, laat opvallende dingen zien. Zo zijn respondenten wiens schoolkeuze we typeerden als ‘kiezen voor zekerheid’ sterk vertegenwoordigd bij de stapelaars. Dit betekent dus dat de strategie om voorzichtig te beginnen waarna men later ‘nog een stapje hoger’ kan, wel degelijk effect lijkt te hebben. Een nog opvallender patroon zien we bij de kronkelaars. Alle kronkelaars zijn op een schooltype begonnen dat hoger ligt dan het advies dat ze van de school kregen. De strategie om hoog in te zetten in de veronderstelling dat men later ‘nog

een stapje lager' kan, lijkt anders uit te pakken dan bedoeld. De interviews geven een indicatie van de mechanismen die hier aan ten grondslag liggen. Met name kinderen wier ouders hoog hebben ingezet bij de keuze voor de middelbare school, lijken tijdens of net na de middelbare school genoeg te krijgen van school. Soms is duidelijk dat deze kinderen wel erg op hun tenen hebben moeten lopen, in andere gevallen lijkt het meer te maken te hebben met het zich afzetten tegen ouders. Hoewel het onderzoek daar niet op gericht was, hebben we in het interviewmateriaal nadrukkelijk gezocht naar indicaties voor de opvoedingsstijl die respondenten beschrijven. Dan blijkt dat kinderen die naar eigen zeggen ouders hebben met hoge verwachtingen – en soms ook eisen – van hun kinderen, later in groten getale door het onderwijs gaan kronkelen. Hoewel dit onderzoek kleinschalig en exploratief van aard is, zijn deze bevindingen opvallend eensluidend met ander, grootschaliger onderzoek naar de relatie tussen opvoedingsstijlen en onderwijsprestaties. De toegevoegde waarde van onze analyses is dat we licht hebben kunnen werpen op de mechanismen die een dergelijk verband tot stand brengen.

Een belangrijke vraag in dit onderzoek was welke hulpbronnen ouders inzetten om sociale daling van hun kinderen te voorkómen en hoe effectief die strategieën zijn. Resumerend kunnen we zeggen dat ouders tijdens de onderwijsloopbaan met name culturele en financiële hulpbronnen inzetten. Financiële hulpbronnen lijken het gebrek aan culturele hulpbronnen of het kunnen inzetten daarvan, ten dele te kunnen compenseren. Het gaat dan bijvoorbeeld om ouders die niet de tijd hebben of in staat zijn om hun kinderen met schoolwerk te helpen, maar die wel bijles of huiswerkinstituten kunnen bekostigen. De betekenis van culturele hulpbronnen is vooral groot tijdens de middelbare school en neemt daarna af. Financiële hulpbronnen lijken in alle fasen van de onderwijsloopbaan ingezet te worden. Het onderzoek laat verder zien dat twee keuze-strategieën te onderscheiden zijn, 'kiezen voor zekerheid' waarbij het credo is dat men 'altijd nog een stapje hoger' kan, en 'hoog inzetten' waar het devies juist is dat men 'altijd nog een stapje lager' kan. Nauwkeurige analyses van de onderwijsloopbanen van de respondenten en andere informatie uit de interviews wijst op opvallende verschillen tussen beide strategieën die zich echter pas veel later lijken te manifesteren. De strategie van 'hoog inzetten' lijkt verbonden met een opvoedingsstijl waarin ouders veel – en kennelijk soms te veel – van hun kinderen verwachten of eisen. Bij de kinderen roept dit ten tijde van of net na de middelbare school een tegenreactie op die opvallend vaak leidt tot kronkelige wegen door het onderwijs. 'Hoog inzetten' lijkt als strategie door deze risico's minder effectief dan de strategie om te kiezen voor veiligheid. De hamvraag bij de follow-up interviews was uiteraard om na te gaan of de respondenten sociaal zijn gedaald of niet. Van de dertig respondenten zijn er dertien gedaald wat betreft de hoogte van hun opleiding. Zoals verwacht mag worden, zijn dat voor een deel mensen die destijds laag scoorden op de GALO-toets. Daarnaast zien we relatief veel dalers in de hoogst scorende groep, wat verbonden kan worden aan de hierboven beschreven strategie van 'hoog inzetten'.

11.3 WELKE HULPBRONNEN WORDEN BÚITEN HET ONDERWIJS INGEZET?

Tijdens de onderwijsloopbaan zagen we weinig concrete gevallen waarin sociale hulpbronnen manifest worden ingezet om sociale daling te verhinderen. Dat wordt anders als respondenten de overstap maken van het onderwijs naar de arbeidsmarkt. Juist op dat moment zien we sociale hulpbronnen aan het werk. Het gaat dan bijvoorbeeld om vrienden, familie en collega's van ouders die helpen bij het vinden van werk, of praktischer, het bieden van onderdak als een respondent elders in het land werk kan vinden.

Verder zagen we dat de directe inzet van culturele hulpbronnen minder zichtbaar werd naarmate kinderen ouder werden, terwijl de inzet van financiële hulpbronnen tamelijk stabiel leek te blijven. Dat lijkt ook later in de loopbaan van respondenten zo te blijven. Een belangrijke vorm van overdracht tussen ouders en kinderen is de eigen zaak. Sommige respondenten kunnen de zaak van hun ouders overnemen, andere respondenten worden in belangrijke mate financieel gesteund als zij zelf een zaak beginnen. Bij deze overdracht zagen we verschillende voorbeelden van sexe-verschillen, die er op wijzen dat mannen vaker door ouders worden geholpen bij het overnemen of opzetten van een eigen zaak dan vrouwen. Dit zou een gedeeltelijke verklaring kunnen zijn voor het terugkerende gegeven dat vrouwen een grotere kans op sociale daling hebben dan mannen.

In tegenstelling tot financieel kapitaal, kan cultureel kapitaal niet zomaar worden overgedragen van de ene naar de andere generatie. Iedere generatie moet het opnieuw verwerven. Diploma's van opleidingen zijn wat Bourdieu noemt vormen van geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal. Op die manier worden sociale posities overgedragen van ouders op kinderen. Daarnaast vertegenwoordigen diploma's ook op de arbeidsmarkt een vorm van overdraagbaar kapitaal, wat mensen van de ene positie naar de andere helpt. Het is precies om deze laatste reden dat niet alleen het behaalde diploma, maar ook de afgelegde weg daar naartoe relevant is. Zo ervaren verschillende respondenten aan den lijve dat opgedane kennis en ervaring binnen één organisatie, zonder diploma's niet overdraagbaar is naar een andere organisatie. Ook merken respondenten dat diploma's behaald op latere leeftijd weinig voordeel meer bieden op de arbeidsmarkt als men al langere tijd binnen een bepaalde sector werkzaam is. Dan blijkt dat de concurrentie met jongere mensen die wel een rechte weg door het onderwijs hebben afgelegd, systematisch in hun nadeel uit te werken. Omdat juist kronkelaars vertraging hebben opgelopen bij het behalen van diploma's, hebben juist zij last van het niet – of niet op tijd – verzilveren van hun talenten in het onderwijs. Met name onder deze groep treffen we mensen die ten opzichte van hun toetsscores op jonge leeftijd een relatief lage sociale positie innemen. Bij een aantal wordt dit gecompenseerd door de eerder genoemde overdracht van financiële hulpbronnen in de vorm van een eigen bedrijf. Bij anderen wordt het gecompenseerd door de partner. Ook in onze respondentengroep blijkt dat endogamie – het trouwen binnen de eigen sociale groep – veel voorkomt. Zo leven bijvoorbeeld alle hoger opgeleiden samen met een eveneens hoger opgeleide. Opvallend is verder dat de partners van onze respondenten minimaal een Mavo-opleiding hebben gevolgd, ook als de respondent zelf maximaal een LBO-opleiding heeft voltooid. Bij de schoolkeuze zagen we dat ouders vooral veel moeite deden om te voorkomen dat hun kinderen naar een Lagere Beroepsopleiding zouden gaan. Ook uit de verhalen

van respondenten blijkt dat men het LBO beschouwt als een andere sociale groep waarin men zich niet thuis voelt. We zien dit mogelijk terug in de partnerkeuze, waar als gezegd geen enkele LBO-opgeleide bij is.

De hamvraag bij de follow-up interviews was uiteraard om na te gaan of de respondenten sociaal zijn gedaald of niet. Om de sociale positie van respondenten te bepalen hebben we rekening gehouden met alle informatie die we hadden. Dus zowel de eigen opleiding, het eventuele beroep, de opleiding en het beroep van de partner en ook de woonsituatie. Al met al geven deze indicaties voor sociale positie een diffuus beeld. Van acht respondenten kunnen we zonder veel twijfel zeggen dat ze sociaal zijn gedaald. Van twaalf anderen weten we dat ze niet zijn gedaald. Over de resterende tien respondenten valt met rede te twisten of ze nu wel of niet sociaal zijn gedaald. Financiële hulpbronnen van respondenten zelf, maar met name hulpbronnen die beschikbaar komen via de partner, spelen een belangrijke rol bij deze ambiguïteit. We kunnen hieruit opmaken dat endogamie inderdaad een compenserende werking kan hebben op sociale daling.

Als gezegd wordt in onderzoek herhaaldelijk gevonden dat vrouwen een wat grotere kans maken om sociaal te dalen dan mannen. In ons onderzoek blijkt dat ook. Verder zien we – zoals dat verwacht mocht worden – relatief veel dalers binnen de groep respondenten die op twaalfjarige leeftijd lager dan gemiddeld op de GALO-toets scoorde. Opvallender is dat de helft van de lage scoorders *niet* sociaal is gedaald. De inzet van culturele, financiële en sociale hulpbronnen van ouders en de eigen partnerkeuze spelen hierbij allemaal een compenserende rol. Op grond van onze interviews is niet hard te maken welk van deze ingezette hulpbronnen nu het meest belangrijk is geweest bij het voorkómen van sociale daling. De analyses wijzen nog het meest in de richting van een combinatie van compensaties.

Hoewel de groep respondenten die destijds hoger dan gemiddeld op de GALO-toets scoorde een minder hoge opleiding wist te voltooien dan de gemiddelde scoorders, blijkt deze groep minder vaak gedaald. Dat betekent dus dat deze mensen minder afhankelijk zijn van – niet behaalde – diploma's om toch een relatief hoge sociale positie in te nemen. Een alternatief mobiliteitskanaal is het eigen bedrijf, al dan niet met hulp van ouders, al dan niet als overname van ouders.

Als we de loopbanen en posities van respondenten in onze follow-up studie nauwkeuriger bekijken, dan zien we het eerder gemaakte onderscheid tussen vroege dalers en uitglijders duidelijk terug. Op grond van de secundaire analyses spraken we al het vermoeden uit dat vroege daling een relatie heeft met een relatief lage IQ-score. In het kwalitatieve onderzoek zien we dit bevestigd. De secundaire analyses konden geen indicaties geven van mechanismen die ten grondslag lagen aan de sociale daling van uitglijders. Onze interviews kunnen hier wat meer licht op werpen. Op het eerste gezicht figureren in de verhalen van respondenten die zijn gedaald of niet duidelijk zijn gedaald (c.q. de tussengroep) vooral biografische elementen. Huwelijksproblemen van ouders al dan niet uitmondend in echtscheiding en ernstige ziekte en overlijden van gezinsleden blijken eens te meer ingrijpende levensgebeurtenissen die een lange schaduw kunnen werpen in een mensenleven. Daarnaast doemen eigen problemen op, variërend van drugs- en drankverslaving tot psychische problemen. Zoals dat ook bekend is uit ander onderzoek, spelen individuele keuzes en individuele gebeurtenissen een hoofdrol in het 'eigen verhaal' dat mensen vertellen. Zorgvuldige analyse laat echter zien dat er

mogelijk ook gemeenschappelijke factoren te identificeren zijn in deze verhalen. Met name de opvoedingsstijl van ouders en de manier waarop dat – kennelijk – met enige systematiek doorwerkt in de keuzes van respondenten is opvallend.

11.4 TOT SLOT

Aan het slot van dit onderzoek keren we nog één keer terug naar waar we mee begonnen. In Hoofdstuk 1 introduceerden we een basismodel van sociale mobiliteit dat uit vier componenten bestaat.

Figuur 1 De vier basis-componenten van sociale mobiliteit

We beargumenteerden dat deze vier basiscomponenten ook gezien kunnen worden als potentiële aanleidingen voor sociale daling. Het gaat dan achtereenvolgens om (1) het te kort schieten van talenten van kinderen, (2) het onvoldoende of inadequaate inzetten van ouderlijke hulpbronnen, (3) het uitblijven van verzilvering van talenten en hulpbronnen in het onderwijs, en (4) het uitblijven van opbrengsten van het gevolgde onderwijs in de vorm van het niet verwerven van een bijbehorende sociale positie. In dit onderzoek zagen we van al deze vier potentiële aanleidingen concrete voorbeelden. Hier zijn we vooral geïnteresseerd in de compenserende werking van de vier basiscomponenten.

Ook ons onderzoek illustreert nog eens dat de relatie tussen IQ-scores en de later verworven sociale positie verre van eenduidig is. Zo is het opvallend dat de groep respondenten die op twaalfjarige leeftijd een bovengemiddelde GALO-score behaalde gemiddeld een lager opleidingsniveau weet af te ronden dan de groep respondenten die destijds gemiddeld scoorden. Dit zou kunnen betekenen dat een wat lagere score gecompenseerd kan worden met een grotere inzet. En andersom: het verzilveren van een relatief hoog IQ in het onderwijs vraagt meer dan alleen talent, zoals andere persoonlijke eigenschappen en ook de inzet van ouderlijke hulpbronnen. Ons onderzoek bevestigt nog eens dat talent alleen niet voldoende is voor een succesvolle onderwijsloopbaan. Het schooladvies van onderwijsprofessionals lijkt daarom ook een grotere voorspellende waarde te hebben dan alleen een testscore. Het schooladvies bleek bij veel respondenten een voorspellende kracht te hebben die groter was dan menigeen lief was.

Het onderzoek laat ook zien dat de inzet van ouderlijke hulpbronnen inderdaad compenserend kan werken voor een relatief laag IQ. Twee respondenten waarvan dat op grond van hun toetscore zeker niet voor de hand had gelegen, zijn er toch en in hoge mate dankzij uitgebreide hulp bij huiswerk en bijlessen, in geslaagd een HBO-diploma te verwerven. Ook dit onderzoek suggereert dat talentontwikkeling gebaat is bij een zekere mate van geduld bij de omstanders. Sommige kinderen zijn inderdaad laatbloeiers. Deze bevindingen zijn te vertalen naar de inrichting van het onderwijsbestel. Het onderzoek naar ongelijke onderwijskansen wijst op het belang van stapelen voor kinderen uit lagere sociale milieus en/of kinderen uit etnische groepen. Juist het stapelen geeft deze kinderen de mogelijkheid sociaal te stijgen. Ons onderzoek naar sociale daling wijst in een vergelijkbare richting. Ook bij potentiële dalers kan de mogelijkheid tot stapelen de daling voorkomen. Als maximale talentontwikkeling een beleidsdoel is, dan is het faciliteren van stapelen een belangrijk instrument.

Ons onderzoek laat echter ook zien dat het ouderlijke milieu niet altijd heilzaam is voor het tot ontwikkeling brengen van talenten. Een opvoedingsstijl waarin kinderen het gevoel krijgen dat ze nogal onder druk worden gezet om te presteren, lijkt ook belangrijke averechtse gevolgen te kunnen hebben. Dat blijkt niet zozeer uit de hoogte van het behaalde diploma, als wel uit de weg die mensen hebben afgelegd om daar te komen. Vooral de groep kronkelaars komt hier in beeld. Dit zijn mensen die vaak op een hoger schooltype zijn gestart dan hen was geadviseerd, maken lange en vaak kronkelende wegen door het onderwijsbestel, om uiteindelijk wel vaak een diploma te behalen. Omdat hun weg relatief lang heeft geduurd, is het zo behaalde diploma vaak van beperkte betekenis waar het gaat om beroepsposities. Voor deze mensen in het bijzonder geldt dat ze in beginsel de capaciteiten hebben, uit een hoog sociaal milieu komen, ook een hoog opleidingsniveau verwerven maar het diploma maar beperkt kunnen verzilveren op de arbeidsmarkt.

Over de laatste stap in het mobiliteitsproces, die tussen opleidingsniveau en sociale positie, kunnen we op basis van ons onderzoek meer uitspraken doen. Opvallend genoeg bleek uit de macro-analyses dat voor de groep uitglijders nauwelijks een relatie bestaat tussen het gerealiseerde opleidingsniveau en de verworven sociale positie. Dit wijst op alternatieve mobiliteitskanalen. We zien dit terug in de analyses van de interviews. Vooral 'de eigen zaak' lijkt een belangrijk alternatief mobiliteitskanaal. Het kan hier gaan om het overnemen van een bestaande zaak die door ouders is opgezet, maar ook om een eigen zaak die zelf is opgezet, vaak met financiële hulp van ouders. Een aantal respondenten is er zo in geslaagd om ondanks een relatief laag opleidingsniveau, maar dankzij financiële hulpbronnen een hoge sociale positie te verwerven. Opvallend daarbij is dat het hoge sociaal milieu van herkomst zich vaak doorvertaalt naar de aard van de eigen zaak, waarin cultuurgoederen een prominente plaats innemen.

Ons onderzoek is een combinatie van macro-analyses met kwantitatieve gegevens en micro-analyses met kwalitatieve gegevens. Juist de combinatie van beide methoden geeft dit onderzoek meerwaarde. Dankzij de combinatie van gegevens en methoden kunnen we een brug slaan tussen het stratificatie-onderzoek op macro-niveau, en het onderzoek naar micro-mechanismen die ten grondslag liggen aan ongelijke onderwijskansen. Vervolgonderzoek zou ons inziens dan ook zowel macro- als micro-analyses moeten bevatten. De recent verzamelde gegevens van the Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) bieden interessante mogelijkheden om de

hier geopperde vragen over oorzaken en gevolgen van sociale daling nauwkeuriger te onderzoeken. In aanvulling op deze kwantitatieve gegevens zou een kwalitatief onderzoek met een zorgvuldig geselecteerde deelpopulatie explicieter in kunnen zoomen op de werking van opvoedingsstijlen. Tot slot merken we nog op dat de GALO-data die we hebben gebruikt wederom van grote waarde zijn gebleken. Dankzij deze goed bewaarde gegevens waren we in staat om informatie die al op vroege leeftijd was verzameld, te combineren met een retrospectief onderzoek naar loopbanen. Het lijkt ons van wezenlijk belang dat huidige cohortstudies de mogelijkheid in zich blijven dragen om dit type onderzoek te blijven doen.

LITERATUUR

- Bakker (1992). *Sociale afstand, sociale status. De sociale status van werkenden, niet-werkenden en vrouwen*. [Proefschrift Universiteit van Amsterdam]. Nijmegen, ITS (OOMO-reeks)
- Bakker, B., J. Dronkers en H. Schijf (1982). 'Veranderingen in individuele schoolloopbanen tussen 1959 en 1977 in de stad Groningen.' *Mens en Maatschappij* 57:253-266.
- Ball, S. (1993). 'Education Markets, Choice and Social Class: the market as a class strategy in the UK and the USA'. *British Journal of Sociology of Education* 14 (1) 3 - 19
- Baumrind, D. (1966), 'Effects of authoritative parental control on child behavior'. *Child Development* (37). Pp. 887
- Bearman, P.S. and Deane, G. (1992). 'The Structure of Opportunity: Middle-Class Mobility in England, 1548 - 1689'. *American Journal of Sociology* 98 (1) 30 - 66
- Bernasco, W. (1994). *Coupled Careers; the Effects of Spouse's Resources on Success at Work*. Amsterdam, Thesis Publishers [Dissertation Utrecht University]
- Bird, K. en I. Shinyekwa (2003). *Multiple shocks and downward mobility: learning from the life histories of rural Ugandans*. Kampala, Chronic Poverty Research Centre (CPRC Working Paper nr. 36).
- Blanden, J. Goodman, A., Gregg, P. en Machin, S. (2002). *Changes in intergenerational mobility in Britain*. London, Centre for the Economics of Education (London School of Economics and Political Science)
- Blau, P.M. and Duncan, O.D. (1967). *The American Occupational Structure*. New York, Wiley
- Bosman, R. (1993). *Opvoeden in je eentje*. Een onderzoek naar de betekenis van het moedergezin voor de onderwijskansen van kinderen [Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen]. Lisse, Swets & Zeitlinger
- Bosman, R., W. Louwes en A. Van der Meer (1980). Sexe-school-beroep; een achteraf-experiment over de periode 1959-1979 naar de invloed van sexe milieu op school- en beroepsloopbaan. *INFO* (11) p. 217-343.
- Bosman, R., en W. Louwes (1989). Gezinssituatie en onderwijskansen. Een toetsing van verklaringen voor de schoolloopbaanverschillen tussen kinderen uit eenoudergezinnen en tweeloudergezinnen. Nijmegen, ITS (OOMO-reeks)
- Bosman, R., en S. Waslander (1997). *Onderwijs en Sociale daling*. Onderzoeksvoorstel NWO/SGW. Groningen: Vakgroep Sociologie.
- Bourdieu, P. (1986). 'The Forms of Capital'. Pp. 241-258 in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. By J.G. Richardson. New York, Greenwood
- Bourdieu, P. (1992). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (gekozen door D. Pels). Amsterdam, Van Gennip
- Breen, R., en J.O. Jonsson (2005). 'Inequality of opportunity in comparative perspective: recent research on attainment and social mobility (2005)'. *Annual Review of sociology* (31) pp. 223-243.
- Brody, C.J., A. James & J.R. Mc Rae (1987). Models for estimating effects of origin, destination, and mobility. *Social Forces* 66 (1) 208 - 225.
- Broese van Groenou, M.I., en Van Tilburg, Th. (2003). 'Network size and support in old age: differentials by socio-economic status in childhood and adulthood' (2003). *Aging & society* (23) pp. 625-645
- Brown, W.C., Cretser, G.A. and Lasswell, T.E. (1988). 'Measuring status inconsistency: more trouble than it's worth?' *Sociological Perspectives* 31 (2) 213 - 237

- Bullock, H.E, en W.M. Limbert (2003). 'Scaling the socioeconomic ladder: low-income women's perceptions of class status and opportunity'. *Journal of Social Issues* (59, 4) pp. 693-709
- Cardano, M., Costa, G., en Demaria, M. (2004). 'Social mobility and health in the Turin longitudinal study'. *Social Science & Medicine* (58) pp. 1563-1574
- Crul, M. (2000). Sociale daling in het onderwijs: verklaringen voor een opkomend fenomeen. [Paper Onderwijsresearchdagen Leiden]. Groningen: Vakgroep Sociologie.
- Crul, M. (2001). Verslag loopbaanonderzoek laatste klas lagere school Groningen 1971. Groningen: Vakgroep Sociologie.
- Doorn, L. van (2002). *Een tijd op straat: een volgstudie naar (ex-)daklozen in Utrecht (1993-2000)*. Utrecht, NIZW
- Dressler, W.W. (1988). 'Social Consistency and Psychological Distress'. *Journal of Health and Social Behavior* 29 (March) 79 – 91
- Dronkers, J. (1991). 'Klasse, talent en sociale hoogtevrees'. *Berichten over onderzoek* (1), p. 26-31
- Dronkers, J. (1992). 'Komt de afname van het belang van het sociaal milieu in het onderwijs door vergroting van onderwijsdeelname of door meritocratisering?' In: Dykstra, P., Kooij, P. en Rupp, J. (red.) *Onderwijs in de tijd*. Ontwikkelingen in onderwijsdeelname en nationale curricula. Boekaflevering Mens en Maatschappij. Houten/Zaventem, Bohn Stafleu Van Loghum
- Dronkers, J. (1994). 'Onderwijs als voorportaal van sociale daling'. *De Helling* 7 (3) 26 - 30.
- Dronkers, J. (1997). 'Zoals de ouden zongen, piepen de jongen. Intergenerationele overdracht van de kans op scheiding in Nederland'. *Mens & Maatschappij*, 72 (2) pp. 149-165.
- Dronkers, J. en B. Bakker (1981). 'Leren maakt het leven rijker; ouderlijk milieu, genoten onderwijs, de verdere levensloop en de hoogte van het netto-gezins-inkomen.' *Intermediair* 17:57-65.
- Dronkers, J. en Graaf, P.M. de (1995). 'Ouders en het onderwijs aan hun kinderen'. In: Dronkers, J. en Ultee, W. (red.) *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Sociale gelaagdheid en mobiliteit. Assen, Van Gorcum
- Dronkers, J. en H. Schijf (1985). "Buurten, scholen en ongelijke onderwijskansen." pp. 163-199 in *Het sociologisch jaarboek 1985*, onder redactie van A. B. Berends, J. Dronkers, J. K. M. Gevers, J. De Jong-Gierveld en F. Lammertijn. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Dronkers, J. en H. Schijf (1986). "Neighbourhoods, schools and individual attainment: a better model for analyzing unequal educational opportunities." pp. 203-226 in *Research in sociology of education and socialization*, onder redactie van A. C. Kerkhoff. Greenwich (Con): JAI.
- Dijkstra, A.B., Hofstra, J. Van Oudenhoven, J.P. van, J.L. Peschar en M. Van der Wal (2004). *Oud gedaan, jong geleerd? Een studie naar de relaties tussen hechtingsstijlen, competenties, EVLN-intenties en sociale cohesie*. Amsterdam, Aksant.
- Ehrenreich, B. (1989). *Fear of Falling: the inner life of the middle class*. New York, Random House
- Eijck, van (1998). 'Leefstijlen van stijgers en dalers. De invloed van sociale mobiliteit op culturele consumptiepatronen'. *Mens en Maatschappij* (73, 1) pp. 27-46
- Engbersen, G. (1990). *Publieke bijstandsgeheimen*. Leiden, Stenfert Kroese
- Erikson, R., J. Goldthorpe & L. Portocarero (1979). 'Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies'. *British Journal of Sociology* (30), pp. 415-441
- Flache, A. (1996). *The double edge of networks. An analysis of the effect of informal networks on cooperation in social dilemmas* [Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen]. Amsterdam, Thesis Publishers

- Ganzeboom, H.B.G., Treiman, D.J. en Ultee, W.C. (1991). 'Comparative intergenerational stratification research: three generations and beyond'. *Annual Review of Sociology* (17) pp. 277-302.
- Goldthorpe, J.H. (1980), in collaboration with C. Llewellyn and C. Payne. *Social Mobility & Class Structure in Modern Britain*. Oxford, Clarendon Press
- Goor, H. van & J.E. Ellemers (2005). Het einde van de 'egalitaire revolutie'? Ontwikkelingen in sociale ongelijkheid in Nederland sinds 1945. *Sociologische Gids* 51 (4) pp. 318 – 345.
- Graaf, P.M. de (1987). *De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloopbanen*. Nijmegen, ITS
- Graaf, N.D. de & H. Ganzeboom (1990). Cultuurdeelname en opleiding. Een analyse van statusgroep-effecten met diagonale referentiemodellen. *Mens en Maatschappij* (65) ppp. 219 – 244.
- Graaf, N.D. de & M. Kalmijn (2001). Trends in the intergenerational transmission of cultural and economic status. *Acta Sociologica* (44) 51 – 66.
- Grotenhuis, H. te (1993). *Bijstandskinderen: opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat*. Amsterdam, Amsterdam University Press
- Kalmijn, M. (1998). Neerwaartse intergenerationale mobiliteit tussen 1950 en 1990. Ongepubliceerd Paper voor de SISWO-groep 'Sociale Stratificatie' (25-03-1998).
- Koppen, J.K. (1991). 'Het wetenschappelijk onderwijs: egalitair of utilitair? De externe democratisering en verschuivende legitimaties in het beleid'. *Mens en Maatschappij* 66 (2) 115 - 140
- Kuiper, G. (1954). *Opklimmen en dalen in beroep en samenleving*. Een sociografisch onderzoek te Zwolle. Dissertatie. Assen: Van Gorcum.
- Lasch, C. (1995). *The revolt of the elites and the betrayal of democracy*. New York: W.W. Norton & Company.
- Lenski, G.E. (1954). Status Crystallization: a non-vertical dimension of Social Status. *American Sociological Review* 19 pp. 405 – 413.
- Meester, A.L., en J. de Leeuw (1983). *Intelligentie, sociaal milieu en de schoolloopbaan*. Leiden, Vakgroep Datatheorie
- Meeus, T.J. (1996). 'De ballingen van de verzorgingsstaat'. *NRC*, 27 januari 1996
- Meeus, W., M. Dekovic & M. Noom (1996). 'Opvoeding en probleemgedrag in de adolescentie'. *Pedagogisch Tijdschrift* (21) pp. 325-340
- Mensen, Th & R. Wielers (1986). *Meer bullen dan banen*. Een onderzoek naar knelpunten op de arbeidsmarkt voor academici. Groningen: Districtsbureau voor de Arbeidsvoorziening.
- Meijnen, W. (2005). Onderwijs en het Meritocratische ideaal. Afscheidsrede uitgesproken bij de aanvang van zijn emeritaat, 23 november 2005. Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut.
- Meijnen, W. (te verschijnen). Achterste bank een streepje voor. In: Waslander, S. & R. Bosman (te verschijnen). *Over kansen, competenties en cohesie*. Opstellen ter gelegenheid van het afscheid van Jules Peschar als hoogleraar sociologie. Assen: Van Gorcum.
- Mickelson, R.A., en C. A. Ray (1994). Fear of Falling from Grace; the Middle Class, Downward Mobility, and School Desegregation. In *Research in Sociology of Education and Socialization* (10), pp. 207-238
- Miller, S.M. (1960). Comparative Social Mobility. *Current Sociology* 9 (1) pp. 1 – 80.
- Moerbeek, H. (2001). *Friends and Foes in the Occupational Career; the Influence of Sweet and Sour Social Capital on the Labour Market*. Dissertation Radboud University Nijmegen
- Newman, K.S. (1986). 'Symbolic dialects and generations of women: variation in the meaning of post-divorce downward mobility'. *American Ethnologist* (2) 230 - 252

- Newman, K.S. (1989). *Falling from Grace: the experience of downward mobility in the American middle class*. New York, Random House
- Newman, K.S. (1993). *Declining fortunes*. The withering of the American dream. New York. Basic Books
- O'Kane, J.M. (1975). 'Student activists, downward mobility and social change'. *Youth & Society* 6 (3) 376 - 394
- Peschar, J.L. (1975). *Milieu-School-beroep*; een achteraf-experiment over de periode 1958-1973 naar de invloed van het sociaal milieu op school- en beroepsloopbaan. Groningen, Tjeenk Willink. (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen)
- Peschar, J.L. en Wesselingh, A.A. (1995). *Onderwijssociologie*. Groningen, Wolters-Noordhoff
- Regt, A. de, & D. Weenink. (2000) 'Angst voor sociale daling? De functies van particulier onderwijs'. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (27, 3) pp. 269-291
- Regt, A. De & D. Weenink (2003). *Investeren in je kinderen*. Over de keuze voor particulier onderwijs in Nederland. Amsterdam: Boom.
- Richardson, C.J. (1977). 'The problem of downward mobility'. *British Journal of Sociology* (28, 3) pp. 303-320
- Ross, J.L. (1995). 'Social class tensions within families'. *The American Journal of Family therapy* (23, 4) pp. 338-350.
- Schijf, H. en J. Dronkers (1990). "Groningen opnieuw bezocht; buurten en schoolloopbanen tussen 1960-1971." pp. 67-76 in *Onderwijs Research Dagen 1990; Onderwijs en Samenleving*, onder redactie van C. A. C. Klaassen en P. L. M. Jungbluth. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Schijf, H. en J. Dronkers (1991). "De invloed van richting en wijk op de loopbanen in de lagere scholen van de Stad Groningen in 1971." Pp. 3-14 in *Curriculum*, onder redactie van I. B. H. Abram, B. P. M. Creemers en A. van der Leij. Amsterdam: Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek (Onderwijs Research Dagen 1991).
- Schuerkens, U. (2005). Transnational migrants and social transformations: a theoretical perspective. *Current Sociology* 53 (4) pp. 535 – 553.
- Schuyt, K. (1992). 'Sociale hoogtevrees'. *De Volkskrant*, 18 April 1992
- Starr, P.D. & B.C. Straits (1984). Status inconsistency and marginality in Malaysia. *Sociological Perspectives* 27: 53 – 83.
- Steinberg, L., Elmen, J.D. & N.S. Mounts (1996) 'Authoritative Parenting, Psychosocial Maturity, and Academic success among Adolescents'. *Child Development* (60) pp. 1424-1436
- Stouffer (1949). *The American soldier. Adjustment during army life*. Princeton, Princeton University Press
- Strobel, F.R. (1993). *Upward dreams, downward mobility*. The economic decline of the American middle class. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sixma, H., & W.C. Ultee (1983). 'Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig'. *Mens en Maatschappij* (58, 4) pp.370-373.
- Ultee, W., and R. Luijckx (2003). While educational inequalities decreased, did downward mobility diminish because government enhanced upward mobility? Paper for the meeting of Research Committee 28 on Social Stratification and Mobility of the ISA, Tokyo, 2003.
- Ultee, W., Arts, W.A. and Flap, H.D. (1992). *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen, Wolters-Noordhoff
- Velden, R.K.W. van der (1991). *Sociale herkomst en schoolsucces*. RION Groningen
- Wal, M. van der (2004). *Competencies to Participate in Life. Measurement and the Impact of School*. [Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen].
- Waslander, S., en R. Bosman (1997). 'Sociale daling en onderwijs'. *Beleid en Maatschappij* (XXIV, 2), pp. 74-84

- Weenink, D. (2005). *Upper Middle-Class Resources of Power in the Education Arena; Dutch Schools in an Age of Globalisation* [Dissertation University of Amsterdam]
- Wegener, B. (1991). Relative deprivation and social mobility: structural constraints on distributive justice judgements. *European Sociological Review* 7 (1) 3 – 18

